

Тамара Кржемінська

Ти – світло в моєму вікні

МУЖУ МОЕМУ - СЛАВЕ.

“Лучей твоих неясной силою
Вся жизнь моя озарена...

Песня Песней.

Слышишь, милый, тебе я пою
Песнь Песней, как завет на года.
В ней про счастье своё говорю,
Чтоб запомнить его навсегда.

Подыграет на струнах Эол
Моей песне - призыву к тебе,
А язык мне развяжет любовь
В благодарность колдунье - Судьбе.

Ты- подарок капризной Судьбы,
Благосклонной Фортуны моей,
Сговорились, наверно, они,
Осчастливив любовью твоей.

Не останусь пред ними в долгу,
Распахну настежь сердце своё,
Навсегда на него положу,
Как печать, имя СЛАВА- твоё.

май 2003 года
Супруга Тамара

“Ти знаєш, мій любий, чи ні?
Ти - світло в моєму вікні”.
Т. Кржемінська

Ти - світло в моєму вікні.

Вступ

Цю повість я присвятила двом звичайним молодим людям, які важкою працею, вірним коханням виборювали своє право на достойне життя, право на щастя.

Ми не мали аристократичних або славетних, або знаменитих, або навіть заможних предків, які б устелили для нас всілякими благами шлях. Ми - діти сім'ї трударів, ми - діти повоєнних часів, які зазнали тягар і усі втрати цих часів. Про нас невластиво було казати - “людина з становищем”, але ми прагнули досягти його, умов життя серед людей, подібних до нас.

Прізвище мого чоловіка, як і цього коріння, має польське походження. Кржемінський - Крземиєнські - крземиєн - кремінь.

Батько В'ячеслава - Кржемінський Антон Рафаїлович народився 1909 року в Кам'янці Подільському, і був другою дитиною в сім'ї. Старший брат Вільхем народився 1907 року. Ще до Великої Світової Війни він виїхав на Захід і про нього нічого не відомо. Була ще наймолодша сестра Олена, яка отримала спеціальну освіту, одружилася з військовим, мала двох дітей і проживала на Вінниччині.

Антон Рафаїлович за національністю українець, а брат і сестра - поляки. Антон мав середньо-спеціальну освіту, говорив, читав і писав польською мовою.

Про його батьків, сімейний стан мені нічого не відомо.

Антон Рафаїлович до Великої Вітчизняної служив у лавах Червоної Армії офіцером - артилеристом у Туркменістані, аж під Кушкою. Там він зустрів молоденьку вчительку Луїзу

Никанорівну Решетнікову, веселу, вродливу козачку, що приїхала з Кубані, з станиці Малоросійської, де народилася. Вони покохали один одного й одружилися.

Серед сипучих палючих пісків - 1936 року народився їхній первісток - син В'ячеслав.

Багато, майже все: зовнішність, характер, розумові здібності В'ячеслав успадкував від батька. Такий кругловидий, як батько, з виразними розумними ясними очима, що світилися ніжним сяйвом, м'якими гарно очерченими губами, чарівною ямочкою на підборідді, високим чолом, м'яким русавим волоссям. Від нього самого, з глибини душі йшли щира доброта й порядність. Середній на зріст, як батько, Слава був наче збитий - широкі мускулисті плечі, які виблискували бронзою, тонкий торс, міцні стрункі ноги, міцні, руки. У всьому відчувалась молода чоловіча сила. Недарма він - кремінь твердий у первісному значенні слова, а в переносному - людина з твердим характером. Природа наділила, як батька, так і сина прекрасними розумовими здібностями й прекрасними рисами характеру, гармонійно їх поєднуючи.

Мати, Луїза Никанорівна, пригадує: "Зі Славою і клопоту не мали. Спокійний, слухняний, акуратний. Бувало, маленьким як піде на вулицю гратися у костюмчику, з відерцем у руці, так і прийде чистенький, без жодної плямочки, а у школярика Слави зошитки, книжечки, приладдя - усе на етажерці, або на столі акуратно складені, не те, що у менших братів". Його бабуся, Петранеля Казимирівна, дуже любила, називала "баран-чук".

Слава у школі був відмінником і закінчив десятирічку з - однією четвіркою з української мови, яку через єдину помилку у слові румун отримав у атестаті зрілості. Після школи вступив До Чугуївського військового авіаційного училища штурманів, яке закінчив з відзнакою. Три роки він служив у військовій авіації й закінчив військову кар'єру в званні старшого лейтенанта. 1960 року його демобілізували за станом здоров'я, визнаним

непригідним літати на реактивних літаках, його залишали інструктором, та він не погодився. До того часу помер його батько, Антон Рафаїлович, якому виповнилося лише сорок вісім років. Мати залишилася з трьома дітьми, які були вже дорослі і самі собі давали ради. Вона отримувала пенсію за чоловіка - інваліда Великої Світової Війни, який після війни весь час працював лісничим.

Розділ I

Моя перша зустріч і короткочасне знайомство відбулася влітку 1960 року.

На той час мені виповнилося дев'ятнадцять років. Низенька на зріст (154 см), чорнява, тендітна, як билиночка, граціозна, не красуня, але доволі гарненька, жвава я мала успіх серед свого оточення. Мої великі сірі очі, високі дуги чорних брів робили мене схожою на грузинку.

За національністю я українка, як мій тато, і схожа я була на нього, хоча його не знала. Він загинув на фронті 1942 року у званні політкерівника, залишивши мою матір вдовувати з трьома дітьми.

Мешкала я з матір'ю, Марією Геннадіївною, яка мала фах виховательки - педагога дитячого садка, жінкою лагідною, скромною, слабкого здоров'я, працювитою й вимогливою до нас і до себе.

Я вже мала середньо-спеціальну освіту - закінчила Гомельський фінансово-економічний технікум, після якого рік працювала у місті Дорогочині Брестської області на посаді фінінспектора райфінвідділу і нещодавно повернулася до рідного міста, у зв'язку з хворобою матусі. Двоє старших братів мешкали в різних містах і працювали на високих посадах.

Дівчиною я була незвичайною - з раннього дитинства просякнута з ніг до голови творами художньої літератури різних жанрів, які постійно читала з того часу, як навчилася читати,

музичними творами різних жанрів і композиторів. Я обожнювала класичну, камерну музику, зналася на операх, оперетах і на їхніх знаменитих виконавцях, співаках світової і вітчизняної сцени, захоплювалася українською, білоруською, російською драматургією, які я слухала з радіорепродуктора разом з матусею. То вона мене прилучила читати, слухати, бо була вразлива, чутлива з підвищеними здібностями до відчуття прекрасного, піднесена й романтична, що я від неї успадкувала в повній мірі. Я мала такі ж захоплення, що і мама, але піднесені на вищий ступінь. Мені була притаманна жива уява, яка підносила мене до небес, дотепна, товариська, трохи легковажна, що робило мене неперевершеною серед своїх друзів, подруг, товаришів. Як та співоча птаха, я завжди щось наспівувала, завжди кудись поспішала, бо кожна хвилина мого життя була насичена роботою, подіями, заняттям.

Після приїзду в Городню я довго шукала роботу, перебивалася тимчасовими заробітками, та нарешті влаштувалася в школу на посаду бухгалтера з мізерною зарплатнею. Потім я “прихопила” ще одну школу де працювала по сумісництву. Я відвідувала всі можливі гуртки художньої самодіяльності в місцевому будинку культури, бо змалку співала й танцювала.

Ось у такому розквіті своїх можливостей і молодості я зустрілася зі Славою. Відбулося це суботнього вечора на танцях у будинку культури.

Був теплий червневий вечір. Я помітила біля танцювального майданчику молодого симпатичного парубка.

“Цікаво, хто то за незнайомець?” - подумала я. Мабуть, я теж впала йому в око, бо невдовзі він запросив мене на танець. Стриманий, гарно вдягнений, він склав на мене приємне враження. Хлопчина не раз мене запрошував, потім ми познайомилися, і він попросив дозволу мене провести додому, на що я погодилася. Наш шлях виявився дуже короткий, бо я на півдорозі йому сказала: “Далі мене не треба проводити, бо мій будинок

звідси вже видніється, а ви людина не місцева, ще чого доброго заблукаєте. Вам краще повернути за оцей ріг, а далі прямуйте до Лісгоспзагу і йдіть, куди вам треба”.

Він, мабуть, розгубився, не очікуючи такого перебігу справ, або не схотів заперечувати, бо на цьому ми попрощалися і розійшлися.

Наступного дня і в подальші дні я жалкувала, що поспішила розлучитися з хлопцем, тому, що я його більше не бачила ні в місті, ні на танцях.

Подруги не давали мені проходу: “Який гарний парубок”- казали вони, “Хто, звідки?”, - запитували. А я сама не знала хто він, звідки і куди подівся.

Невдовзі моя близька приятелька Зіна, що працювала у відділку міліції секретарем, внесла ясність: “Той хлопчина, з яким ти танцювала, знявся з обліку і виїхав до міста Суми”. “Отакої”. Серце мені обірвалося, бо цей хлопчина увірвався до моїх мрій, збентежив їх і там залишився. Вперше за останні два роки мені хтось сподобався, та все раптово скінчилося нічим.

Минуло літо. Ось уже на порозі жовтневі свята. Я і Тамара, подруга мого дитинства й шкільних років, зібралися й пішли на святкову демонстрацію, яка відбувалася на міському стадіоні. Коли демонстранти почали розходитися, Тамара побачила знайомого хлопця - однокласника.

“Вікторе!” - гукнула вона. Віктор обернувся і поспішив нам назустріч, радо посміхаючись.

Він був не один, а уявляєте з ким? - З моїм давнім знайомим. Тамара познайомила мене з Віктором.

- А це мій рідний брат В’ячеслав, - сказав Віктор – знайомтеся.

Після привітання й знайомства зав’язалася розмова.

Ми дізналися, що брати приїхали до матусі на свято і завтра мають повертатися до міста Суми, де обидва мешкають. Ми домовилися зустрітися ввечері на танцях у будинку

культури.

Я перебувала в піднесеному настрої. Вдягла найкращу сукню, виклала, на потилицю свою чорну довгу товсту косу, звернувши її розкішним бубликом, і тендітна, бліда, мов ельф, прибула з подругою на танці. Брати одразу підійшли до нас. Віктор запросив на танець Тамару, а я увесь вечір танцювала з В'ячеславом. Я не танцювала, а літала, як безжурний метелик, огорнена,- мов дурманом, увагою хлопця. Він спокійно водив мене між танцюючих пар, притискаючи мене до себе, і щось казав. З очей йому на мене лилося дивне ніжне сяйво відвертого захоплення.

Після танців Тамару проводжав Віктор, а мене проводжав В'ячеслав. Цього разу я не командувала, а пливла за течією, покладаючись на рішення свого кавалера.

Уже біля ганку, прощаючись, він сказав: "Тамаро, дайте, будь ласка, мені свою адресу. Я не любитель писати листи, але вам я обов'язково напишу".

- Але ж я не маю ані ручки, ані паперу, - відповіла я.

- Я запам'ятаю,- сказав Слава.

Згодом ми попрощалися. Слава, вперше мене поцілував. Цілунок був щирий, теплий і взаємний. Цей цілунок гарячою іскрою впав мені на серце, але не пік, а запалив світлячок надії, бо я вже не мислила подальшого життя без цього славного Слави.

Тільки Богу відомо, як я чекала на лист від Слави.

Десь тижнів за три лист надійшов. Тремтячими руками, з калатаючим серцем я розпечатала конверта. Рівним кругленьким гарним почерком він написав, що я йому вуже сподобалась, що він сумує за мною, просив, щоб я відповідала на його листи, на які він чекатиме з нетерпінням.

Сенсом життя став для мене цей юнак. Раніше я мріяла про високого, стрункого, з копицею чорного волосся на голові, а цей парубок був повною протилежністю тому, але мав навіть

перевагу, затьмаривши надуманий образ своєю виваженою реальністю, зовнішньою привабливістю.

Не гаючи часу, я відповіла на лист дуже доброзичливо, не вдаючись до питань мого ставлення до самого юнака. З того часу ми почали листуватися. Слава писав рідко, а я вже чекала на нього самого, бо він обіцяв у лютому приїхати на зимові канікули.

На цьому місці я маю дещо відступити від провідної теми своєї розповіді.

У свої дев'ятнадцять я вже зневірилася у вірності кохання. Перше кохання завітало до мене у шістнадцять років. Це було шалене, жагуче кохання. Його мені дарував молодий парубійко, а я йому відповідала. Він називав мене Галченятко, Смородинко, циганочко. Ніжні зізнання, пристрасні побачення при зорях, у люті морози, у дощові зливи... Здавалося, що весь світ належить нам, а ми йому назавжди, навіки. Минув рік, мій коханий ураз покинув мене, зрадив без слів, без пояснень. І враз отой звабливий, примарний світ перестав для мене існувати. "Усі зорі згасли в серці моєму..." Я пережила важкі часи. Він ще повернувся до мене, благав, вимолюючи прощення, але я, попри сердечний біль, не змогла пробачити. Я виїхала з чужого для мене міста, подалі від чужої для мене людини і повернулася до Городні, до рідної матусі, незаймана, чиста, мов перлина, з чистим серцем, щоб розпочати нове життя.

Ще не загоїлася сердечна рана, як до мене почав залицятися сусідський парубок. Вчитель за фахом, начебто порядний, старший за мене на п'ять років, близький сусіда (наші будинки через дорогу навпроти один одного), він виявляв надто ніжні почуття, називав мене "золотко", а згодом освідчився, покликав до шлюбу.

Я не поспішала з відповіддю, бо моє серце не лежало до нього, але матуся наполягала:

"Хлопець серйозний, працьовитий. Чого тобі треба?-"

казала вона, і я дала згоду. Зустрічалися ми десь біля року. Вже разом зустрічати Новий Рік планували. І раптом - знову зрада. Він не прийшов до нас 31 грудня і зустрічав свято з іншою. Пішов до багатшої, до хазяйновитої дівчини. А що з мене? Роботи постійної я на той час не мала, вдома - безпросвітна бідність. Від людей я почула, що саме це стало причиною нашого розриву. Я не жалкувала за ним, а більше раділа, що так сталося, бо так і не покохала його, та мене вразили обман, нещирість цього парубка, який не схотів сказати правди і піти як порядна людина. Я зовсім розчарувалася в коханні, ще більше зневірилася у щирості, вірності цього прекрасного почуття. Я зачинилася, як морська мушля, ні з ким не зустрічалася. А мене кохали. Петро добивався мого кохання вже п'ять років, ще з того часу, коли я тільки навчалася на першому курсі технікуму. Як примара, він ходив, їздив усюди, де б я не була. Називав він мене Гуцулка за мою пісню, яку я заспівала на вечорі відпочинку у технікумі, казав, повторюючи щоразу: "Кохав, кохаю й кохатиму за твої великі сірі очі, які не дають мені спокою ні вдень, ні вночі". Демобілізувавшись із строкової служби, він одразу приїхав до нас, вимагаючи моєї згоди на одруження, але я відмовила. Ніколи я його не кохала. Петро ще багато разів приїздив і сам, і з друзями, умовляючи, погрожуючи, та я кожного разу йому відмовляла. Останнього разу він поїхав, залишивши записку: "Кохав, кохаю й кохатиму". Історія на цьому не закінчилася. Вона, продовжувалася, ще не один десяток років, але то вже інша історія й не мого кохання до Петра, а його кохання до мене, яке не мало продовження.

Були ще хлопці, що освідчувалися мені, кликали заміж, але вони мене не цікавили.

От чому я кажу, що то Бог послав мені Славу, бо моє серце одразу розкрилося йому назустріч, ожило, скинувши з себе крижаний покрів страждання й зневіри.

Розділ II

Па початку лютого 1961 року Слава приїхав на зимові канікули. Саме тоді й зародилася наше кохання, якому судилося пройти через усе життя, поборовши всі труднощі й випробування.

Кожного вечора ми поспішали один одному назустріч, а потім йшли в кіно, на танці, довго блукали засніженими вулицями. Зима того року була люта.

Мороз і вітер обпікали обличчя, руки коцюбли, ноги दुбіли. Ми перетворювалися на крижинки, бо промерзали до кісточок. В що ми тоді були вдягнені і взуті? Тільки молодість допомагала нам зносити стійко, не жаліючись, бідність, яка проявлялася в усьому.

Я взимку носила зимове пальто на ваті, на голову напінала шарфик, який прикривав пів голови, а на ноги взувала коротенькі гумові ботики. Слава теж був та легко, як для зими вдягнений: осіннє коричневе пальтечко, білий кашкет зі штучного хутра, а на ногах - осінні черевики. Він неймовірно мерз, але стоїчно зносив, тільки мовчки розтирав побілілі вуха, ніс, щоб не відморозити.

Одного разу, дивлячись на Славу, на те, як він промерзає, я наважилася запросити його до нашого житла. Раніше я соромилася бідності, яка оточувала нас з матусею. Але з огляду на те, що на нас чатувала застуда, я рішуче сказала:

- Славо, ходімо до нас, хоч трохи погріємося. Хатнього тепла я не обіцяю, та чаю гарячого нап'ємося. Матуся й тітонька доброзичливі, тобі не прийдеться ніяковіти.

Слава одразу погодився, і ми, долаючи численні темні коридори й коридорчики, опинилися в напівтемній маленькій чистенькій кімнаті. На кухонному столі блимала гасова лампа, бо електричне освітлення на той час було несправне.

Матуся й тітка дуже приязно зустріли гостя, про якого від мене чули багато хорошого, заметушилися, готуючи чай, а

потім залишили нас вдвох.

Ми пили чай з блідою грузинською заваркою з білим петльованим хлібом. До хліба нічого не було, бо вершкове масло рідко з'являлося на нашому столі. Та то був найсмачніший чай у нашому житті, бо ми були щасливі й крім себе нікого й нічого не помічали.

Відтоді Слава завжди заходив по мене й був бажаним гостем, ушанованим гостем нашої домівки. Мама й тітка Ірина душі не чули в ньому.

Канікули швидко минули. Перед від'їздом, прощаючись, Слава сказав: "Тамаро, вір і чекай".

І я чекала. Бувало, його листи затримувалися, і я дуже хвилювалася. "Забув... Забув..." билася думка в голові. Але приходив лист, сповнений ніжності й любові, і всі сумніви минали.

Наступна зустріч відбулася першого травня. Скрізь буяла весняна краса. Вона буяла і мені в люблячому серденьку.

Слава завітав до нас, як ясне сонечко, сяючий, урочистий, вишукано вдягнений.

Наша маленька кімната теж привітно сяяла свіжістю побілених стін, білосніжним накрохмаленим вбранням на вікні, на ліжку, на етажерці, на столі. Наше стареньке вікно було відчинене, і через нього до кімнати лінуло лагідне тепле весняне повітря, вітерець погойдував вишиті тонкі батистові фіранки.

Матуся накрила на святково вбраний стіл, на якому стояли пиріжки з лівером, холодець, вінегрет, оселедець, парувала й розносила аромат ще гаряча печеня, тушковане м'ясо. До нас приєдналася подруга Тамара, співробітниця по школі, зі своїм приятелем Борисом. За столом точилася весела, дружня розмова. Я була на сьомому небі від щастя, уся світилася, мама пригощала моїх друзів. Відчувалась взаємна приязнь і щира радість.

Після святкування ми попрощалися до літа.

Перше літо, як і наступне, ми жодного разу не

розлучалися. Вдень ми ходили на луки, я збирала квіти, жартома ворожила на ромашці. Луки дзвеніли пташиним співом, несли аромат вологої землі, вражали красою барвистих килимів, шовковою соковитою травою. Слава купався в річці, я милувалася його спортивною фігурою. “У військовому училищі він захоплювався штангою, мав спортивний розряд, перемагав у змаганнях.

- Тамаро, роздягайся, засмагай. Ходімо ближче до річки, поплаваємо, - пропонував він мені.

- Славо, ти йди, плавай сам, - сором'язливо відповідала я, прикриваючи спідницею свої худенькі ноги. Я соромилася своєї худорлявості. Тітка Ірина казала на мене “худорба”. А тітка Ольга заспокоювала: “Вона в нас не худенька, а тендітна, ніжна, як і подобає дівчині у її віці”.

Мою осину талію Слава легко обіймав пальцями обох рук.

Ми не пропускали жодного нового кіно. Квитки купували по черзі. Так я розпорядилася. Ввечері ходили на танці, а більш за все гуляли містом, або сиділи в парку на лавочці. Я про щось цікаве розповідала, Слава мовчки слухав мою балаканину і цілував мене: то руки, то плечі, то шию, то вуха, то затуляв мені рота ніжним, довгим цілунком. Пізно ввечері, повертаючись додому, він часто садовив мене собі на плече, або ніс на руках, як малу дитину.

Літо швидко минуло. Слава повернувся до навчання. Прощаючись, він нічого не обіцяв, не казав, що кохає, й так було зрозуміло без зайвих слів, без клятв у вічному коханні, а лише промовив: “Зустрічі й розставання - дві різні частини, якщо їх скласти, то будеш щасливий”.

А далі - чекання, листи, рідкі зустрічі. У листах Слава писав: “Моя зірочко, я боюся тебе втратити...” Листи, як пісня про кохання, листи, як пісня лебедини. Вони - моя радість, моє щастя, моя втіха й надія.

Минуло майже три роки “За цей час мене запросили на роботу до райкому комсомолу на посаду завідувачої сектором обліку. Я користувалася авторитетом серед молоді, брала активну участь в громадському житті міста, зіграла декілька ролей, в тому числі й провідних, на сцені районного будинку Культури. Славу - я вірно чекала й вірила йому, як він мені наказував. Він привозив і надсилав мені різні подарунки. То, бувало, вишукані духи привезе, то гарненьку брошку, а то якось привіз позолочену каблучку з рубіном. Він називав мене зірочкою, коханою, в кожному листі прохав, щоб я на нього чекала.

З Гомеля часто приїздив Петро, сподіваючись, надіючись на якесь диво, хоча знав, що я зустрічаюся зі Славою: освідчувались і інші претенденти на руку й серце. Я всім відмовила, бо кохала Славу ніжно й палко.

До мене дійшли чутки, що Славина матір проти наших стосунків. Їй до вподоби була сусідська дівчина Ніна, вчителька за фахом, гарненька, скромна, на що Слава дуже рішуче їй сказав: “Я люблю Тамару й крапка”.

Наприкінці липня 1963 року Слава, приїхав на три дні й одразу мені освідчився, запропонував подати заяву до РАГСу.

Саме ні його, ні моєї матері не було в місті.

Ми самі вирішили наше спільне майбутнє.

Слава надіслав мені білого гіпюру на весільну сукню. Матері потихеньку почали приготування до весілля.

Побралися шостого листопада 1963 року. Того дня моросив дрібний осінній дощ. Як казали люди - дощ на щастя. Я вдягла білу нарядну сукню, взяла білі черевички й чекала на Славу. Він увійшов до кімнати, як казковий принц: у білій сорочці, чорній краватці, чорному костюмі, сяючий і до болі рідний. Він подарував мені букет червоних троянд. Біля ганку на нас чекав легковий автомобіль “Побєда” і свідки -Калиновський Станіслав з Ніною.

Весілля зіграли багатолюдне, гучне. На весілля приїхали

тітка Олена з чоловіком й сином - підлітком, мій брат Анатолій з жінкою Тетяною, Славин брат Віктор з жінкою Аллою й з кумою Вірою; позходилися усі мої дядьки з жінками, усі мої подруги й співробітники райкому комсомолу, співробітники покійного Антона Рафаїловича з Лісгоспзагу.

Я у білій сукні з білим шарфом на плечах, у білій фаті була схожа, на маленького білого метелика, а Слава біля мене - чорний лебідь.

Алла біля мене все клопоталася, поправляючи зачіску, фату. “Ось ти яка Тамара”, - сказала вона. “Яка” - запитала я.

- А ось яка! Недарма Слава не здався на мої умовляння, коли я не раз запрошувала, його на танці. Я. так хотіла його познайомити зі своєю подругою, але він сказав, як відрізав: “Я маю Тамару і мені' ніхто не потрібний”.

Я засміялася, та й годі.

Після весілля я більше року чекала на Славу, поки він закінчить навчання й отримає свій диплом з відзнакою.

Розділ III

Після закінчення технікуму Славу направили по Запорізького заводу “Запоріжсталь”. Це, до речі, був самий вигідний варіант, який йому запропонували, як відміннику. У запиті завод обіцяв роботу за фахом і житло.

Наприкінці липня 1964 року ми поїхали з рідного дому, з рідного міста. З собою ми взяли три невеликі валізи з нехитрими пожитками “на перший випадок”. Перед нами постало невідоме, невлаштоване життя, яке приготувало для нас нескінченні негаразди, розчарування, складнощі й поневіряння. Усе склалося не так, як гадалося. На заводі не знайшлося ні роботи за фахом, ні житла. Славі запропонували роботу робітника піскодувки, а житло мали шукати в приватному секторі. Такі умови нас не влаштовували. Щоправда, ми намагалися знайти хоч маленьку кімнатку і обійшли приватний сектор навколо заводу, та

нам усюди відмовляли. Отак бігали у пошуках, ночували на вокзалі в кімнаті для приїжджих тижднів безрезультатно.

Нам нічого не залишилося, як поїхати із Запоріжжя поки не закінчилися гроші. Ми поїхали до Харкова в “Раднаргосп” за іншим направленням, та з того теж нічого путнього не вийшло. Слава повернув підйомні, і ми поїхали до міста Суми, де Слава проходив виробничу практику, дипломну практику на машинобудівному заводі ім. Фрунзе.

Влаштуватися на заводі було неproblemно, але знов-таки – формувальником у ливарний цех і без пільг, як для молодого спеціаліста.

Тимчасово нас прихистили у своєму приватному будинку молодший брат Віктор з дружиною Аллою. Ми напружено шукали житло, щоб мати дах над головою, щоб я мала змогу влаштуватися на роботу. Щоденні пошуки виснажували морально, а справа не зрушувалася з місця.

Я, як дитина повоєнного часу, не захищена батьківською турботою, завжди жила в складних умовах холоду й голоду, зігріта тільки щирою материнською любов’ю, мужньо зносила, як я вважала, тимчасові труднощі, не плакала, не скаржилася, не пожалкувала за обраний мною життєвий шлях, бо любила, и була, любима.

Минув деякий час і за допомогою знайомих ми все-таки натрапили на крихітну кімнатку, жалюгідну і не облаштовану. Якби моя мама побачила цю хижу, у неї серце стислося б від горя. А я навіть зраділа, що нарешті є де поставити свої валізи, що нарешті ми вдвох у своєму куточку незалежні ні від кого.

Будиночок розміщався майже на початку вулиці Шишкарівської, паралельно до вулиці ім. Леніна - головної вулиці міста, яка йшла вздовж неї й розмежовувала місто на старе й нове.

Шишкарівська вулиця - частина старого міста, забудована приватними будинками й будиночками, праворуч від неї

тягнулися аж до річки Сумки суціль приватні будинки. Вулиця сама по собі досить вузька, окрім велосипедів та приватних автомобілів, мотоциклів нічого не рухалося, хіба що вантажні машини завозили до магазину товар та щось завозили до будинків на замовлення мешканців. Спокійна тиха вулиця, з якої “рукою подати” до центру міста: десять - п’ятнадцять хвилин і осьде школи, установи, різні магазини, аптеки, театри, кінотеатри, тощо.

Місце дуже вдале. Через вулицю - спуск до міського парку, за яким одразу - річка Псел з мальовничими берегами, зеленими луками. Чудове місце відпочинку для містян.

Господиня запросила двадцять рублів за місяць проживання з окремою оплатою за електроенергію. Це була посильна плата для нас.

Переступивши через поріг нашого помешкання площею чотирнадцять квадратних метрів, побіленого господинею, з одним маленьким віконцем на вулицю і двома - у двір, ми полегшено зі тхнули. Хоча радіти не було чому. Прибудована кімнатка до основного будинку поштукатурена була тільки з боку межуючої стіни. З сторін, що виходили на вулицю і на подвір’я стіни з деревини були нештукатурені, а побілені. Така ж сама була і низька стеля. На підлозі лежала пофарбована фанера, в деяких місцях вищерблена. З маленького теплого коридорчику до кімнати вели широкі одностулкові двері. У кімнаті в дальньому кутку, тулячись до стіни, стояла плита на три кружки, з просторою духовкою. Вона топилася з осені до весни. Ми мали заготовляти вугілля й дрова самотужки.

Стояли теплі сонячні дні кінця серпня. Ми почали облаштовувати своє “гніздечко”. Поставили біля віконечка три валізи - одна на одну, накрили їх скатертиною, утворивши туалетний столик, господиня й сусіди позносили, хто що: хто - лавку, хто табуретку, а знайома тітка Надя віддала нам залізне солдатське стареньке ліжко з дерев’яними дошками замість пружинного

матрацу, та зелений кульгавий кухонний стіл.

Це вже було щось, з чого ми розпочали своє нове життя.

Слава сховався у міський базар, набив соломою матрац, а я постелила на нього простеньку постіль. З цього почався наш “медовий місяць”.

Переді мною постало питання, де шукати роботу? Я звернулася до Облфінвідділу, в надії, що в міському, чи районному фінвідділах знайдеться для мене вільне місце, адже я мала фах фінансиста Держбюджету і працювала рік за фахом. Але в Облфінвідділі тільки розвели руками, даючи зрозуміти, що вакансій на даний час не мають. “Навідуйтеся”, - сказали, а поки що порадили, звернутися до дитячого садка Управління внутрішніх справ, де був потрібний бухгалтер.

Побувавши ще в декількох місцях, отримавши негативну відповідь, я змушена була зупинити свій вибір на дитсадку, хоча мене край не влаштовувало півставки в розмірі двадцять п’ять рублів.

“Дарма” - подумала я, “Хоч за квартиру буде чим заплатити, а далі сподіваюсь, щось підшукаю більш підходяще”.

Одне в усьому цьому було позитивне, що моя робота знаходилася на розі сусідньої вулиці, в десяти хвилинах ходу від квартири. Зате Слава долав пішки бід будинку до прохідної заводу кілометрів з шість. Їздити тролейбусом він категорично відмовився, бо то було дуже незручно: тролейбуси часто затримувалися, пасажери нервувалися, лізли, набивалися тролейбусу, штовхаючись і лаючись.

Завідуюча дитсадком Сівакова Сима Юріївна - вродлива жінка, казахської національності, років п'ятдесяти зустріла мене дуже люб'язно.

Бухгалтер - сумісник передала бухгалтерські книжки і документи, побажала мені успіху в роботі, пообіцявши при потребі допомагати. У невеличкій загальній кімнаті розміщалися: дитячий лікар, яка працювала за сумісництвом, медична

сестра, я і завідувача. Колектив був дружний молодий, тому ускладнень між нами ніяких не виникало. Увесь персонал дитсадка працював професійно, злагоджено, хоча інколи виникали тертя між завідувачою й колективом.

Згодом мене обрали профгрупоргом, ставилися до мене з довірою, вихователі радилися з питань оплати праці, з питань трудового законодавства. Я віддавала майже увесь час роботі.

Я надто економно вела свій домашній бюджет, своє домашнє господарство. Слідкувала, щоб для Слави завжди був свіжий обід - вечеря, щоб було що попоїсти на сніданок і щоб наша бідненька хатинка усміхалася. Я благоговійно згадую свої перші супи, борщі, які я невміло, але з великим бажанням готувала для свого чоловіка. Мені хотілося його здивувати своїми стравами, які я вигадувала із дуже скромних можливостей. Пригадувала, як матуся колись залучала мене до приготування страв: "Галочко", - казала вона, "дивись і вчись, як я готую борщика". Я тільки безжурно сміялася: "Як треба буде, навчуся".

Ми жили, не вимагаючи від життя неможливого, покладаючись у всьому тільки на самих себе, радіючи кожному дню, знаходячи в ньому світлі фарби й відтінки. Навіть черствий хліб ставав м'яким, теплим і свіжим, вода з крану - солодкою, а життя - прекрасним.

Слава сам випромінював світло і щастя й дарував їх мені з великою подякою. Нас об'єднувала спорідненість душ у поглядах на життя й людські цінності.

Я вважала, що Слава повинен продовжити навчання в інституті і отримати вищу освіту. Але він так не вважав. Коли я, намагаючись його в цьому якось переконати, сказала:

- Славо, чому ти зволікаєш з питанням вступу до інституту? Це треба робити негайно, щоб марно не втрачати рік. Він відповів:

- А я не збираюся продовжувати навчання.

- Чому це? - запитала я. Адже при таких здібностях, які ти

маєш, гріх не мати вищої освіти.

- З мене досить. Я вже сімнадцять років відучився, відповів чоловік.

- А що з того? Вищої освіти не маєш. Для тебе нічого не варто вступити: маєш диплом з відзнакою, тому іспити здавати не треба, а тільки пройти співбесіду, а це для тебе - дрібниця. Я ж на свої очі бачила, як ти здавав іспити в технікумі. Ти ж ніколи до них не готувався, навіть не заглядав ні до конспектів, ні до підручників. Візьмеш під пахву залікову книжку і йдеш, а повертаєшся сяючий, куточки ,м'яких губ усміхаються, протягуєш "заліковку", а в ній стоїть "відмінно". І так з першого і до останнього іспиту. Навчаються так неуки, а тобі і Бог велів.

- Не вмовляй мене, не агітуй,- сказав Слава. - Я все одно не буду вступати. Подумай сама: на все треба кошти, а моя заробітна плата мізерна. Я не можу собі того дозволити, коли ми живемо в критичних умовах. Я не хочу на тебе складати всі труднощі нашого невлаштованого життя. Почнуться холоди, треба запасати вугілля, топити плиту, носити воду, допомагати тобі. Хто, як не я, дбатиме про це. Ні-ні! Не наполягай, кохана.

Я була готова до всього, аби він учився, аби він реалізував себе, свої можливості так, як він на те заслуговує. Щоб його здібності знайшли достойне застосування, бо його світла голова, його глибокий розум надавали йому такі можливості. Його доводи не переконували мене, але його категоричне "Ні" поставило усі крапки над "і".

Поступово ми долали перші труднощі. Накопили коштів, заощаджуючи кожну копійку, ми замінили залізну односпалку й солом'яний матрац на гарненьке ліжечко, що головне - з пружинним матрацом, придбали недорогий диван, трьохстулкову платтяну шафу й деякі самі необхідні предмети домашнього вжитку. Незмінним залишився кульгавий кухонний стіл.

Тепер, коли ввійдеш до кімнати то побачиш меблі: праворуч на стіні висіла вішалка для верхнього одягу, далі стояло

ліжко, за ним - плита, в торці під вікном розміщався диван, біля протилежної стіни, між двома віконцями, помістилася шафа, а за нею стояв все той же кухонний стіл. Умивальник, відро з водою тулилися в куточку зліва біля вхідних дверей. Ось і все, що змогло вміститися в кімнаті. Їжу, продукти, столові прибори ховали в кухонний стіл. М'яса, вершкового масла купляли мало - на раз приготувати, бо ніде було зберігати, а холодильника не мали й не мріяли про нього.

Готували, розігрівали їжу на кєрогазі в холодному коридорчику -прибудові до основного маленького коридорчика. У цій прибудованій крихітній верандочці стояли хозяйчин кєрогаз на невеличкому столі біля вікна і наш кєрогаз - на лавці біля стіни.

У осінньо-зимовий період і рано навесні на веранді не можна було встояти, щоб не замерзти. Її продував вітер, замітав сніг, який набивався з ганочку всередину, дошкуляв холод і мороз. У хазяїв була кухня з плитою, тому вони холодної пори на веранді їжі не готували.

Ми ж зі Славою страждали, бо щоранку за любої пори року, за всякої температури на вулиці і в веранді вимушені були їжу розігрівати на кєрогазі. Плиту, як правило, топили після роботи. Тільки в неділю топили зранку. І отак потерпали більше семи років.

Одне благо, що хазяї були прості й доброзичливі люди. Хазяїн, Книш Василь Федорович, низенький худенький, рано, посивілий чоловік працював формувальником у ливарному цеху на тій дільниці, де працював Слава. Тихий, сумирний за характером, не вибагливий, без всіляких претензій він кохав і поважав свою дружину, любив своїх дітей. Домашнім господарством не переймався, тому сарай, туалет, бесідка з'явили дірками, дерев'яний паркан подекуди похилився. Дуже стомлений за восьмигодинну зміну, подолавши пішки далекий шлях від заводу до домівки, він вмощувався або в коридорчику, або на

веранді і, сидючи навпочіпках, як зазвичай на роботі, довго відпочивав, паливши свою цигарку, спостерігав за дружиною, час від часу спілкувався зі Славою, обговорюючи події минулого трудового дня.

Господиня, Тамара Михайлівна, тридцяти семирічна жінка середнього зросту, помірної статури, руденька миловидна, доброзичлива, трохи ледаченька, не вередлива. Бувало, день уже в повному розпалі, сонце високо, а в кімнатах стоїть гармидер, на кухні повно немитого посуду, шкаралупки від насіння, але їй байдуже. Вона сидить у сусідки і точить з нею яси, разом палять цигарки, прикладаються до чарчини з самогоном, пригадують важкі часи війни, перебування в німецькому полоні, коли їх вивезли до Німеччини.

Потім нашвидку зварить супу чи борщу велику каструлю, поприбирає. Ні сварок, ні непорозумінь у сім'ї не було.

Книші виховували трьох, дітей. Старша, Людмила, схожа на матір, середній Сашко, схожий на батька, такий же носатенький, і маленька трьох річна Ірочка, гарненька дівчинка. Старші діти ходили по школи, а Ірочка була з мамою вдома.

Ірочка полюбляла лежати на сонячному тепленькому га-ночку в самих трусиках, закинувши ніжку на ніжку, і дудлити з пляшечки через сосочку молочко, або ріденьку манну кашу. Діти були слухняні, ніколи не сварилися, не затівали бійок між собою, не галасували. Наїдяться "ніщимного" - пісного супу, чи борщу і займаються кожний своєю справою.

Жодного разу за ті сім років, що ми прожили у Книшів, між нами не виникало не те що конфліктів, а навіть непорозумінь. Відносини між нами, жінками, були мирні, рівні, доброзичливі. Ми іноді разом, святкували Новий Рік, жовтневі свята, дні народження і гуляли на Людиному весіллі.

Коли піросла Ірочка, то часто приходила до нас гратися з маленьким Віктором.

Тамара Михайлівна час від часу забігала до мене то

позичити грошей, то цибулину, то морквину, то олії, то ще будь-чого. От тоді побалакаємо, поспілкуємося досхочу.

Одразу за будинком була невеличка присадибна ділянка, яка оброблялася абияк. Земля ніколи не бачила добрива, тому врожаї були незначні. На грядках родила дрібненька цибуля, редиска, буряки, морква, росли кріп, огірочник. Кущі смородини, порічок занедбані, на них подекуди чорніли, червоніли дрібні ягідки. Усе потребувало чоловічої сили, а Василь зранку до ввечора на важкій фізичній праці так уб'ється, що приходить безсилий. До того ж він переніс важку операцію на шлунку.

Картоплі, моркви, буряків вони не купували, а скільки було, закладали в погріб на зиму й економно витрачали. Городина зберігалася у виритому на підвір'ї круглому погребі - ямі, зверху закритому дерев'яною лядою. Хазяї їй нам виділили невеликий відсік, де ми зберігали картоплю взимку, а влітку - хліб.

Овочами ми на зиму не запасалися, бо в овочевому магазині, що неподалік від нашого будинку, різних овочів було на всілякі потреби. Тут тобі капуста свіжа, квашена на всі смаки, огірки - свіжі, квашені (великі, дрібненькі), яблука свіжі й з бочки квашені, соковиті й смачні, морква, буряки і всього, чого тобі треба. Бувало, з роботи йду, трохи постою в черзі і несудому повну "авоську" продуктів для перших, других і яких хочеш страв, аби гроші в гаманці були.

Продовжуючи подальшу розповідь про наше життя, слід сказати, що так склалося з самого початку і завжди було - чоловік не змушував мене вставати спозаранку, щоб готувати й подавати йому сніданок. Я ввечора дбала, щоб вранці було чим поснідати і, що взяти з собою на обід. Нехай то були тільки бутерброди, але він ніколи не залишався без їжі.

Слава щадив мене через отой холод у кімнаті і в коридорі, по простому кажучи, жалів і співчував.

Прокидався він рано: о пів шостій ставив чайник на

корогаз, а сам управлявся. Мені завжди казав: “Спи, моя крихітко, я сам усе знайду, що мені треба.”

Коли не було чого взяти на обід, я давала Славі п'ятдесят копійок, що вистачало на повний обід і на пачку цигарок.

Поснідавши, Слава обов'язково мене, ніжив, цілував і пів на сьому виходив з дому.

По дорозі до нього приєднувалися дальні, ближні сусіди, що працювали разом з ним, переважно, у ливарному цеху. Їх набиралося до десятка чоловік. Молоді, здорові, веселі вонидесь менш як за годину добиралися, до заводської прохідної.

Долаючи труднощі, ми не забували про кохання, бо труднощі минають, а кохання вічне.

Бути дружиною Славі, любити його, користуватися його взаємним почуттям - це для мене велике благо і щастя. Дуже ніжний і ласкавий чоловік, про якого можна було тільки мріяти, був повністю моїм чоловіком. Завжди і незмінно йдучи на роботу, від цілував і пестив мене ще сонну і шепотів тільки йому притаманні, придумані ним слова: “Я буду йти і мріяти про тебе”, або “Я буду згадувати тебе”.

У глибині своєї душі він відшукував для мене найтонкіші слова, витончені вислови, черпав красу із східної поезії, бажаючи виразити свої почуття найпалкішими, надзвичайними словами, найулюбленішими строками з прекрасних віршів:

“... Ты сказала, что Саади
Целовал лить только в грудь...”

або:

“... Скажи мне, сколько нужно снов,
Чтобы в одном тебя увидеть...”

Саид Шах.

і багато подібних.

Часто вечірньої пори ми бродили вулицями міста, і я здивлялася на. освітлені вікна будинків, з яких струменіло яскраве і, як здавалося, тепле світло, мріяла про свою квартиру.

- Слава, - казала я, - Подивись на вікна. За ними, мабуть, живе щастя.

- Можливо й так,- відповідав він - Колись і ми матимемо своє житло. Треба тільки набратися терпіння.

- Краще дивімося на зорі, - не згадала я. - Вони такі величні і ясні, так і притягують до себе чистотою й таємничістю і заспокоюють.

- А онде Чумацький шлях. Він туманний і ледь помітний на небосхилі.

Слава, як істинний штурман, водив мене зоряними просторами, показував сузір'я, Зірки, до яких сягало око, розповідав про них, навчав знаходити їх, розпізнавати. А потім при нагоді ми разом милувалися Великою Ведмедицею, Малою Ведмедицею, Полярною Зіркою, Кассіопеєю, сузір'ям Оріон.

У своєму житті ми часто зверталися до зірок. То було, коли ночували під відкритим небом, або серед ночі виходили на балкон, щоб ними помилуватися, або вишукували Першу зірку Різдвяного вечора.

Розділ IV

“Вершина кохання - це діти”,- слова з відомої пісні. Слава і я нарешті дочекалися дитини. Вона народилася раніше вказаного терміну на два тижні, можна сказати, зовсім неочікувано.

Стояв спекотний святковий день Спаса нашого Ісуса Христа.

Вдень мені було якось не по собі. Слава був на роботі. Тамара Михайлівна заспокоїла мене, що болі мені в животі, не схожі на перейми. Отак уже і Слава прийшов з роботи, і повечеряли, а я все стогну потроху й нейму віри, що настав час народжувати, бо чекаю на неймовірні болі й страждання, які я бачила в кіно. Пізно ввечері “швидка” доставила мене до пологового будинку. У санпропускнику мене запитали: “Жіночко, у вас хоч перейми почалися?” “Хто зна”, - відповідаю я. “Щось на те

схоже, але я не впевнена” І до Слави: “Я тут переночую, а завтра ти мене забери”.

Але вийшло все інакше. То наш хлопчик несміливо просився назовні. Вночі 20 серпня 1965 року я без ускладнень його народила. Вранці Слава приїхав мене “забирати”, а в списках читає: Кржемінська Тамара Василівна - народився хлопчик, вага 3200 гр. зріст - 49 см. Щастю не було меж! Отак з’явився на світ наш руденький хлопчик Віктор.

Коли хлопчика вперше принесли годувати, я побачила вогненного чубчика, що спадав на крихітного лобика, з пелюшок визирали, губки точнісінько такі, як у тата, навіть складка між бровами така, як у тата. Який дорогий і рідний був цей маленький чоловічок. Моя дитинка, наша дитинка.

Хлопчик народився майже в зиму, майже перед настанням холодів, купати його, сповивати його в умовах нашого холодного житла мали обережно, щоб не застудити. Назвали синочка Віктором - Переможцем. Це - символічне ім’я сили духу й несхитності. Але ім’я йому дали не за символіку, а просто воно сподобалось нам.

Немовлятко погано їло материнське молоко, а за два місяці зовсім від нього відмовилося, весь час плакало. На допомогу приїхала моя матуся, та ми й удвох не могли дитині дати ради, обидві плакали разом з дитиною.

Не подобалося Вікторові й на свіжому повітрі гуляти. Було, упрію поки його загорну в пелюшки та ковдру, винесу на вулицю. Сонечко сяє, морозчик слабенький, тільки й гуляти. Так ні! Як зчинить галас, аж заходитьсь, я й біжу скоріше до кімнати, щоб не надихався холодним повітрям.

- Ото вже нагулялися, - каже матуся.

- Так, як бачиш, нагулялися. Треба скоріше розгортати, а то пуп урветься.

Настраждалися ми і з пупом: від плачу й натуги пупик ладь не почав кровити. Мати тре буряк та прикладає. “Це, щоб

не було запалення”, - каже мені.

Спав Вітя в колясочці, бо ліжечка ніде було притулити, а колясочку возили туди-сюди, де зручніше.

Вночі колясочка стояла біля нашого ліжка. Я весь час мало колисала, щоб він спав, та щоб Слава хоч трішки поспав, бо мав рано вставати на роботу. Хоча б синочку скоріше виповнилося шість місяців. Може, трохи спокійнішим буде”, - побибалася я.

Пригнічував і хатній холод. Звечора плита розпашиться, - стоїть у кімнаті жара. Перестанемо топити - заповзає холод. До ранку кімната холодне, підлога крижана. Сповивати дитину доводилось по декілька разів на ніч, стою босоніж на цій підлозі в самій нічній сорочці (ніколи гаяти часу на себе) й чимскоріш прасую пелюшки, щоб у тепленькі загорнути свою крихітку.

Час ішов, дитина підростала фізично здорова. Яюсь нас навідала дитячий лікар. Вона оглянула Вітю й сказала: “Усе гаразд. Ти, Вітасю, багатир”. Він і справді їв охоче, набираючи ваги. Ми його ніколи не кутали, по дивану ходив у самій сорочечці, легенько вдягнений бавився в своєму ліжечку, сплетеному із лози.

На травневі свята 1966 року ми відвезли Вітю до Славиної мами. Луїзи Никанорівни, в місто Городня, що на Чернігівщині. Віті виповнилося вісім місяців. До цих подій моя матуся вже поїхала додому. Після спеціальної перевірки Управлінням внутрішніх справ області я чекала переводу на посаду бухгалтера обласного відділу пожежної охорони цього ж управління. Тут і посада відповідальніша і посадовий оклад втричі вищий за мій зарібок. Слава працював майстром у ливарному цеху. Це вимагало від нас часу, енергії і наполегливості, бо робота була нова.

Усе було б гаразд, якби не важка хвороба, яка кліщами вчепилася в нашого десятимісячного хлопчика. П’ять довгих років вона тримала його в полоні.

Почалося з того, що хвороба майже перекрила верхні

дихальні шляхи, дихання виривалося зі свистом, сухий, тріскучий кашель, у грудях наче музика грає, клекоче, температура тіла - 40. Назва цієї хвороби - несправжній круп. Ми вперше стикнулися з цією хворобою й дуже перелякалися.

“Швидка” одразу забрала Вітю до лікарні, не дозволивши мені навіть сісти в машину.

Чи спали ми, чи не спали, а наступного дня побігли до лікарні. Нянечка винесла нашу дитиночку на руках у передпокій. Я побачила, що Вітя вже дихав рівніше, спокійніше, був веселенький, але хрипів. Я плакала, тамуючи неслухняні сльози.

Десь днів за десять Вітя одужав, і ми забрали його додому. Наостанок лікар відповіла на всі наші запитання щодо хвороби, повідомивши, що несправжній круп - непоширена хвороба, що дітки на неї хворіють рідко. “Ваш хлопчик” - сказала вона, - на жаль схильний до цієї хвороби, яка небезпечна такими наслідками, як астма. Тому пильнуйте його й бережіть”.

Хвороба час від часу повторювалася, але я вже ніколи не вдавалася до послуг лікарів і лікарні. Я лікувала сама, бо добре вивчила симптоми хвороби, її перебіг, а головне - способи її лікування. Після зігріваючих процедур, гірчичників, я обгортала горло дитині зігріваючим компресом, спиртовим, або горілчанним, вкладала в ліжко. На ранок температура спадала, чоло, носик вкривалися росою і небезпека минала. А далі - тепле молочко з медом, теплий заспокійливий чай і обов'язково - інгаляції, якомога частіше. Інгаляції я робила за допомогою чайника, в якому готувала окріп, кидала в нього лікарську траву - шалфей або ромашку - на носик чайника надівала довгу трубочку, зроблену з ватману, і Вітя потихеньку вдихав через трубочку теплу запашну м'яку пару. Так день за днем бороли хворобу. Це самий надійний і дієвий метод лікування. Після п'яти років Вітя, мабуть, переріс цю хворобу, бо вона більше ніколи не поверталася до нього.

Наступної зими нянчити Вітю приїхала Луїза Никано-

рівна. Йому було майже півтора роки, бабусі - п'ятдесят п'ять. Вона, метка, жвава жінка, справно справлялася з онучком, топила плиту, варила їсти, прала, прибирала, допомагала, як могла, старалася на, совість. Між нами панували мир і злагода. Я нічим їй не перечила, а вона ставилася до мене доброзичливо.

Вітю бабуся навчала, розповідала йому казочки, віршики, які він повторював за нею. Готуючи страву, вона вкладала хлопчику в ручку шматочок сала, або вареничок, або млинчик, як робила колись своїм дітям, і примовляла: "млинчик, млинчик, їж, Вітасику, млинчик". Той ходить, смакує, гризе нижніми зубенятами аж личко йому масниться.

Довгими зимовими вечорами Слава бавився з Вітею, вигадував різні забавки: вирізав з газетного паперу різних звіряток, тваринок, а Вітя й Сусідська дівчинка Іринка охоче їх наклеювали водичкою на дверцята шафи. Мабуть, увесь зоопарк розміщався на дверцятах. Діти з цікавістю знайомилися з тваринами лісів, джунглів, зі свійськими тваринами.

Часто переглядали різні казочки. Слава крутив фільмоскоп, а я виразно читала. Казочок було дуже багато. Цікаві, кольорові вони захоплювали дітей, які вчилися відрізняти добро від зла і навпаки, вчилися любити рідну природу.

Вітя ріс слухняним хлопчиком, ніколи не вередував, знав багато віршків, яких навчили бабусі і я.

Якось бабуся Люся, несучи відерце з водою, зупинилася й сказала онукові: "Ух! Постоїмо, Вітасю, трішки, бо я стомила".

Вітя постояв, постояв і каже: "Післі, бабусю. Ми взе пофукали". Бабуся гучно розсміялася.

Коли Вітя підріс і йому виповнилося три роки, ми віддали його до дитсадочка. Дитсадочок, той самий відомчий, теж знаходився неподалік від дому.

Я на той час працювала, старшим (на правах головного) бухгалтером того ж самого відділу пожохорони.

Перші дні в садочку Вітя дуже плакав, коли я його залишала. Я й сама плакала, біжучи на роботу, пригадуючи його сльози, що котилися йому по щічках, мов горох. А згодом звик. У дитсадочку з ним “панькалися” вихователі, нянечки, навіть завідувача Лариса Петрівна усюди водила його за собою за ручку. До того часу його руденьке волосся побіліло, і на голові виросла копичка кучерявого пишного білястого волосся. Бабуся Маня прозвала його “Чубишка”. Спокійний, слухняний, дуже гарненький хлопчик прийшовся до душі й кастелянші дитсадка Вірі Сергіївні. Вона майже не відпускала його від себе. Навіть, коли Вітя став дорослим, вона при зустрічі завжди мене запитувала: “Як там мій улюбленець Вітьок?”

Я, сміючись, відповідала: “Дякувати, усе гаразд. Вітьок уже з дівчатами гуляє”.

Часто зустрічні перехожі звертали увагу на Вітю й казали: “Яка гарненька дівчинка”, а він і справді був схожий на дівчинку у чорненькій шубці, у пухнастій зеленій шапочці з великим помпоном з рожевими повненькими щічками, пухленькими губками, великими очима, довгими віями. Хлопчик у відповідь заперечував: “Я не деїцька, я Ітя Кізіміскіль”.

Прийшла зима 1968 року. Бабуся Маня хворіла, бабуся Люся доглядала Ірочку, доньку молодшого сина Віктора, яка пішла до першого класу.

Усі турботи про Вітю й мене лягли на плечі Славі.

Після роботи він поспішав додому, хоча робота майстра вимагала й надурочної роботи.

Саме головне, що він мав зробити, - просіяти ще не зовсім перегоріле вугілля, добрати до нього мерзлого, засніженого вугілля, бо воно зберігалося в сараї з дірявим пахом, підкласти тріски, дровця, щоб вугілля зайнялося й почало жевріти, поставити на плиту щось підігріти, або зварити на вечерю.

Я тим часом, ідучи з роботи додому, заходила до “Кулінарії”, де ломилися прилавки від різного з’їсного, починаючи з

напівфабрикатів і закінчуючи різними смаколиками, купляла все, що мені потрібно, і йшла за Вітею. Частіше я заходила до молочного магазину, щоб купити молока, кефіру, сиркової маси або селянського сиру, на додачу - хліба, батона.

Ми приходили додому, коли в плиті палає вогонь, а тепло розтікається по всіх куточках нашої оселі.

- А ось і ми. Добрий вечір, - кажу я. - А ми накупляли чогось смачненького.

- Добрий вечір, мої любі. Викладайте на стіл своє смачненьке, будемо смакувати. А у мене картопля вариться, - усміхається Слава.

- Якраз до речі. Я печінкового паштету купила й бурякової ікри. А ще у нас є молоко, кефір і сир. Вітасю, ти що будеш їсти? - запитую я.

- Молоко, - пихтить хлопчик, роздягаючись.

- Усе, що мама приготує, - додає Слава.

- Вітасику, ходи до тата. Розкажи мені, якого віршика ви сьогодні вчили? - запитує Слава малюка.

- П'я зая, - відповідає хлопчик.

- Будь ласка, розкажи, хто такий Зая.

“Ей, бист'єй вставай, зая,

Язгаяйся шиє,

С'явим п'язник октяб'я -

Ютій п'язник в міє!”

Ми плескаємо в долоні, радісно сміючись.

Так у сімейному колі минала зима і приходило весняне тепло, а за ним - і літо.

Влітку ми полюбляли відпочивати втрьох на березі Псла. У неділю: я збирала торбинку з харчами, молочний бідон з компотом, вдягала легенько Вітю, і ми відправлялися майже на весь день на пляж. Дорога недалеко: п'ятнадцять хвилин ходу і ми - в парку, а за парком - луки й річка.

Знаходимо зручне місце під зеленими кущиками,

напинаємо для Віті щось на кшталт тенту для захисту від сонця й відпочиваємо. Слава читає, я бавлюся з Вітею, а то разом купаємося, граємо в м'яча. Вітя, було, і поспить на свіжому повітрі.

Зазвичай, Вітя проводить літо у бабусі Люсі в місті Городні. Туди на літо вона забирає й Іринку. Бабуся Люся мешкає в просторій квартирі, яку виділив Лісгосп її чоловіку Антону Рафаїловичу, ветерану праці, інваліду війни другої групи, секретарю партійної організації. Квартира (півбудинку) розмішалася в тихому провулочку, зеленому й затишному. Навколо - просторе зелене подвір'я, рублений новий сарай, а за ним - присадибна ділянка. Чим не рай? І дітям дозвілля.

Слава декілька років поспіль заощаджував невеличку суму грошей на ощадкнижці, щоб повезти до моря сина. Коли Віті виповнилося чотири роки, ми відправилися до Чорного моря. Планували їхати до Ялти, а вийшли в Алушти, бо Вітя після літака почувався дуже погано: його нудило з усіма послідовними наслідками.

На зупинці в Алушті до нас підійшла старенька жінка й запропонувала житло. Ми погодилися і не пожалкували. Її приватний будиночок розміщався в тихому місці, в зелені саду й цвітінні квітників. Жінка виділила нам кімнатку на двох людей, світлу й чисту. Готували їжу у літній кухні неподалік будинку. За будинком протікав вузьенький арик. В будинку ще були кімнати, в яких мешкали відпочиваючі. Чи то підібрався такий порядний контингент, що ніхто нікому не заважав, панували дружба і спокій. Хазяї - приємні люди ні в чому нам не відмовляли, ні до чого не втручалися, а навпаки, іноді проводили з нами вечори в літній бесідці за чашкою чаю, за розмовами.

До моря було далеченько, та Слава, звикший ходити на далекі відстані, тільки був задоволений, а я з Вітею потихеньку ступала поруч з ним і насолоджувалась життям.

Прогулюючись берегом моря я дихала морським м'яким йодистим повітрям, бо часто хворіла на фолікулярну ангіну, і

малому Вітьку казала:

- Вітасику, дихай глибше, щоб морські іончики так і стрибали тобі до горловинки, проганяли хворобу.

Він згортав губи і язичка трубочкою і втягував повітря в себе, наче сюрчав. Виходило навіть кумедно. Я з чоловіком ретоталася й хвалила хлопчика:

- Молодець, Вітасику. Відтепер не будеш хворіти.

Я полюбляла поплавати, позасмагати, а Слава водив Вітю в дендропарк, до визначних пам'яток, виставок. Обідали ми в їдальні. Їдальня на узбережжі було безліч, але усюди збиралися великі черги. Нам поспішати було нікуди. Ми з Вітею сиділи в тіні і чекали, коли підійде черга, і татусь нас покличе, щоб ми допомогли йому поставити тарілки з їжею на стіл.

Після обіду ми поверталися додому й там спочивали аж до вечора.

На морі ми відпочивали двадцять днів і під кінець червня повернулися додому, засмаглі, веселі, здорові.

Як виповнилося Віті сім років, він пішов до першого класу. Відмінником він не був, але навчався непогано. Здібний до математики, фізики, він міг би отримувати самі п'ятірки, але писав поспіхом, неохайно, абияк, черкав, перечеркував і за це отримував занижену оцінку. Вчителька з математики за здібності прозвала його Архімедом, але цей Архімед у табелях приносив четвірки і навіть трійки.

Почерк був нікудишній. Ще в першому класі батько гримав на нього:

- Як ти пишеш? Тож якісь закарлючки, а не букви. Зараз же переписуй все спочатку.

Ще й по потилишнику лусне. Віктор беззвучно, стримуючи себе, плаче, а сльози градом ллються з очей. І бувало, переписує і вдруге, і втретє, та виходить ще гірше. Я втручаюся й зупиняю цю безглузду переписку.

- Славо, нащо ти б'єш Вітю по голові? Думаєш розуму

додасться. Щоб я цього більше не бачила, - сказала я чоловікові.

- Гаразд, я не втручатимуся більше. Виховуй його сама, як знаєш, - категорично заявив чоловік.

- То й виховуватиму.

Я постійно уважно сліdkувала за навчанням Віктора, за його поведінкою, за його звичками, формувала його риси характеру, спрямовуючи їх на чесність, акуратність, працелюбність, старанність, на добро, на повагу до старших. Допомогала мені моя мати, яка на той час назовсім переїхала до нас, бо ми нарешті отримали квартиру після семи років чекання. Завдяки бабусі Вітя був завжди доглянутий, нагодований. Вона його із групи продовженого дня забере, прослідкує, щоб він не пустував, щоб учив уроки, більше читав поки ми на роботі.

Увечері я перевіряла домашнє завдання, особливо - зошити. Ні каліграфія, ні мої намагання не змогли змінити почерк на краще. Літери виходили незграбними, нерівними, немовби то писала курка лапою.

У початкових класах Вітя займався у танцювальному гуртку. Хлопчик він був повненький - "пухнарик", як називала його бабуся Маня, але це не заважало йому танцювати.

Бувало, каже: "Мамо, я буду танцювати український танець. Мені треба костюм". Одразу починаю мудрувати. Вишиванки нема. Я на білу сорочечку нашу барвисту тасьму у вигляді українського узору, і виходить гарненька вишиванка а пояс, шаровари - то простіше простого.

Одного разу ми зі Славою шили матроський костюм. То вже складніше, особливо пошити безкозирку. Матрос вийшов бравий.

З першого класу Вітя потоваришував з однокласницею Альоною Калюжною, що мешкала неподалік. Дуже серйозна дівчинка, відмінниця, гарненька білявка з товстою косою, з великими блакитними очима.

Ще Вітя дружив з Сергійком Карнацьким, однокласником - відмінником, дуже скромним, тихим хлопчиком. Сергійко мешкав на сусідній вулиці, тому діти зі школи завжди йшли разом. Альона й Сергійко нераз бували у нас вдома. Їхня дружба тривала до закінчення школи.

Якось ми з чоловіком задумали пошити маскарадам костюм для Віті на Новий Рік. Він тоді навчався чи в четвертому, чи в п'ятому класі. Вибір випав на костюм мушкетера.

Робота закипіла. Я пошила плащ - накидку із кашемірової спідниці "сонцекльош" волошкового кольору. Білий, накидка, рукава і білий комір сорочки, обшлага штанців обшила білою мережкою. Чорну крислату шляпу зробив Слава. Постало питання, як змайструвати, чи де придбати рапіру або шаблю. Виручила колега, яка принесла дитячу шаблю, як справжню, блискучу, яка вставляється в шкіряні ножни. Ми стояли на "вухах", та костюм вийшов надзвичайно шикарний. Альона теж була неперевершена у своєму наряді снігурочки. Їх сфотографували на пам'ять. Фотографії зберігаються в сімейному альбомі.

Ми завжди старалися влаштувати для своєї дитини свято. На Новорічні свята в дитсадок Вітю вдягали в костюмчик зайчики, наступного року він був ведмедиком, а то я пошила з чорного бархату коротенькі штанці, чорного метелика-краватку, до того вдягнули на хлопчика білу сорочку, білі шкарпетки, взули черевички й вийшов маленький джентльмен з копицею білястого кучерявого волосся. Іноді на білу сорочку, я приколювала біле мережане нарядне жабо. Свято повинно бути для всіх: для дорослих, а особливо - для дітей.

У нашому будинку мешкало багато дітей. На подвір'ї завжди було гамірно. Вони затівали різні забави, було, що доходило й до бійки. Коли в дитячих бійках діставалося Віті, я ніколи не ходила скаржитися батькам кривдника, а сама проводила виховну бесіду з ним, якщо вважала за потрібне. А до нас якось прибігла розлючена сусідка Хомова й, погрожуючи, закричала:

“Ваш Вітя дубчиком вибив моїй Раї око. Де він? Ось я йому... Нехай тільки моя донька осліпне!”

Я й справді перелякалася. А що, як вибив? Я спочатку трохи вгамувала Хомову, потім почала розбиратися у тому, що сталося. Як виявилось- у загальній грі Рая підвернулася під руку, і їй дісталось дубчиком по щоці. Око було неушкоджене.

Вітю я, звичайно, покарала. Було, що й Вітя був травмований, коли хлоп'ята грали у хокей. Шайбою була розсічена губа й вибито зуба. Губу зашивали у травмпункті і хлопчик довго їв через трубочку рідку їжу.

Зазвичай, Наталя Красуля, з квартири, що поруч, Сергійко Танчик, Сергійко Піддубний, з першого під'їзду, Вітя, діти з різницею у віці два-три роки, збиралися навколо столу, що навпроти нашого балкону і щебетали, мов горобці, аж поки не покличуть когось з них мати, чи тато.

Полюбляли хлопчики й приходити, до нас. Я ніколи не забороняла Віті запрошувати друзів до кімнати, як то вчиняли їхні матері. Не дай Боже, щоб натоптали в кімнаті, або насмітили. Зате у нас їм завжди було цікаво.

На нашому балконі майже до червня співали шпаки, усю зиму довбли синички сало на дротинці, або дзьобали насіння, крупу у годівниці. З нами мешкали улюблені тваринки, у акваріумі плавали екзотичні рибки

Якось Вітя приніс із школи морську свинку. Вона була така гарненька: чорна спинка, білі животик, лапки, довгий писк, до всього коротенький чорний товстенький хвостик.

Вона була зовсім не схожа на щура, чого я побоювалася, тільки зачувши про морську свинку.

Свинка нам усім сподобалася і надовго прижилася. Назвали ми свинку Чука, а обзивалися до неї - Чукуля, на що вона обзивалася, тоненько поскрипуючи, “Скрррр”.

Облаштувалася Чукуля під ванною, де звилася собі пишне гніздо з сіна. Вона там спала або копошилася, перетрушуючи,

підбиваючи свою хатинку. Годували свинку буряком, морквою, яблучками, а понад усе вона полюбляла зелену травичку й запашне сіно. Бабця Маня їздила аж у базар, щоб купити невеличку мірку сіна. Це було переважно взимку. Взимку ми з-під снігу добували соковитої зеленої травички з газонів.

Чукуля була така чистюля, їй хутро аж сяяло, не бруднила де попало, ходила в одне місце, подалі від свого кубельця, тому ні в квартирі, ні від самої неї не було чути неприємного запаху. Вона полюбляла мандрувати по кімнатах тихенько перебираючи ніжками. Хто-небудь з нас обов'язково брали їх до себе, обзивалися до неї, і вона не пручалася, не лякалася, охоче йшла до рук. Слава садовив її собі на плече, і Чукуля, уткнувшись писком у вухо, чи в ший, співала своєї пісеньки: "Скпрр-скпрр". На літо свинку переселяли на балкон. Слава змайстрував для неї просторого будиночка з пінопласту з віконечком, з дверцятами.

Минув час, і Вітя віддав свинку своєму другові, що мешкав у приватному будинку. На той час у друга був самець, і Чука прийшлася йому до пари.

Згодом у нас з'явилося котенятко. Ми дали йому ймення Фішка. З Фішки вийшов сірий гарний, розкішний кіт, дуже ніжний і розумний. Він знав своє місце, спокійно сидів, мружачи від задоволення свої прекрасні блакитні очі, спостерігаючи як я готую їжу. Або стане на задні лапи, а передніми упреться у стіл, і, стоячи поруч зі мною, передньою лапкою зачіпає зі столу, що йому здається їстівним.

- Фішуню, що тобі? - запитую я, мовби він мені скаже, чого б він хотів. Я даю йому, що в мене під рукою, чи хліба шматочок, чи ковбаски, вкладаючи йому до рота. Якщо йому щось не до вподоби, він кине на підлогу й піде з кухні, а якщо до вподоби, то з'їсть і оближеться.

Вітя з ним бавився, тренував його, й Фішка слухняно виконував його команди. Фішка спав на Вітиному ліжку, вмовившись біля ніг.

Я і Слава теж були небайдужі до Фішки, а навпаки - в захваті, брали його на руки, пестили, а він відповідав нам тим же.

Якось ми випустили Фішку на подвір'я, і пропав наш Фішка. Довго ми його шукали, звали, та його ніде не було, я від сусідки почула, що Фішка лежав за будинком з пробитою головою, але Віті про це не сказала, щоб не травмувати хлопчика, який за ним гірко плакав. "Де мій Фішечка?" - примовляв Вітя, припавши обличчям до подушки. Ми теж жалкували. Тож Слава приніс те котенятко нам з Вітею у подарунок.

Навесні наступного року Вітя приніс додому малесенького руденького цуценятка.

- Синочку, навіщо ти приніс цю крихітку? Йому ще мамине молоко потрібне.

- Ні! Тітка казала, що воно вже молочко п'є з блюдечка, - каже Вітя.

- Та хай би хоч самець був, а то - самочка. Клопоту з нею наберешся, - не вгавала я.

- Тітка казала, що це самець, - відповідає Вітя.

- Який там самець, який самець! - обурююся я. Тітці аби позбутися.

- А хто доглядатиме за ним? Ти - у школі, ми з татом з раннього-ранку до вечора на роботі.

- Матусенько, я й бабуса Маня доглядатимемо. Залиш його, будь ласка. Песик такий гарненький. Він замість Фішки нам буде.

Отак і залишилася у нас собачка, яку я назвала Булька. Булька, породи японський пінчер, була низенька на ніжках, рудого окрасу, а стоячі вушка, писок, на якому чорніли три родимки чорненькі, хвостик - короткий, була гарна напрочуд, дуже лагідна і розумна, що й казати.

Вона розуміла з півслова. Сама просилася на вулицю, швиденько справлялася і скреблася кігтиками у двері, щоб її випустили. Дякувати бабусі Мані за те, що ми не потерпали через

Бульку, не мали з нею клопоту, а тільки мали втіху й радість. Вона залюбки супроводжувала нас у далеких і недалеких прогулянках, з нетерпінням чекала на нас з роботи і зустрічала нас радісним гавкотом, зачувши ще біля будинку. Слухняна, незлоствива, дуже чуйна вона віддано любила усіх членів нашого сімейства. Цуценят наводила теж справно - двічі на рік. Їх усіх розбирали, з огляду на Бульку. Бували цуценятка й безпородні, але їх охоче брали знайомі й були дуже задоволені по тому.

Вітя не любив англійської мови, через те, що вона йому не давалася. Я взялася йому допомагати, хоча в школі і в технікумі вивчала німецьку мову. Допомогло мені те, що я, мабуть, з півроку ходила на курси з вивчення англійської мови. Це мені стало в при годі, коли я почала разом з сином вчитися читати, писати англійською, разом з ним виконувати домашнє завдання

Я застерігала Вітю від поганих звичок: неохайності, лінощів, брехні, недбальства, від різних негативів у поведінці й боролася з ними. Я пильно стежила за тим, що з ним відбувається.

Одного разу, прибираючи у кімнаті Віктора, я знайшла під диваном його щоденник, якого він закинув, щоб я не побачила двійки, здертої до дірки.

Коли Вітя прийшов із школи, я звернулася до нього:

- Вітю, дай мені щоденника. Я давно в нього не заглядала й не розписувалася.

- Нема щоденника... Я його в школі забув...

- У школі кажеш забув? - скипіла враз я, зачувши брехню.

- А оце що? Я його під диваном знайшла, - показую я щоденника. Краще б ти мені чесно зізнався, що двійку отримав, я б тобі за чесність пробачила двійку. А брехні я не потерплю, ти мене знаєш. Я виб'ю з тебе цю звичку, щоб надалі не повадно було. Я вхопила батькового військового ременя й відшмагала хлопця. Це послужило йому уроком.

Ще одного разу Вітя приніс із школи іграшку, якої в нього

не було.

Я запитую у хлопчика:

- Що то за іграшка? Де ти її взяв?

- У класі знайшов, - відповідає він.

- Ти мав спитати у дітей, хто загубив іграшку, або покласти на видне місце, щоб її помітив той, хто згубив. А ти взяв, наче вкрав, і додому приніс. Завтра віднеси і більше чужого не бери. Не твоє - не чіпай. Запам'ятай це раз і назавжди. Зрозумів?

- Зрозумів, - промимрив Вітя,

Подібні уроки виховання у нашому випадку не залишалися без позитиву в майбутньому. Я, мов гарячим залізом, випікала погані звички, і Вітя вчиняв так, як я від нього вимагала.

У сьомому класі Віктор захопився стрільбою з лука. Я раділа тому, що нарешті він захопився спортом. У гуртку він займався з однокласником Русланом Хакімовим, який завзято лідирував. Вітя теж мав певні успіхи, брав участь у змаганнях, посідаючи друге місце. Він їздив з командою у Карпати на збори і, може, й далі займався б та вступивши після восьмого класу до технікуму, залишив спорт назавжди. Хакімов закінчив середню школу й продовжував удосконалюватися, присвятивши себе спорту.

Мене гнітило те, що Вітя мало читає художньої літератури, що він навіть байдужий до неї. У нашій домашній бібліотеці було дуже багато книг з різних жанрів. Тут тобі й героїка, фантастика, історичні твори, подорожі й пригоди. Я робила на них акцент, та марно. Щоб зовсім він не читав, я не можу сказати. Він мав свої уподобання. Читав Макаренка: "Флаги на башнях", "Республіка Шкид" Пантелєєва, "Педагогическа поема" Макаренка; захоплювався творами Ільфа і Петрова "Золотой теленок", "Двенадцать стульев" твором письменника Гашека "Бравий солдат Швейк", їх по декілька разів перечитував, любляв гумор і сатиру, читав, слухав, дивився, усе, вибране на свій

смак.

Після восьмого класу постало питання: вчитися в дев'ятому класі, чи вступати до технікуму? У свідоцтві про закінчення по деяких предметах стояли п'ятірки, а то - більшість четвірки й навіть трійки. У Характеристиці було зазначено, що здібний до навчання, але мало працює над рівнем знань.

Порадившись зі Славою, ми дійшли думки, що хай Віктор вступає до машинобудівного технікуму, про що йому сказали. Він не заперечував і вступив на факультет, який закінчив Слава.

І не помилилися у виборі. Вітя вчився успішно отримував стипендію. Щоправда, його конспекти в порівнянні з татовими конспектами були, як небо і земля. У одному загальному зошиті він конспектував декілька дисциплін, а наприкінці зошита можна було побачити "художні перла". Тут намальовані голови чи то римських філософів - носаті бородані, чи то фантазія видавала йому такі "шедеври".

Він мав хороших друзів - одногрупників: Ігор Бронніков, Світлана Полешко й інших. Дружба з ними тривала й після закінчення технікуму.

Прийшла до Віті й перша любов. Дівчину звали Тетяною. Струнка, тендітна, блакитноока, жвава, гарненька, білява вона охоче товаришувала з Віктором, усюди з ним бувала, нераз приходила й до нас. Вона спілкувалася з друзями Віктора.

Бувало, збереться у нас компанія юнаків і Тетяна серед них. Я привітно зустріну їх, накрию на стіл, нагодую чи пловом, чи смаженою картоплею, пиріжками, чим-небудь смачненьким на десерт. Ні я, ні Слава не втручалися до їхніх розмов, бесід.

Таня - дівчинка привітна, охоче спілкувалася зі мною. Яюсь вона мені сказала: "Я за Віктора заміж не збираюся. Ми навіть за гороскопом не підходимо один одному. Якщо одружуватимуся, то тільки з військовим, щоб поїхати з дому. Тато п'є горілку, через це постійні сварки і нема життя".

Я нічого на це не сказала їй і Віктора не захотіла

хвилювати, бо про одруження ще дуже зарано говорити.

Згодом Таня відмовила таки Вікторові. Він важко переживав розлучення. Оскільки між мною і сином не було таємниць, він довірився мені. Я, щоб якось пом'якшити його біль, розповіла про своє перше кохання, про зраду коханого, запевнивши, що біль, розпука минеться, що кохання знов постукає у віконце, щоб уже навіки з'єднати люблячі, вірні серця.

- Вітю, тато - не перше моє кохання, але воно щире і маю надію, що останнє.

Юнак сприйняв мої поради, як належне, але Таня ще довго жила йому в серці.

Вітя готувався до дипломної роботи. Добре, що тато давав вичерпні пояснення на всі його запитання, консультував його з різних питань. Слава розбирався у кресленнях, поправляв їх при потребі.

Диплом Вітя захистив на "відмінно".

Після технікуму Віктор одразу вступив до політехнічного інституту. 20 серпня йому виповнилося дев'ятнадцять років. Це був дорослий гарний юнак: середній на зріст, на голові модна на той час густа й довга шапка пишного, завжди сяючого волосся, чорні вусики над верхньою губою, рівний ніс, великі виразні очі, фізично розвинений і здоровий. Він був надійний товариш, люблячий син, цікавий, дотепний, розумний співбесідник.

Восени цього ж року Віктора призвали на строкову службу до лав Радянської Армії.

Майже тиждень ходив Вітя до призовного пункту з рюкзаком за плечима, а я і Слава вартували біля дерев'яної огорожі військкомату, очікуючи результату.

Тут, біля огорожі призовного пункту, вистоювали годинами не одні ми. Матері зазирали в дірки, щілини огорожі, щоб углядіти свого синочка, а я і ще одна жіночка, сільська, здерлися на неї й висіли, вдивляючись у натовп призовників.

Під кінець тижня Вітя прийшов додому й сказав:

- Завтра відправка. Мене взяли в танкові війська і направляють до “учебки” в Остер Чернігівської області. Остер прозвали “Маленький Маутхаузен”.

- Нічого, синочку, маєш послужити Вітчизні. Головне - служити гідно, не падати духом, як би там не було важко, бо-роти труднощі. А важко буде, а ти тримайся, не підведи ні себе, ні товаришів, і марширувати прийдеться, і бігати на далекі дис-танції, і учбові заняття у спеку, у мороз. Усе маєш перебороти.

- Добре, матусю, я старатимусь.

- Пиши справно, будь справжнім чоловіком, - сказав тато.

- Добре, тату, - відповів Віктор.

Наступного дня Слава пішов на вокзал, до поїзда, щоб ще раз попрощатися з сином, але потяг уже відправили від запас-ної лінії.

На початку грудня Слава їздив на прийняття присяги.

Я не поїхала, бо нездужала. Шлях до Остра не так дале-кий, як незручний: спочатку - потягом, потім - катером.

До Остра приїхала і Таня. Відносини, мабуть налагоди-лись. Вітя й Таня весь час листувалися. Таня й до нас декілька разів навідувалася.

Додому від Віті листи приходили часто. За весь термін служби їх зібралось чимало. Я їх читала-перечитувала, немов розмовляла з сином.

20 серпня 1985 року я зібрала у валізу харчі й разом з пле-мінницею Іриною поїхала до Луганська, де служив Вітя, щоб по-здоровити його з ювілеєм - двадцять років з дня народження.

Це була радісна, незабутня зустріч для усіх нас.

1986 року Віктор демобілізувався з лав Радянської Армії. Ми з татом зустріли його на вокзалі і проливали гарячі сльози радості.

Наступного дня Вітя спитав у мене:

- Мамо, як на твою думку, мені варто сходити до Тані? Ми листувалися, але в листах ніяких обіцянок не давали. Я не знаю, як правильно вчинити.

- Синочку, я раджу тобі сходити до неї, поговорити відверто про ваші подальші стосунки, про почуття. Замовчувати не можна, щоб потім в разі чого не жалкувати. "Краще гірка правда, ніж солодка брехня". Якщо вона остаточно відмовить, то поклади край раз і назавжди.

- Добре, мамо. Я саме так і вчиню.

Після їхньої зустрічі вони розлучилися остаточно. Таня одружилася з курсантом військового училища.

Вітя, не гаючи часу поновив навчання в інституті на заочному відділенні і працював у ливарному цеху формувальником.

Тато йому сказав: "Вітю, йди попрацюй спочатку формувальником, якщо хочеш стати хорошим технологом. Попрацюй із землею, відчуй її своїми руками, вивчи формувальну суміш. Тоді буде толк".

Минав час. Віктор зустрів і покохав хорошу дівчину. Якось він привів її додому. "Знайомтеся, це - моя Валентина", - сказав.

Дівчина нам дуже сподобалася: висока, струнка, миловидна, скромна. 1989 року вони побралися, і Валя з гуртожитку переїхала до нас. Валя мала вищу технічну освіту, теж працювала на заводі ім.Фрунзе на інженерній посаді. Чим більше і ближче ми сходилися в повсякденному житті, тим більше вона мені й Славі подобалася. Акуратна у всьому, бережлива, спокійна й ввічлива, поміркована й серйозна. Ми раділи, що у Віті дружина - берегиня, щира й вірна.

Нам зі Славою не соромно було за нашого сина, бо він був дуже порядною людиною, розумною й доброзичливою, чуйним сином, вірним і люблячим чоловіком і татусем. Веселий, привабливий, товариський, з незлобливим гумором, щирий, чесний і відповідальний, він користувався повагою керівників по роботі й службі, у товаришів - співробітників, близьких

приятелів.

Ідучи життям поряд з ним завжди було надійно, щасливо, весело, комфортно, неproblemатично. У цьому є і наша загальна з батьком заслуга, бо ми додали до всього цього свою увагу, душевне тепло, особистий приклад пристойного, навіть зразкового сімейного життя, його цілісності, уміння вибудовувати свої відносини з близькими, з друзями, з колегами і взагалі з суспільством.

1990 року 12 квітня народився у Віті і Валі син Родіон, весняний первісток, який ошчасливив нашу родину й родину Замул - батьків Валі: наших дорогих сватів Григорія Івановича й Ганни Іванівни, які мешкали в м. Кролевці Сумської області.

1992 року Віктор закінчив Харківський політехнічний інститут, захистивши диплом на "відмінно". Його дипломна робота признана найкращою на факультеті і там була залишена як зразок.

1992 року Віктора прийняли на роботу до воєнізованої пожежної охорони УВС на посаду командира відділення СВПЧ-11. Свою військову кар'єру він закінчив у званні полковника і продовжив працювати на державній посаді.

Дай Боже, нашому сину міцного здоров'я на довгі роки, витримки, а ще сімейного щастя, благополуччя, тепла й любові й мирного неба над головою.

Розділ V

З 1969 року я працювала на посаді начальника фінчастини ВПО УВС Сумської області. Робота для мене була зовсім нова, починаючи з функцій, прав, обов'язків і відповідальності.

На утриманні було більше за п'ятдесяті підрозділів професійної пожежної охорони області, тому за їхнє грошове і матеріальне забезпечення, за організацію фінансово-господарської діяльності, за організацію бухгалтерського обліку і звітності відповідальність покладалася на фінчастину і в першу чергу - на

мене як керівника. Перелік моїх обов'язків не обмежувався “Положенням про головних бухгалтерів” а розширювався до безкінечності, аби вистачило розуму, наполегливості, терпіння, винахідливості, ідейності, відповідальності, постійного пошуку нового, передового, аби ще й доба мала більш як двадцять чотири години.

На той час бухгалтерський облік у частинах не відповідав вимогам відповідних інструкцій, бухгалтерський склад - новий і не знайомий зі специфікою бухгалтерського обліку в органах, з нормативними актами, регламентуючими їхню діяльність, утримання, та з трудовим законодавством.

Мої підлеглі, старший інспектор, ревізор, прийшли з народного господарства, і навичок набували, як теоретичних, так і практичних, поступово, у всьому покладаючись на мене.

Я старалася першочергово особисто досягнути, вивчити, здобути певні знання і проводити належним чином роз'яснювальну роботу серед фінансистів, серед особового складу з питань вимог інструкцій, наказів, законодавчих актів, їх застосування в практичній роботі. Я допомагала своєю безпосереднього участю частинам у вирішенні складних питань, їх тлумачила, консультувала посадових осіб у різних напрямках діяльності, за винятком, безумовно, оперативної діяльності підрозділів.

Я затримувалася на роботі допізна, але чоловік мені ніколи не дорікав. Вітя щоліта жив у бабусі Люсі, і ми були за нього спокійні, у кімнаті - чисто прибрано, було чим повечеряти й чим поснідати.

Славу теж повисили на посаді. Він працював старшим майстром, вів школу економічного навчання, іноді виконував обов'язки начальника північної дільниці, коли той хворів, або був у відпустці.

Ми були щасливі у шлюбі, але я дуже сумувала, коли Слава затримувався на роботі. Бувало, сиджу біля віконечка й

дивлюся на дорогу, чекаю коли з'явиться Слава, або його знайома постать з'явиться у надвечірніх сутінках. Приводу для ревнощів він не давав, але пригнічувала самотність у цій бідняцькій хатині. Я знімалася з місця, йшла йому назустріч, але його не було. Я ні з чим поверталася дому, сльози бриніли мені на очах.

Слава приходив, м'яко усміхався, очі йому блищали, чути було запах хмільного.

- Славо, чого ти затримався? - питала я схвильовано, а то й знервовано.

- Мене запросили на вхідчини, - відповідав він.

- Ото ще мені ті вхідчини. Я чекаю, хвилююся, не знаю, що мені думати. Чи що сталося?

- А що може статися? Хоча різне буває. Запрошення несподіване, відмовитися я ніяк не міг. Я хвилювався, що й тобі повідомити не можу. Вибач, моя дорогенька.

Слава цілує мене, і я заспокоююся.

Затримувався він, коли виконувалися відповідальні термінові замовлення державного значення, або закордонних замовників.

Славина любов до мене управляла всіма його вчинками, його ставленням до мене, як до жінки, до нашого союзу, до нашого спільного майбутнього.

Не дивлячись на наші дуже скромні статки, він потай від мене заощаджував кожную копійку, яку залишав від обіду, відкладав кошти, отримані як премії і нагороди за досягнення в праці, за раціоналізацію процесів виробництва, щоб побалувати мене подарунками, піднести сюрприз. І це йому завжди вдавалося. Дарувати мені подарунки було його улюбленою справою. Це були недорогі, але дуже милі, а іноді кумедні, або навіть недоречні подарунки, але вони йшли від самого серця.

Ще тоді, коли ми тільки зустрічалися, він щоразу привозив із Сум щось таке, що мене приємно вражало. Першого разу Слава подарував мені чудового позолоченого перстня з

рубіном, якого я ніколи не знімала з пальчика аж поки він зламався. Наступного разу він подарував бурштинову брошку: листочок смородини і гроно ягідок на ньому. Особливо вражали досі невідомі мені духи своїм тонким, ніжним ароматом. То були парфуми Ризької фабрики “Дзінтарі”. Я не залишалася в боргу і старалася віддячити, вкладаючи до своїх подарунків щирість і теплоту своєї душі. Першим моїм подарунком була біла ніжна теніска. Я хвилювалася її відсилаючи, адже то сталося на початку нашого листування. Я думала: “Як Слава сприйме? Ще подумає про мене, що я нав’язлива”. Але він дуже подякував за мою увагу до нього, і я заспокоїлася.

Уважним галантним кавалером щодо мене він залишався, будучи вже моїм чоловіком. Модні сумочки, яскраві дрібненькі червоні буси, білі перлини, сяючі бісерні разки, сережки, кулони, найніжніші духи він із задоволенням і радістю дарував своїй “ягідці”, як він мене називав. Іноді Слава купував те, без чого можна було обійтися. Тоді я йому м’яко дорікала:

- Славіку, навіщо ти витратив гроші на цю розкіш? Він ніщо усміхався й відповідав:

- Я придбав це на гроші, на які ти не розраховувала. Мені дуже хотілося зробити для тебе щось приємне, подивитися, як блищать твої прекрасні очі.

Я обіймала коханого й цілувала його у м’які теплі губи.

Одного разу на 8-ме березня Слава подарував мені капронові сині панчохи. Тоді, наприкінці шістдесятих, саме в моді були різнокольорові панчохи: чорні, білі, рожеві, зелені. Мене подарунок дуже розсмішив. Я подякувала, але усвідомила, що ніколи ці панчохи не надіну. Ну куди на мої худенькі ноги сині панчохи? Я заховала їх далеко в шафу, але Слава одного разу нагадав мені про них:

- Кохана, тобі не сподобалися панчохи, які я подарував?” Щось я не бачив, щоб ти їх надівала”.

- Дуже сподобалися, та я їх бережу як дорогу реліквію, -

відповіла я, сміючись.

Він, безумовно, зрозумів, що це жарт, але більше про панчохи мені не нагадував.

Такою ж “реліквією” стали білі ажурні рукавички - теж його подарунок. Їх тоді вдягали до вечірніх туалетів, або до весільного вбрання. Я милувалася прекрасними рукавичками, але їм застосування так ніколи й не знайшла. Я все життя бережу рукавички, як дорогу пам'ять про глибоке почуття кохання, яке так щиросердно і так щедро виявляв Слава у ті минулі щасливі дні, збагачені не грішми та статками, а дещо більш дорогоцінним за всі скарби - любов'ю.

1970 року ми поселилися в новенькому будинку, де Славі виділили двокімнатну квартиру загальною площею 31 кв.м. Слава, як і всі мешканці, відпрацював на будівництві цього будинку більше трьохсот годин. Будинок, збудований за кошти заводу, знаходився у робітничому селищі за містом. Оскільки всі будинки не були підведені до центрального міського водопостачання, центрального опалення, то і наш трьох поверховий будинок здали в експлуатацію неблагоустроєним - без зручностей: вода, туалет - на вулиці, опалення - індивідуальне (котли АГВ).

Я гірко плакала: “За що нам таке? Більше семи років чекали, знімаючи крихітний, убогий куточок, у якому страждали, мерзли, і на тобі! Знову тягай воду, тільки тепер уже на третій поверх, ні тобі помитися, ні тобі попра́ти до ладу. Та хіба тільки це? Нічого не радувало.

Будинок стояв біля самісінького поля, і міський транспорт сюди не доходив. До найближчої зупинки 20 - 25 хвилин ходу, здебільш - бігом. Та з цим можна якось миритися. Але на кінцевій зупинці збиралося стільки люду, що тріщали й відлітали ґудзики від одягу і все інше при намаганні забратися всередину автобусу. Затиснута в переповненому автобусі, або майже висячи на його сходинках, кожного дня я мала вранці

добиратися до роботи, а ввечері - додому. Де ж тут не заплачеш?

Не раділа я самій квартирі . Коридорчик - крихітний - півтора метри завдовжки, метр завширшки, кухня- крихітна, мов п'ятачок; квартира кутова - кімната праворуч, кімната ліворуч, скрізь по два вікна. Вікна в спальні виходили одне - на схід, друге - на північ, тому стіни й сама кімната завжди були холодні.

Слава втішав мене, як міг. "Чекати на іншу квартиру немає сенсу", - сказав він. "Наступні будинки будуватимуть поруч та й нескоро."

Сталося, як сталося. Нічого не виправиш.

Невдовзі перевезли свої скупні пожитки. Славіні товариші допомогли погрузати наш горе-скарб, який ми нажили за доволі довгий час: ліжко, шафа, диван, дешевенький холодильник "Ярна", залізне корито, два-три вузли зі збіжжям та дерев'яний ящик з господарчим дріб'язком, таким як: посуд і деякий реманент. Мені навіть соромно було за нашу убогість.

Мало-помалу почали обживатися. Слава залюбки ходив по крамницях, у базарі, вибираючи і купуючи господарчі товари для побуту різного призначення, а я придивлялася, прицінювалася до меблів, до більш нагальних і необхідних товарів. Купували, як правило, в кредит. Поступово наше житло набувало упорядкованості: на вікнах висіли недорогі, але гарненькі штори, на підлозі лежав простенький килим, на стіні висіли полиці з книгами, під стінкою стояв сервант, під протилежною - стіл зі стільцями. Поки що все, адже попереду - все життя.

Наше сумісне зі Славою життя складалося якнайкраще, але його зіпсували хвороби ще на початку і завдали непоправної шкоди в майбутньому. Ми могли б прожити активніше, цікавіше, яскравіше, якби не було багато втрачено часу на боротьбу з хворобами.

У юності я майже не хворіла, хоча потерпала від холоду

й голоду, переживала важкі випробування. Здавалося б, що до двадцяти п'яти років мій організм зміцнів і в ньому повинен протидіяти хворобам імунітет, та постійні застуди, запалення, нежить через перемерзання ще на попередній квартирі мене раз по раз вкладали в ліжку. Не вилікувані до кінця вони несли за собою різні ускладнення, наслідки яких оберталися ще на інші, ще важчі хвороби.

Декілька років поспіль я хворіла на ангіну, яка стала хронічною. Гланди вкривалися гнійними пробками, нічим було дихати, морозило так, що зуб на зуб не попадає. Слава ходить за мною, як за малою дитиною: вкриває всім, що є, теплим, та нічого не допомагає і мене трясє, колотить немилосердно. Температура тіла сягає позначки 39,5°, а іноді- 40°. Я марю.

“Ягідко моя”, - лагідно шепоче мені Слава, - “Потерпи трішечки. Я зараз дам тобі теплого молочка з вершковим маслом, з содою, дам тобі пігулку парацетамолу й тобі покращає. Пий-пий, моя дорогенька. Згодом я розітру тобі груди, спину, ти пропотієш, і температура спаде”.

Біля ліжка стоїть табуретка, а на ній - різні пляшечки з ліками, лежать пігулки, термометр.

Десь після півночі мені насправді легшає, температура дещо спадає, я дихаю рівніше, спокійніше, і Слава засинає поруч, щоб вранці раненько встати. Його постійна турбота, ніжність краще будь-яких ліків підіймали мене і ставили на ноги. Але видужувати до кінця мені бракувало часу. Ще слабка, на тремтячих ногах я йшла на роботу, хоча лікарі не дозволяли. Але я мала йти, бо керувала усіма процесами фінансово-економічної, фінансово-господарчої роботи в апараті обласного управління і в підрозділах області.

Надійною опорою стала для нашої сім'ї моя матуся, яка переїхала до нас на постійне місце проживання. Вона ніколи не сиділа без роботи, хоча на той час їй виповнилося шістдесят сім років. І не те, щоб я їй щось загадувала зробити. Вона ж зустріне

Вітю із школи, нагодує. От і добре. Так ні! 1 Крім усього цього, вона обід приготує, заходиться прати, прасувати. Я до неї:

- Матусю, навіщо ти стільки випрала? Я ж сама у неділю цим займаюся.

- Доню, мені не важко. Я водички нагріла, Славікові, Вітасикові сорочечки, твої кофточки й просвіжила. А ти все інше попереш", -відповідає матуся.

Від'їжджаючи в часті відрядження, я була спокійна за своїх домочадців. Матуся Маня їх догляне й нагодує.

Десь на початку сімдесятих я захворіла на гіперацидний гастрит шлунку. Хвороба проходила дуже важко. Мене постійно нудило від запахів їжі, у стравоході, шлунку пекло, давило так, що я майже непритомніла; слабкість, запаморочення, знесилювали, не давали жити повноцінним життям.

Виснажливі аналізи, діагностування, ходіння по поліклініках, лікарях, лікування різними засобами позитивних результатів не давали. І отак майже три роки. Нарешті, трохи назбиравши грошей, я поїхала по курсорні до санаторію в Єсентуки. Пройшовши повний курс лікування: грязелікування, ванни, попивши чудодійної лікувальної води "Єсентуки-17", я відчула деяке полегшення, хоча хвороба ще довго тривала.

Більше року після того я лікувалася травами, пила лікувальну воду, додержувалася суворої дієти, після чого мені значно покращало, але гастриту я не позбулася, він перейшов у хронічний і притих, перебуваючи у стадії ремісії.

Життя йшло вперед і несло за собою то важкі, тривожні будні, то радісні свята. У цьому змішаному житті важливу роль відігравали рідні, близькі родичі, вірні друзі, які допомагали, які безпосередньо брали участь у подоланні труднощів, негативних явищ, співчували горю, давали поради, або були, просто поруч.

З перших днів мого зі Славою приїзду до міста Суми, де ми опинилися просто неба, турботу за нас взяла на себе сім'я

Кржемінського Віктора Антоновича - молодшого Славиного брата. Віктор на той час мешкав з дружиною Аллою й трирічною донькою Іринкою в приватному будиночку.

Вони прийняли нас під свій прихисток поки ми шукали квартиру, ділили з нами хліб і сіль. Між нашими сім'ями одразу виник тісний, нерозривний зв'язок, який об'єднував, зігрівав нас усе життя. Подібних відданості, любові між братами чи й відшукаєш, чи вони такі й бувають? Ото постаралися батьки - Антон Рафаїлович і Луїза Никанорівна передати дітям свої прекрасні гени, не стільки фізичні, як духовні, наповнені світлом, любов'ю, відданістю, чуйністю, почуттям цілого й єдиного, вірного й незрадливого.

Брати були дещо схожі зовнішньо один на одного, та окремі риси характеру були навіть протилежні. Спокійний, врівноважений, виважений, небагатослівний Слава й веселун, співун, завзятий розповідач - гуморист Віктор, мов вода й полум'я, складали неповторний братерський тандем.

Невід'ємною спільною рисою обох братів, що тісно їх об'єднувала, була, риса обопільного бачення головних цінностей життя й відношення до них. Працювати на совість - плідно, ініціативно, високо професіонально - одна з рис характеру. Порядність, благородство, доброта, почуття ліктя за будь-яких обставин, безмежні чесність і непідкупність, любов і вірність в однаковій мірі було їхнім життєвим кредо.

Обидва розумні, досвідчені, серйозні вони викликали до себе повагу на роботі, серед товаришів і ближнього оточення.

Слава-кремінь то - батько Антон Рафаїлович як зовні, так і всередині. Віктор, веселий, дотепний, то - мати Луїза Никанорівна, кубанська козачка, педагог, начитана, товариська, компанійська, дуже доброзичлива. Вона любила читати напам'ять вірші, гуморески українських поетів-сатириків (Руданський, Д.Бідний), при цьому гучно й заразливо сміялася.

Третій, середній брат, Леонід, не поступався нічим своїм

братам: ні рисами характеру, ні здібностями. Високий, стрункий, гарний він успадкував від матері її чорні очі, її риси обличчя і навіть ходу. Мешкав Леонід зі своєю сім'єю в м. Шостка Сумської області, жив доволі відособлено, дуже рідко спілкувався з братами і їхніми родинami і майже не цікавився ними.

Віктор після десятирічки закінчив ВТУ і працював на заводі ім.Фрунзе, ремонтуючи й налагоджуючи верстати, і заочно вчився в Політехнічному інституті. Здібний до математики, точних наук, він успішно закінчив навчання і отримав вищу освіту. Працював після інституту конструктором у конструкторському бюро заводу. Його кар'єра склалася доволі успішно, бо вдумливий, новаторський він вніс багато цінних пропозицій в конструювання хімічного машинобудування, як і його брат В'ячеслав до ливарного виробництва.

Відносини між нашими сім'ями, як на самому початку, такі на протязі десятиліть ніколи нічим не затьмарювалися, навіть невдоволенням, або якимось непорозумінням. Скажете, так не буває. Але воно було саме так.

У цьому яскраво проявлялась сутність братів Кржемінських, а ми - їхні дружини - знаходили точки зіткнення, щоб разом радіти й бути щасливими.

Я називаю наші узи золотими узами споріднення, бо наші родини зблизилися настільки близько, наскільки це можливо.

Я і Алла за характером були абсолютно різні. Я хоча і провінціальна за місцем проживання, але більш інтелектуальна, начитана, грамотна, освідчена мала певні досягнення на відповідальній посаді, у суспільній роботі, у культурно-масовій роботі, очолюючи молодь, молоді колективи.

Алла народилася й проживала у місті, неодноразово це підкреслюючи. Вона закінчила десятирічку. Як вона розповідала, оцінки їй ставили не за знання, а за успіхи в спортивній гімнастиці. Багато часу вона витратила не на навчання, а на тренування, збори, спортивні змагання, чим постійно похвалялася,

перебільшуючи свої заслуги.

Вона, хоч на зріст і низенька, але дуже спортивна, гнучка і, дивлячись на неї, можна було б повірити про її спортивні досягнення, але вона при кожній нагоді, за святковим столом, за іменинним столом, у колі рідних, друзів постійно розповідала за себе і спорт, як за сенс свого життя, частково фантазуючи, видаючи бажане за дійсне. Це було дуже помітно. Слухачі слухали мовчки вже знайомі й набридлі її оповіді. Я теж терпляче слухала, аби не образити самозакохану Аллу. Віктор теж звик до її перебільшень і вигадок. Він, як люблячий чоловік, не втручався до її розповідей.

На мою думку Алла розповідаючи про свої героїчні досягнення, більш за все бажала, хоч якось дотягнутися до Віктора, стояти нарівні з ним.

Алла “верховодила” в сім’ї, добре дбала за її добробут, купувала все необхідне за своїм смаком, тобто була, ініціативною господинею в домі і в серці чоловіка.

Доволі миловидна, з фігуркою мініатюрної статуетки, чорноока шатенка з великою пишною шапкою кучерявого волосся на голові, вкрита з ніг до голови ластовинням, яке її аніскільки не псувало, Алла всією зовнішністю справляла приємне враження.

Працювала Алла копіювальницею в ПРБ заводу. Вітя і Алла мешкали в приватному будинку по вул. Гончарній. Будинок, доволі старий, належав родині Алещенко. Батько загинув на фронті, і Алла жила з матір’ю і старшим братом Віктором та його сім’єю. Алина мати, тітка Параска, спокійна, доброзичлива, щира жінка не заважала молодят. Вона переїхала у будинок вітчима, що розміщався поблизу лісу, луків і річки, на окраїні міста, яка іменувалася Баранівка.

Віктор до шлюбу був струнким худорлявим юнаком, а за рік подружнього життя він вже важив майже сто кілограмів. Але повнота йому не заважала. Він залишався все таким же

енергійним, пружним, легким на підйом, навіть спортивним.

Алла безтямно його кохала і старалася його життя зробити райським, усе робила заради нього, для нього аби його життя було безтурботним.

Схожий на доброго теплого ведмеда, він ласково називав жіночку Айка, а жартома - Шмигло.

Дивна жінка, мрійниця, вигадниця й фантазерка, вона, мов живуще джерельце із сили-силенної живчиків, живила своє оточення цілющою силою життя, жвава, непосидюча все планувала, все кудись бігла, поспішала бо була дуже дієва.

Від Алли сходили ініціатива, ідеї, пропозиції куди поїхати відпочити, куди - мандрувати. Вона згуртувала навколо себе друзів за спільними інтересами. Це були її жінки - колеги, а навколо Віктора згуртувалися їхні чоловіки - робітники різних цехів заводу. Вісім пар, вісім пар щирих сердець. Вони охоче прийняли мене і Славу до своєї компанії. Я ні до цього, ні потім не зустрічала такої великої, з'єднаної компанії, такої вірної дружби, непохитної вірності, якими вона керувалася, випромінюючи тільки світло, тільки радість і щастя.

Постараюся приблизно охарактеризувати кожну пару. Радченко Іван та Віра, мешкали на Луці - район передмістя Суми - в приватному будинку з присадибною ділянкою, яка підходила майже до берега річки Псел, що весняної повені город іноді заливала річкова вода.

Іван - високий, худорлявий, сивуватий чоловік, доволі симпатичний, хоча й щербатий, глухуватий, бо працював у котельному цеху котлярем - бригадиром, передовик. Він мав доброзичливий, веселий, компанійський характер, дбайливий господар, любитель випити горілки у вільний час, за що частенько перепадало від жінки. Віра - середня на зріст, блакитноока, обличчя продовгувате, смагляве, ніс довгуватий і трохи загострений, манірна, навіть трохи гонориста, весела. Вона мала вишуканий смак. Її домашні інтер'єри завжди всіх вражали,

вдягалася модно, зачіски на голові робила теж за останньою модою. Вона керувала групою копіювальниць, освоїла нову копіювальну машину “ЕРА” і працювала на ній. Алла величала її Тимофіївною, або кумою, бо Віра доводилася хрещеною Ірочці, а Слава -хрещений, а за очі могла назвати Куциха, так, як прозивали сусіди на “кутку”.

Андрій і Люся - сестра Віри Тимофіївни. Вони мешкали поруч з Радченками, в одному подвір’ї. Андрій - середній на зріст, вродливий, м’якосердий, працьовитий, на ньому трималася вся домашня робота, за що його прозвали “домохазяйка”. Він над усе любив свою жіночку і двох маленьких доньок, у чарку не заглядав.

Люся - пишнотіла, дуже вродлива білявка, жила за Андрієм, як у Бога за пазухою. Працювала в крамниці продавцем, характер мала дуже доброзичливий, як господиня - акуратна й привітна.

Сашко і Іда - мешкали на Луці в приватному будинку. Дуже гарна, товариська пара. Красень Сашко і красуня Іда. Обое низенькі на зріст, чорняві. Сашко скидався на цигана: кучерявий, меткий, балакучий, гучно й весело сміявся, розповідаючи анекдоти, дотепи. Працював він майстром у модельному цеху. Іда - білолиця, гарної статури, спокійна, скромна. Вони мали доньку - підлітка, дуже гарну на вроду, здібну ученицю.

Про Євгена й Ліду Соловей мені мало що відомо. Знаю тільки, що Ліда доводилася двоюрідною сестрою Вірі й Люсі, працювала, як і всі жінки, копіювальницею. Низенька на зріст, грудаста, повненька, носата, губата. З чоловіком жила, як кішка з собакою. Навіть на прогулянці заводили суперечки, бо Женю не відірвати від чарки. Дуже шумна пара, хоча Ліда була непогана, весела жінка.

Павло і Галина - тиха, скромна пара. Він- майстер червонодеревник, золоті руки, сумирний, мухи не обидить. Тільки біда, що дуже охочий до чарки, а як вип’є, то спить, де

прийдеться. Одного разу Новий рік зустрів під столом, звернувшись у бубличок. Його ніхто не чіпав і не заважав йому спати.

Ванишеви - обоє інженери, високі, статні. Вони тільки інколи приєднувалися до нашої компанії, завжди доброзичливі й в доброму гумові.

Така весела компанія збиралася разом на великі свята: Новий рік, 8-го березня, 1-го травня, на Жовтневі свята. Святкували по домівках по черзі, їжу приносили з собою, умовившись заздалегідь, не забуваючи про напої, десерти і про все необхідне для святкового столу.

Сумська область, як і місто Суми, визначається мальовничою природою: тут і величні ліси з високими, стрункими корабельними соснами і листвяний ліс з різними породами дерев, де повно ягідних кущів, заростей ліщини, ягід, грибів, запашних лісових квітів; тут зеленіють, буяють квітами смарагдові луки, біжать, звиваються чисті ріки, потопають у зелені дерев, розлогих кущів озера й ставки, б'ють прозору цілющу воду дзвінкі джерельця. Усе це утворює розкішні куточки для відпочинку.

Якось наша дружна компанія на початку березня зібралася у березнячку, що в передмісті Баранівка, щоб послухати весняний спів пташок, ніжний шелест ледь розпустившись листочків, наточити березового соку, наламати пухнастого верболозу - "котиків".

На синьому небі сяяло весняне сонечко й сяяло м'яке тепло, вигравало золотавим промінням, десть угорі видзенькували синички, їм підспівували птахи, що вже повернулися з дальніх країв. У повітрі стояв запах відталого землі, березових бруньок, красноталю, який готується подарувати природі свої м'які оксамитові срібні квіточки. Їхні бруньки напіврозчепилися і ось-ось тріснуть. Широкі світлі галявини щиро підставляють своє ще незазеленіле лоно сонечку, щоб воно його зігріло, дало силу забуяти зеленою: шовковою травицею, зацвісти весняними

квітами.

Чоловіки розклали багаття і затіяли гру у “чижика”. Їхній веселий регіт розлігся галявиною і полинув далі, де заблукав між дерев.

- Дівчата, накриваймо на стіл, саме час підкріпитися, - запропонувала Віра.

- Жаль, що соку не наточили, може він уже іде, та до берез ще ніхто не торкався до нас, то чоловіки вирішили їх не чіпати, - сказала Алла.

- Обійдемося без соку. Я ось “Живчика” принесла, - приєдналася до розмови Іда.

- Навіщо ти “Живчика” купувала? То ж сама хімія, - заперечила Алла, - краще б мінеральної води купила. Ми, щоправда, нічого не захопили, понадіялися на сік.

- Будемо пити, що є. Іван онде бідон пива приніс, - реготалася Віра.

Жінки розвертали свої пакунки і виставляли на розстелену клейонку страви, напої, столові прибори, склянки, столові рушнички, тощо. Я теж поставила рибу, смажену під томатним соусом, ковбасу, яйця, пляшку вина, бо міцного спиртного не вживала, пляшку горілки. Коли все розклали на імпровізованому столі, Алла покликала чоловіків.

- Оце банкет на всю губу, - пожартував Віктор.

- За всіма правилами, - підтримав. Сашко.

- Еге ж. Я навіть пива захопив, щоб самогон “заполірувати”, - засвітив щербами Іван.

- З вас досить буде й самогону, щоб голову затуманити. Хіба що свіже повітря вивітриє хміль з голови, - стиха буркотіла Іда.

- Навіщо тоді й пити, однак вітер вивітриє? - сказав сміючись Слава.

- До столу, всі до столу! - гукнула Алла.

Так розпочався отой банкет “на всю губу”. Віктор

проголосив свій знаменитий тост:

- Та розлийся, живильна волого, по периферії тілесній!
Усі гучно підтримали дружнім “розлийся!”

Потім посипалися смішні пригоди, анекдоти, а далі співали хором улюблені українські, російські, білоруські пісні. На завершення довго тішилися грою “третій-зайвий”.

Додому поверталися розвеселені й щасливі.

Для літніх спільних розваг був облюбований “острівець кохання” на річці Псел, що на Луці. Більшість команди мешкала саме в цьому районі міста, тому до острівця “рукою подати”.

Вітя й Слава домовилися за оригінальний спосіб прибуття до місця зустрічі. Вони вирішили найняти човни і плисти річкою на човнах. Алла була в захваті від цього, а я - не дуже. По-перше: я була на восьмому місяці вагітності і не наважувалася пересуватися по воді. По-друге: я погано плавала й боялася води. Та Слава так переконував, що буде гребти помалу, що човен просторий і надійний, що я врешті-решт зголосилася.

- Дороженька, не дивися на воду, а милуйся краєвидами і все буде гаразд. Я поруч, оберігатиму тебе. Тобі сподобається, от побачиш.

Мені не вперше плисти в човні, але ж я не була в такому становищі, та я наважилася й не пожалкувала.

Згори припікало червнєве сонечко, а від річки сходила приємна прохолода . Вітя з Аллою пливли попереду, а ми - за ними.

Човен легко скользив по дзеркальній поверхні води, ніщо не збурювало річки, ми минали мальовничі затони, що потопали в зелені прибережних дерев, річкові вигини. На острів прибули, коли там уже всі зібралися.

Увесь день ми пробули на цьому острівці. Чоловіки й жінки накупалися досхочу, навіть засмагли, а Віктор перебрав сонячного проміння, і його біла шкіра почервоніла. Я сиділа в тіні, не бігала, не плавала, а спостерігала, як молоді наші хлопці

грають у волейбол у річці, на березі, як ганяють у футбол.

Цього разу на вогнищі наварили запашного кулішу і обідали так довго, що обід поступово перейшов у вечерю.

Поверталися додому Віктор і Алла на човнах, а Слава і я - автобусом.

Довгі роки ми отак усі разом проводили дозвілля аж поки різні сімейні обставини, життєві турботи і навіть знегоди не роз'єднали нас, але ми залишилися вірними нашій дружбі і, при нагоді, зустрівшись, раділи, згадували щасливі дні молодості, наші забави, пісні.

Усе літо наші діти - малюки проводили у бабусі Люсі в м. Городні, Віті виповнилося три роки, а його двоюрідній сестричці Ірочці - шість. Бабуся охоче їх забирала до себе, і дітки в тиші зеленого подвір'я, в прохолоді затіненого зеленого провулку спокійно набиралися за літо здоров'я, міцнішали, насичуючись свіжим чистим повітрям.

А ми мали змогу спокійно працювати й відпочивати.

Вітя й Алла були ініціаторами різних видів відпочинку, а ми - активними супутниками. Щоправда, відпустки, як правило, проводили порізно, бо вони ніколи не співпадали. Моя відпустка теж майже ніколи не співпадала з відпусткою Слави.

Вітя й Алла могли свої відпустки підлаштувати так, щоб вони співпали, тоді вони вибирали такі місця відпочинку, де є річка, риболовля, екзотичні водоймища, озера, річки. Алла вибирала, на карті такі, місця, запалювала інтерес у чоловіка, і вони втілювали плани у життя. Так вони побували вдвох у Вілково, що на Одещині, у будинку відпочинку "Кринки" на Азовському морі, після яких довгий час захоплено розповідали про красу і дива природи, про знайомства з цікавими людьми і подіями, які їм трапилися, про неймовірно вдалу риболовлю, про що свідчив повний ящик засоленої риби, який вони привезли з собою.

Слава ходив у відпустку за графіком коли навесні, коли

восени, а влітку - дуже зрідка. Я відпочивала переважно влітку, але моя відпустка частенько обмежувалася станом справ на роботі. Бувало, що вона переривалася, і я вже більше не мала змоги відгуляти її аж до кінця року. Мій відпочинок припадав на вихідні дні й свята.

На порі стоїть травень. У Алли виникає ідея:

- Томся, гайнемо у неділю на Хомине! Там така краса. Є де поплавати, рибку повудити. На свіжому повітрі приготуємо холодного борщику. У мене є зелена цибуля, редиска, огірочник, сметанка, а ви візьміть ковбаски і квасу. Смакота! Згода?

- Звичайно згода, - кажу я. - От тільки я не знаю де те Хомине.

- Хомине знаходиться за Баранівкою. Ми доїдемо до кінцевої зупинки, а там - пішки хвилин з тридцять ходу. Хіба то відстань, та ще за такої чудової погоди, - сміючись, каже Алла, підбадьорюючи мене.

Не було неділі, щоб ми кудись не виїжджали, або не йшли на природу, хіба що дощ, або негода завадить.

Кржемінські придбали намет, а ми - похідний набір посуду: каструля, сковорідка, тарілки. Тепер ми мали змогу відправлятися в похід з ночівлею на природі, що ми й робили, не минаючи жодної нагоди.

Згодом і Слава придбав намет, де вільно вміщалося чотири людини. Тоді, як підріс син Вітя, ми його завжди брали з собою.

Взимку Кржемінські приїздили до нас з лижами. Ми, як я писала, мешкали на окраїні міста, і в нашому, розпорядженні були засніжені поля, ниви, яри й яруги, а за ними - ліс. Отож, ми разом з дітьми прокладали першу лижню до притихшого, дрімаючого лісу, збирали на узліссі із засніженого віття мерзлі солодкі червоні ягоди шипшини, або терпкуваті ягоди терну. Навкруги панують тиша й глибокий сніг, який блищить, мов діамант. Спустившись згори вглиб лісу, чоловіки розкладають

серед кущів або рідкого підліску невеличке багаття, а ми з Аллою нанизуюмо на прут для кожного шматочки сала, хліба, цибулю, тоді усі смажимо над багаттям свій “шашличок” і їмо, обпікаючись. “Шашличок” смачно пахне димком, хрустить за-копчений шматочок хліба, а закіптюжене сало стікає жирком. Чарчина ходить по колу, сяють задоволені, розчервонілі від морозу обличчя, звідкілясь чути спів зимуючої птахи, або прорізує тишу стук дятла. Сонечко, граючись, зазирає у вічі, лоскоче обличчя, сяє на засніжених віттях дерев.

Повертаємось додому стомлені, але збуджені, радісні й щасливі.

До нашого повернення бабуса Маня зварить картоплі в “мундирах”, зготує духмяний чай на травах. Ми вечеряємо ще гарячою картоплею з квашеними огірками, капустою, з камсою, за столом точиться весела розмова. Потім співаємо улюблених пісень - пісень романтиків 50-70 років, пісень відомих бардів. Ми з Віктором Антоновичем, як зазвичай, головні виконавці всіх пісень, Слава й Іринка - підспівують, а Вітя, Алла, бабуса - слухають.

Звучать пісні: “Ой, мороз, мороз”, “Смуглянка”, “Бирюсинка”, “Голубая тайга”, “Черемшина”, “Ясени”, “Морзянка”, “Чорнобривці”, “Червона рута”, “Увезу тебе я в тундру”, “Жила зима в избушке”. Дуже полюбляли білоруські пісні й залюбки їх переспівували. Ми знали безліч пісень. Нам подобалось виводити:

“Нарьян-Мар, мой Нарьян-Мар,
Городок невелик и не мал.
У Печоры у реки, там живут олениводы
И рыбачат рыбаки...

або:

”...Дунай, Дунай, ану узнай,
Где чей подарок.

К цветку цветок, сплетай венки,
Пусть будет красив он и ярок...”

Віктор Антонович любив пісню “Як засядем, браття, коло чари” і з насолодою її співав, при цьому вибивав столовими приборами об склянку ритми, щоб ішов дзвін.

Потім Кржемінські їхали додому на свій проспект К. Маркса, де вони одержали чотирикімнатну квартиру, - після того як знесли їхній будиночок по вул. Гончарній, яка підлягала забудові. К.Маркса був на той час найновіший і найкращий проспект у центрі міста.

Маю за цікаве згадку про два найяскравіші туристичні походи, про які не можна згадувати без особливого захоплення.

Одного разу серед літа Кржемінські запропонували поїхати на річку Сейм, що на Курщині, яка тісно межує з Сумщиною.

Їхати мали на чотири дні потягом з пересадою. Вранці виїжджаємо, а надвечір - на місці.

До походу підготувалися заздалегідь і старанно: різне спорядження, запас харчів поклали у великі рюкзаки. Та напередодні, як сказала погода. Уже звечора в п'ятницю на небі нависла важка чорна хмара, з якої стіною линує дощ. Дорогою, тротуарами неслися глибокі потоки каламутної, холодної води, які ні обійти, ні об'їхати неможливо. Ми зі Славою прильопали по цих калюжах до Крємінських, щоб вирішити подальші дії, намірившись їхати. Одностайно вирішили їхати, щоб там не було, але не брати дітей. Наш настрій аніскільки не погіршився, а навпаки гострота відчуття надала романтики й надихала нас.

Дощ продовжував лити всю ніч і вранці. Ми на себе нап'ялили водонепроникні плащі, нав'ючили важкі рюкзаки й ринулися на залізничний вокзал.

Слава й Віктор крокували попереду, розсікаючи широчезні, глибочезні калюжі, мов кораблі море, а я і Алла впевнено слідували за ними, як слухняні овечки. Усіх розбирав сміх, до

того ж Вітя кидав свої гуморні жарти. Отак ми кидали виклик негоді! Знайомі, які траплялися на нашому шляху, здивовано запитували, куди нас несе такої ненасної погоди, а ми піднесено-урочисто одноголосно відповідали - в турпохід. Вони це сприймали за веселий жарт, але наш спортивний вигляд, екіпіровка, поклада красномовно підтверджували наші слова. Друзі безмірно дивувалися, однак наш ентузіазм був оцінений, як належне і нам бажали щасливої дороги.

Ми без вагання придбали квитки й чекали на потяг біля виходу з вокзалу. Дехто кивав головою, дивлячись на наші мокрі одяг і взуття.

Дощ трохи стихився, але вперто сіяв з низьких хмар. Невдовзі підійшов потяг. Ми спокійно всілися у вагоні й поїхали. Через півтори години ми пересіли до приміського потягу й поїхали далі. Десь, за дві години на небі з'явилися просвіти, дощ зовсім перестав, і, коли ми вийшли з вагону на потрібній нам станції, сонце вже сяяло щосили.

До села Гапоново, нашого місця призначення, було кілометрів зо три ходу. Дорога спочатку йшла лісом, а затим - луками. Нас оточувала невимовна краса. Проти сонечка вигравали самоцвітами вологі від дощу кущі, трава, квіти, сосни виділяли терпкий насичений аромат хвої, ліс п'янив запахами суниць, лісних квітів. У лісі то тут, то там чулися голоси збирачів ягід - стояла ягідна пора. Іноді траплялися стрічні люди, місцеві жителі з кошиками, повними ягід, і віталися до нас.

Яскраве сонце швидко висушило траву, лучну стежку, і наша відважна четвірка перебувала в піднесеному передчутті бажаного відпочинку на живописному березі чистого, прозорого Сейму.

Сторож невеличкої човнової стоянки люб'язно дав за невеличку платню два човни. Навантаживши свої пожитки, посідавши в човни, ми поплили облюбовувати екзотичні острівки, яких було декілька в заповідній зоні.

Віктор і Алла відчалили від берега на декілька хвилин раніше за нас. Ми пливли за ними на невеликій відстані. Раптом де не взялася чорна хмара, загув поривчастий вітер. Ми побачили, як нас наздоганяє дощ, що хльоскає косими струменями. Він швидко наближався. Я чітко бачила межу дощової лавини, дощової сірої стіни, яка ось-ось накриє нас. Я гукнула:

- Славо, ця дощова лавина зараз поглине нас!

- Тамаро, не лякайся цього дощу. Він скороминучий, безгрозовий.

Дощ і насправді, мов поглинув нас. Ми опинилися в самому епіцентрі цього водоспаду й ураз промокли до нитки.

Дощ миттєво припинився, як і почався, хмара розвіялася. До берега заказника ми прибилися мокрі, як кури, а на березі, як ні в чому не було, чекали на нас сухі-сухісінькі Віктор і Алла й здивовано дивилися на нас, витріщивши очі.

- Що з вами сталося? Чому ви мокрі? - питає Віктор.

- Нас прихопив дощ, - відповідає Слава.

- Який дощ?! - дивувалися Віктор і Алла.

- Дощ з хмари, що налетіла зненацька, пролилася на нас ідесь одразу поділася, - сказав Слава.

- Отакої!!! Виходить, що ми проскочили лавину дощу.

- Виходить. А нас він щедро похльоскав.

Ми довго й весело сміялися над витівками природи.

Розмістилися ми на найгарнішому острівці. Чоловіки нап'яли намет один на всіх, я і Алла розклали свої речі. Невдовзі запалало багаття, чоловіки вудили рибу, а ми поралися, готуючи їжу.

Чуємо Віктор голосно гукнув: - Овва! Дивіться якого я здоровезного ляща упіймав!

Лящ і справді виявився великий жирний, його боки так і вигравали в сонячному сяйві.

Це був перший вдалий улов, це був вдалий початок нашого казкового відпочинку.

Погода нас балувала всі чотири дні - чотири щасливі дні на березі прекрасного Сейму. Я ніжилася на сонечку, Алла з чоловіками вудила рибу, а ввечері всі разом готували на вогнищі ароматну уху, смажили рибу, пили ароматний чай з бубликами, співали пісень до пізньої ночі, каталися на човнах під сяючим місяцем.

Я вважаю, що ці дні, як і всі наступні дні наших романтичних прогулянок, поїздок, були подаровані мені Славою, бо він не любив сидіти вдома, використовував кожную можливість красиво відпочити і тільки разом зі мною. З перших днів нашого знайомства і завжди він повторював свою улюблену фразу: "Хоч абикуди іти, аби поруч з вами йти".

У цьому поході, або як жартома ми його прозвали "дурпохід", ми ввібрали в себе всі принади спекотного літа.

Якось Слава їздив сам у будинок відпочинку "Дніпровські хвилі". Набрав із собою вудочок, узяв спінінг, різних гачків, та пробув тільки тиждень і повернувся.

- Славко, чого ти не добув до кінця зміни? Така гарна погода стоїть, Дніпро поруч, відпочивай собі, набирайся здоров'я, - кажу я.

- Засумував я за тобою, моя зірочко. Нема чого мені без тебе там робити, - відповів Слава.

Ну що ти йому на це скажеш?

Незабутнім став наш спільний похід до тихої чистої річки Прип'яті. Цей захоплюючий похід відбувся в червні 1976 року. В похід пішли Віктор, Алла і їхня чотирнадцятирічна донька Іринка, Слава, я й десятирічний наш син Вітя. Ми планували відпочивати два тижні, тому взяли з собою великі рюкзаки, щент набиті їжею й усім необхідним для активного відпочинку. Навіть діти несли за плечима важкі рюкзаки.

Від залізниці, що довезла нас до міста Прип'ять ми довгенько йшли луками, прямуючи до річки, вибираючи зручне, гарне місце. Нам зустрілися рибалки, які порадили, де краще

ловиться риба, де зручніше поставити наметі.

- Риболовля саме вдала, - сказав один із рибалок. - Ось вам остача "мастирки" На неї охоче клює риба.

Він простягнув клубочок якоїсь замазки.

- Якщо не таємниця, розкажіть, будь ласка, як готується ця "мастирка"? - запитав Віктор.

Рибалка усміхнувся:- Звичайно, не таємниця. Він докладно розповів Вікторові, з чого і як готується приманка. Усе надто складно і я нічого не зрозуміла з того, про що він розповів. Та воно мені й не потрібно, бо то не жіноча справа готувати якісь "мастирки".

Насправді ж хвалена "мастирка" дуже допомогла. На неї охоче йшла риба.

Нам сподобалось і запропоноване місце, з якого добре було видно атомну електростанцію, яка знаходилася на протилежному березі річки. Вона ще не була здана в експлуатацію. Праворуч неподалік виднівся залізничний міст, а за нами - генген зеленіли луки.

- Ось тут, на високому березі й ставитимемо намети. Місце доволі відкрите, хоча навкруги кущі. Спуск до річки пологий, і дітям буде зручно й дорослим. Видно, що тут зупиняються відпочиваючі, - сказав Віктор.

- Так, місце дуже гарне й просторе, річка спокійна і біля берега неглибока. А там за луками й село видніється, - підтвердив Слава.

- От і добре, будемо купувати в селі свіже , молочко, - раділа Алла.

Цього разу ми мали два намети - окремий для кожної сім'ї. Накупавшись досхочу, на вогнищі приготували вечерю, наспівалися пісень. Діти трохи зморилися, але були дуже задоволені.

- Діти, лягайте спати, бо завтра вранці будемо вудити рибу, - сказав Віктор.

Тихий теплий вечір, тиха тепла ніч. Легесенький вітерець доносив з річки запахи свіжої річкової води, водоростей і риби, а з луків - аромат лучних трав і квітів. Скрізь панували тиша і спокій. Перша ніч на березі широкої Прип'яті. Ніщо не турбувало, глибокий сон склепив повіки. Поснули й птахи. Ми безтурботно віддалися чарам червневої ночі, яка навівала солодкі сни.

Дні швидко минали, летіли, мов на крилах. Червень дарував нам спекотні дні, сонце довго ходило небосхилом. То буди найдовші дні й найкоротші ночі. А які там великі й яскраві зірки! А риби вже наїлися за час відпочинку! Чоловіки й діти вже зранку її вудили.

Віктор ставив, донки - донні вудочки. На донну вудку упіймався величезний рак, що дуже потішило дітей. Але рака ми кинули назад у воду, бо раків ловити було заборонено.

Риба подавалася до нашого загального столу на обід, на вечерю. Обіди готували ми з Аллою по черзі, щоб мати вільний день для відпочинку: купання, засмагання. Продуктів різних було доволі: різні каші, супи м'ясні в пакетах, брикетах, овочі, навіть молода капуста для салатів, сухарики, бублики, цукор, цукерки, ковбаса, яйця і, звичайно, сало, олія, різні приправи. Хлопці взяли з собою каністрочку спиртного на увесь термін відпочинку.

Якось Вітя і Слава принесли з села свіжого молока, але в ньому не було потреби, бо риба ж молоко не сумісні. Вони ж з дітьми ходили до міста Славутич на екскурсію, а потім розповіли нам багато цікавого.

До нас часто приходили рибалки, пропонуючи добірну рибу. Ми купили дві кошулі риби, і Алла її засолила.

Віктор частував нас ухою за особливим рецептом, він же і рибу смажив, запікав з різними гострими приправами, такими як кетчуп, аджика, які обпікали рота, всередині стравоходу, шлунок.

- Діти, майструймо луки й стріли, - гукав Слава.

- Сьогодні змагатимемося родинами.

Закипіла робота. Віктор повісив на кущ білий великий аркуш паперу, щоб цілитися в нього. Кущ ріс далеченько, тому цілитися мали старанно.

Коли два луки й стріли були готові, почали стрільбу. Не пам'ятаю, хто виграв, хто програв, та сміху було повно. Стріли летіли то вище цілі, то нижче цілі, а в папір попадали з рідка: то їх вітром заносило кудись вбік і їх доводилось довго шукати, то падали поблизу, зариваючись носом у пісок. Врешті-решт перемогла дружба.

Наша галявина заповнювалась завжди веселим сміхом, піснями, а то дорослі розповідали цікаві історії.

Дітей захоплювало все. Вони були щасливі, коли їм на гачки чіплялася риба. Вітя одного разу навудив йоржів маленьку низку. Вони чіплялися й чіплялися на гачок, а потім уловив рака, якого цього разу зварили. Дорослі теж раділи, мов діти. Їм на гачки чіплялися окуні, плотва, лящі. Мабуть, допомагала таки "мастирка", якої вистачило до кінця риболовлі.

За десять днів ми так засмагли, що скидалися на негрів. Одні зуби та очі блистіли нам на обличчях. Мабуть, ніколи ми не були такими щасливими, як тоді. Ніхто не порушив нашого відпочинку.

Ще на початку нашого відпочинку якось серед ночі раптово мені так стисло серце, що мені здалося, що я вмиваю. Мене всю заповонив неймовірний страх, який наче паралізував, я наче втрачала розум. Я не видала себе ні стогоном, ні жодним словом і чекала, що буде далі. Ніяких ліків ми не мали, окрім бинтів і вати, допомоги чекати було марно. Якось до ранку я оговталася і Славі про нічний приступ нічого не сказала.

На одинадцятий день ми усі зібралися й вирушили додому.

Там, на березі річки, був початок важкої хвороби, через

яку я страждала багато років поспіль. Вона все життя постійно нагадувала про себе наслідками.

Своє життя я поділила на два етапи: перший - до хвороби, другий етап - хвороба.

Наші сумісні дальні походи закінчилися. Алла правдами й неправдами через знайому подругу придбала ділянку городу шість соток у якомусь садівничому кооперативі. Ця ділянка знаходилася за містом на бувшому випасі корів, де суціль росла лугова трава. Віктор був проти ділянки, але Алла і слухати не заохотіла.

- На цьому місці буде гарненька дачка. - сказала вона. - Треба тільки попрацювати. Годі вже байдикувати.

- Щось я дуже сумніваюся, щоб тут щось виросло. Тут же самий лучний дерен, а під ним - пісок.

- Ну й що? Привеземо декілька КАМАЗів землі, удобримо і вирощуватимемо овочі, посадимо яблуні, сливи, ягідні кущі, - не здавалася Алла.

Одного вихідного дня ми гуртом копали той дерен, на силу перевертали трав'яні глиби. Копали втрьох: Вітя, Слава і я. Алла тільки бігала ділянкою, плануючи, де що посіє, де що посадить.

- Томся, - звернулася вона до мене, - я виділю для вас грядочку.

- Алло, не треба нам грядочки. Заради неї нам їхати в таку далечінь, потім іти пішки півгодини. Не захочеш і цибулі, що виросте на цій грядочці. А головне - мені нема часу вільного, щоб витрачати на догляд за грядочкою, яка за три дев'ять земель.

- Ну, як знаєш, - відповіла Алла, стеною плечем.

- Шмигло, йди копати, а не бігай по городу, - grimнув Віктор.

- Вітінко, я розмірковую, де будемо ставити будочку, - примирливо відповіла Алла.

- До будочки ще далеко, як до неба.

- А от і недалеко. Я вже домовилась про сваї для фундаменту. Мені їх скоро привезуть, - сказала Алла.

- От Шмигло, так Шмигло, - буркотів Віктор.

А Алла й насправді невдовзі привезла чотири сваї, які їй вкопали край огороду біля дороги.

Відтепер Кржемінські більше часу приділяли своїй дачі, бо мали упорядкувати, розробити землю. Вони десь надибали й придбали невеличкий будиночок - омшаник, який використовується в бджільництві. Це була міцна споруда, тепла й навіть простора. Алла її облаштувала всередині так, що вона стала схожа на гарненьку кімнатку. Там стояли два дивани, один з яких - диван-малютка, журнальний столик, два легеньких крісла. Вона понавозила постільної білизни, ковдр, пледів, подушок, рушників, серветок і всього, необхідного для ночівлі й відпочинку.

Згодом Віктор добудував невеличку веранду, на якій розмістили кухонний стіл, полицю, де зберігався посуд і харчі, там же зберігався господарчий реманент для роботи в городі, і інше.

Алла обсадила будиночок кущами калини, під віконечком посадила аличу. Ще висадили кущі малини, смородини, порічок, дерева обліпихи, сливи, і декілька яблунь. Залишалося чекати, коли все виросте і почне давати врожай.

Через декілька років увесь садівничо-городний кооператив забуяв садами, ягідниками, квітами, городиною, в яких топали будинки, будиночки, пролягли дороги. До будинків провели освітлення, до городів підвели воду. Між городами де-не-де блищали озерця, саги, наповнені водою. У озерцях навіть водилася риба.

Ми зі Славою були частими званими гостями на дачі, особливо, коли у городі зеленіли салат, зелена цибуля, кріп, петрушка, редиска, базилік, кінза. Ранню капусту, овочі ми приносили з собою.

Бувало, всядемося навкруг столу під зеленими лозами винограду, а на столі парує куліш, зварений Аллою, зеленіє то такий, то інший салат, лежать сало яйця, ковбаса, стоять чарки.

Віктор каже: - Беріть листя салату й накладайте на нього різну зелень, ось як я:зелену цибулю, петрушку, базилік, кропу побільше і обов'язково - запашну кінзу. Тепер завертаємо все у салат, і виходить довга зелена соковита сигара. Ох і смачна закуска до чарки! Тамаріє, віримо пісняка! Давай моєї улюбленої пісні "Зібралися браття коло чари".

І після першої чарки горілки, яку трохи закусили духмяним наваристим кулішем і отою зеленою сигарою, полилася застольна пісня:

“Як засіли наші коло чари-
Гриць, Оверко, Федір, Миколай,
Як смикнули тії шпагатівки,
То вони забули і про рай!
Кришталева чара - срібнеє дно,
Пити чи не пити - все одно.
Кришталева чара - срібна креш,
Пити чи не пити - все ж умреш...”

А далі - частування, пісні... Наостанок п'ємо духмяний чай з листям смородини, з ягідками полуниці.

Віктор запрошує, а Алла радіє: - Славо, залишайтеся почувати. Вночі таке п'янке повітря, а вранці навудимо рибки в суєдньому ставку на “жарьоху”.

- Томся, залишайтеся. Місця на всіх вистачить. У мене повно чистого постільного, подушок, пледів. Вранці так гарно співають пташки. Краса!

- Умовила, - кажу я, сміючись, - залишаємося. Слава аж сяє від щастя.

Додому повертаємося всі разом і з кінцевої зупинки їдемо кожна сім'я за своїм маршрутом.

Наостанок Віктор і Алла одноголосно запрошують: - Ми

будемо на вас чекати наступної суботи.

- Дякуємо, - відгукуємося ми. - До зустрічі!

І отак кожного разу, і отак завжди! Ми разом якщо щось важливе не стане нам на заваді.

Розділ VI

Два етапи мого життя, не дивлячись, що вони поділені на різні способи життя - перший - активний, етап росту й злетів, прагнень, намагань і досягнень, другий - обставинний, а саме: спосіб дії за обставинами - зусилля, боротьба, переживання, зневіра, знову боротьба... та попри все вони поєднані любов'ю, вірою, що зв'язували мене з коханою людиною все життя. Ця людина допомагала мені вибиратися з тенетів хвороби, з важких ситуацій, несла світло й надію й наповнювала ними мене, як живильною силою.

На першому етапі, тобто до хвороби, я встигла зробити багато чого важливого, мала певні успіхи, досягнення в сімейному житті, у роботі, у відношеннях з людьми, у їхньому ставленні до мене самої, як до особистості, до моїх поглядів і вимог.

Я користувалася заслуженим авторитетом, повагою з боку керівників вищестоячих органів, серед колег по роботі, підлеглих, особового складу, серед друзів і близьких мені людей.

Фінансово-економічна служба відділу області посіла перше місце в Республіці серед УПО-ВПО областей за підсумками роботи за 1971 рік, за що я одержала від Міністра внутрішніх справ "Почесну Грамоту" і грошову винагороду. У подальші роки наш обласний відділ знаходився в п'ятірці найкращих серед областей з цих же питань. Я готувала реферати з питань організації контролю за фінансово-господарчою діяльністю в підприємствах, з питань контрольних функцій бухгалтерського обліку за збереженням державних коштів і ділилася опитом на нарадах у ВПО МВС Української Республіки. За свої знання я завжди отримувала відмінну оцінку.

До цього я особисто доклала чимало старань і зусиль. Постійно їздила у відрядження до підрозділів, консультуючи, роз'яснюючи, даючи поради з питань, нагальних і поточних, які стосувалися не тільки обліку, грошового утримання, а й з питань трудового законодавства, які завжди цікавили особовий склад; тлумачила Накази і Інструкції, Положення, регламентуючі діяльність підрозділів пожежної охорони. Багато приділяла уваги підвищенню професійного рівня фінансових працівників, постійно вела підготовку їх на зборах, на курсах, надсилала на місце Інформаційні Збірники законодавчих актів; впровадила в облік передові форми і методи роботи, єдину удосконалену методологію обліку і звітності у бухгалтерії підрозділі в області.

Я активно займалася роботою й на громадських засадах, і по вуха була нею загружена. Мене обрали до “Народного контролю”, що діяв у обласному управлінні внутрішніх справ, очолювала ревізійну комісію Галузевого Комітету профсоюзу управління, ревізійну комісію Добровільного пожежного товариства, Раду Соцстраху свого відділу. Нарешті - я співала в жіночому ансамблі УВС області. Це свідчило про те, що я скрізь була “своя серед своїх”. Я успішно вирішувала будь-які питання у високих інстанціях на користь пожежної служби області. Поважали мене і в УПО МВС Республіки, вважаючи за серйозного відповідального професіонала.

Радісною подією для нашої родини, що відбулася на початку 1976 року, був сорокарічний ювілей з дня народження В'ячеслава. Відсвяткували це свято в ресторані “Кристал” у колі близьких родичів. Ініціатива, організація врочистого святкування були за мною. Я, мабуть, ніколи так не танцювала, як цього разу. Свято вдалося на славу, і Слава був піднесений і щасливий, як ніколи.

Танцювала, як на біду, і вона не забарилася. Підступна хвороба знову дала за себе знати і тепер валила мене з ніг так, що подолати її я була не в силі. Нестерпний головний біль і

вдень, і вночі, серце стискалося від пароксизмальних нападів, які доводили мене до панічного страху. У такі хвилини мені здавалося, що моє життя ось-ось обірветься. Тільки Слава, тільки “Швидка” мене рятували. Земля тікала мені з-під ніг, хитання ґрунту під ногами, запаморочення спричиняли неймовірну слабкість, тремтіння тіла. Я боялася втратити розум. Я завжди тримала при собі пляшечку з валеріаною або з корвалолом і непомітно вдихала заспокійливе в разі якогось нападу. Не дай Боже, хтось помітить мій непевний стан. Переборюючи біль, понад силу, вставала й ішла на роботу, хоча ще вночі мене рятувала “швидка”. Увечері поверталася додому, туго обмотувала голову хусткою й тихо лежала, боячись двинути головою ліворуч або праворуч, бо здавалося, що стеля впаде на мене.

Мій любий чоловік, моя матуся дбали про мене. Слава казав:

- Моя голубочко, скажи, що ти бажаєш з’їсти, я все для тебе куплю, приготую.

Я тільки кивала головою: “Нічого”.

- Спи, моя люба, одужуй скоріше, я тебе дуже люблю, ти нам усім дуже потрібна” - баюкав мене Слава.

Я зверталася до лікарів санчастини УВС, але симптоми моєї хвороби майже не позначалися на моїй зовнішності, тому вони приязно усміхалися до мене й казали, даючи поради, як молодій, здоровій жінці, не йнявши віри, що ця молода, приємна, весела жінка дуже хвора й потребує серйозного лікування.

- Тамарочко, ви сьогодні гарно виглядаєте,- казала Катерина Кирилівна, угледивши мене. Навіть від слів доброзичливої жінки, авторитетного лікаря, завідуючої поліклінікою мені стало легше.

Зате невропатолог Галіота, що працювала на півставки, гонориста, груба жінка, міряючи мені тиск, скопиливши губу сказала:

- У вас, мілочко, підвищений тиск і вегетативно судинна

дистонія. Треба більше бувати на свіжому повітрі, менше вживатися до своєї хвороби. Відходьте від неї, приймайте ліки, які я вам призначу.

За лікарняний або за лікування у стаціонарі й мови не було, хоча йшов розлад усіх функцій організму.

1978 року, через два роки неймовірних страждань, я нарешті достукалася до лікарів, і мене направили на лікування до Харківського шпиталю МВС.

Слава мене відвіз і обіцяв навідувати.

- Лікуйся, моя зозуленько, щоб одужала і радувала і мене, синочка й матусю своїм щебетом, своєю любов'ю - приказував він, цілючи мене на прощання.

У шпиталі мене лікувала лікар-невропатолог, кандидат медичних наук, жінка середнього віку, дуже уважна, приємна й лагідна. Вона мені сказала:

- Тамаро Василівна, ваша хвороба дуже занедбана. Ви на ногах перенесли важку хворобу - енцефаліт. Інфекція потрапила до дієнцефальної області голови. Пік хвороби минув, але наслідки, ускладнення хвороби залишилися, так звані залишкові ознаки. Я лікуватиму вас, а при виписці вас із шпиталю напишу епікриз і схему подальшого лікування у своїй лікарні. Залишки енцефаліту дуже підступні, бо вони провокують спалахи хвороби. Бажаю повного одужання.

Я навіть трохи повеселішала: "Нарешті поставили діагноз. Тепер мене лікуватимуть по-справжньому, - подумала я.

Підбадьорившись, я не ходила, а, немов літала, як той яскравий метелик, коридорами шпиталю в своєму гарненькому рожевому халатику-пеньюарі. Чоловіки, а їх серед хворих була більшість, задивлялися на мене, усміхалися до мене, говорили компліменти.

За два тижні мене навідав чоловік. Він зрадів, побачивши мене веселою, втішався, що я потроху одужую, набираюся сили. Він привіз багато фруктів, моїх улюблених цукерок, а

головне - у подарунок чудову іграшку - оксамитового Чебурашку - кумедного вуханя. Я підстрибувала від радості й цілувала-цілувала свого коханого Славка, а він мило усміхався, і очі йому світилися щастям.

- Скоро я заберу тебе звідси, мій дорогий скарбе, - сказав він. - Я так скучив за тобою, що отак би й ухопив би тебе на руки й поніс аж у Суми. Синочок теж просить, щоб я скоріше привіз маму, Геннадіївна, плачучи, переказувала тобі вітання. Одужуй скоріше, моя люба. Ми всі тебе дуже любимо і на тебе чекаємо з нетерпінням.

За місяць мене виписали зі шпиталю, і я повернулася додому. Оті кляті залишки енцефаліту не відступалися від мене, а іноді настільки погіршували мій стан здоров'я, що я ставала майже непрацездатною. До всього домішувався безпричинний жах, особливо - жах дороги. Їдучи в транспорті, мені ставало так погано, що я думала: "На оцій зупинці я вийду, може, мені хтось допоможе, або викличе "швидку" і їхала далі, долаючи страх. Страх смерті переслідував мене. Про такі свої відчуття я нікому, особливо чоловікові, не казала, а сама їх боролася, бо їздити мала щодня на роботу і з роботи та часто їздити у відрядження. Багато в чому допомагало мені те, що на зупинках завжди були знайомі подруги, повсякденні мої попутниці. Вони привітно здоровкалися, усміхалися, заводили розмови, тим самим відволікаючи мене від моїх негативних відчуттів.

Слідуючи у відрядження, я відчувала себе саме так, як у міському транспорті. Я дихала, вдихаючи запахи заспокійливого чогось: валеріани або корвалолу, а при нагоді старалася познайомитися з попутницею, щоб відволіктися, заспокоїтися.

Я мала самотужки справлятися зі своїми труднощами.

Продовжила моє лікування невропатолог нашої відомчої поліклініки Журавльова. Жінка, висока на зріст, чорнява, смаглява, гарна, вона дуже уважно поставилася до мене, до моєї хвороби. Вона призначала різні медичні препарати, аби

заспокоїти центральну нервову систему, кірку головного мозку, мою психіку, зняти запалення, тощо. Залишки залишками так і залишилися на все життя, але дякувати лікареві Журавльовій, часу, моїй витримці, вони почали проявлятися значно рідше.

Бувало, прийду до лікаря на прийом, вона й питає: - Як почуваєтеся, Тамаро Василівно?

- Оце ледве прилізла до вас. Ще б трохи і я впала, - відповідаю, сміючись.

- Дивлячись на вас, ніхто не повірить, що ви важко хвора. Гарна, рожевощока, випечена, весела жінка. Одна я знаю, яка ви хвора. Ви - молодчинка, так тримайтеся й надалі. Це поліпшує ваш стан, дає змогу здолати хворобу, заспокоює мене Журавльова.

Я не здолала хворобу назовсім, а дещо її підкорила, однак вже ніколи не почувалася здоровою людиною. Різні далекі та й ближні походи на природу, численні веселі компанії відійшли на дальній план, хоча, я не цуралася активного відпочинку. Урізноманітнювали наше життя наші часті відвідини мальовничих куточків природи, поблизу житла, які ми здійснювали вдвох зі Славою. Бувало, що приготуємо шашлики й запросимо до себе Кржемінських, щоб разом посмажити десь у ярку чи на узліссі, вихилити чарчину "на хороших воздусях та при хороших закусях", як полюбляв висловитися Віктор.

Не відмовлялися ми і від поїздок на дачу до Кржемінських, щоб разом відпочити на Голубому озері, чистому, прозорому, як скельце, широкому, облямованому з усіх сторін зеленими луками, до яких підходили дачі, ліс.

Нас цікавили й захоплювали всілякі культурно- масові заходи, видовища: Кіно, театр, концерти, циркові і драматичні вистави, виставки квітів, пташок, звірів. Слава водив мене до Сумських музеїв: історичного, краєзнавчого, прикладного мистецтва. Не дивлячись на моє головокружіння, запаморочення і те, що я не зносила великого скупчення людей, яскравих афіш,

шуму, мене дратували і призводили до нападу вогні ліхтарів, ілюмінацій, неонові вогні реклами, я робила над собою зусилля і йшла, бо не могла відмовитися послухати захоплюючу оперу Верді “Аїду”, оперу “Травіата”, проникнутися музикою і танцями балетів “Бахчисарайський фонтан”, “Лебедине озеро”. Лише музика Чайковського до балету “Лебедине озеро” втримала мене на місці, заставила додивитися до кінця балет, бо мені стало зле, і я мало не вийшла із зали, коли стеля поїхала на мене. Я думаю, що коло наших інтересів могло бути значно ширшим, якби воно не обмежувалося можливостями мого здоров'я. Але я дуже вдячна своєму чоловікові за ті миті щастя, які він мені дарував, залучаючи до прекрасного світу мистецтва різного жанру, до прекрасного світу природи у всіх її проявах.

1979 року сталася значна подія, яка підняла наше управління й фінансово-економічну службу на значно вищий щабель - наша Сумська область була обрана учбовою базою для проведення республіканської наради Фінансово-економічних працівників обласних УПО-ВПО пожежної охорони МВС.

У серпні така нарада відбулася і надовго запам'яталася всім учасникам своєю зібраністю, злагоженістю, організацією різноманітних цікавих заходів, гостинністю і, безумовно, методами роботи. Урочистий зал сяяв квітами, на підлозі яснів килим, на учбових столах лежали красочні буклети, набір усього необхідного для заняття, зручно, затишно, за столом президії - знайомі високопоставлені посадовці. Нарада-семінар продовжувалися три дні. Усі мали змогу поспілкуватися, поділитися новинками в роботі, отримати ділові поради, вислухати ділову критику, отримати настанови на майбутнє. На нараді був присутній гість Москви, начальник фінансово-планового управління МВС СРСР полковник Ковяров Ф.С., який зробив аналіз стану діяльності фінансової служби органів в цілому в Союзі і в органах союзних республік, поставив конкретні завдання з удосконалення контрольних функцій за збереженням державних

коштів. Учасників наради вразила краса м. Суми. Місто буяло сотнями тисяч квітучих троянд, які заповнили газони, клумби, парки. Чистота, зелень Сумських вулиць, затишок, старовинна архітектура, облаштованість знаменитої альтанки, що в центрі міста, благоустрій центрального кладовища і ушанування пам'яті воїнів, загиблих у другій Світовій Війні, - усе свідчило про високу культуру, патріотизм керівників міста й громадян. Ще багато років по тому, згадуючи нараду в м. Сумах колеги говорили: "От якби ще хоч раз організували семінар в Сумському УПО. Такого задоволення, як у тому місті, ми ніде не отримували".

Дійсно, все було продумано і передбачено до дрібниць: і приїзд, і заняття, і поселення, і досуг, і від'їзд. Чітко, зладжено, красиво. Велика заслуга в цьому начальника управління полковника в/с Костенко С.П. і всього апарата. Я теж перебувала на висоті. Наша служба показала себе з найкращого боку й була оцінена, як на те заслуговувала.

Розділ VII

Життя - це повсякденна боротьба за існування, за місце в житті, за кохання, де перемагав сильний.

Добре тому, кому в житті дісталися хоч якісь привілеї. Я привілеїв ніколи не мала, але була достатньо сильною, щоб боротися, долати труднощі.

Щоправда, мені повезло в любові. Я її відчувала з раннього дитинства, коли матуся передавала мені ніжність і любов своєї душі, коли старший за мене брат Вілен турбувався за мене, проникливо ставився до мене, захищав свою маленьку сестричку Тьом-тьом. Привілеї в коханні мені теж не знадобилися, бо кохання прийшло без боротьби, а добровільно і поселилося мені в серці, жило завжди поруч.

Отож В'ячеславу й мені знову знадобилося акумулювати всі зусилля, бо прийшла біда.

Хвороба не оминула Слави. Вона довгий час ходила поруч, вона чатувала ще змолоду, коли його в двадцять чотири роки комісували з лав Радянської Армії за станом здоров'я, заборонивши літати на реактивних літаках.

Слава ніколи не скаржився, як би не почувався, був життєрадісною людиною, вів активний образ життя. Але все частіше й частіше гіпертонія й серце нагадували про себе.

Слава щороку, а бувало й два рази на рік, лікувався в стаціонарі, Кожного дня після роботи я навідувала його, а він нетерпляче чекав на мене.

- Я вже виглядів усі очі, чекаючи на тебе, моя зірочко, - казав він.

Я обіймала й цілувала його. Ми подовгу сиділи в передпокої або в садочку на лавочці. На душу лягало якесь полегшення, що ми отут, поруч. Наші хвороби відступали на певний час, тупішали.

Його хвороба прогресувала під впливом нелегкого побуту, важкої відповідальної праці, різних неприємностей, яких завжди вистачає в житті. Давало взнаки і те, що свою, хворобу Слава успадкував від батька, який рано помер через крововилив.

У діагнозі хвороби - цілий букет серцево-судинних захворювань ризику високого рівня. Уколи, таблетки, стаціонар, лікувальні санаторії тільки на деякий час полегшували стан здоров'я.

Увечері 31 березня 1985 року сталося жахливе. Славі збилося зле, чоло і тіло вкрилися холодним потом, артеріальний тиск зашкалював. Я негайно викликала "швидку". Лікарі зробили кардіограму, яка констатувала передінфарктний стан. Славу забрали в лікарню, а мені не дозволили сісти в машину "швидкої допомоги".

- Славочко, не хвилюйся. З тобою все гаразд. Тільки тиск піднявся. Я завтра раненько приїду до тебе, - заспокоювала я

Славу.

Полковник Костенко С.П., начальник обласного відділу, одразу дав мені безстрокову відпустку по догляду за хворим чоловіком. А тут і матуся зібралася помирати і декілька днів поспіль була непритомна. Син Вітя на той час служив у лавах Радянської Армії, Віктор і Алла знаходилися на Кубі, куди відрядили Віктора на два роки для надання практичної допомоги в налагодці машинобудівного заводу. Я опинилася “сам- на-сам” з непоправним горем.

Рано-вранці я поїхала до лікарні, де від лікаря почула страшну звістку. Зі сльозами на очах вона мені сказала: - У вашого чоловіка дорогою стався інфаркт міокарду. Не кажіть йому про це. Краще буде, якщо він не знатиме.

Сльози ринули мені з, очей: “Ой горе-горе, - шепотіла я, давлячись слізьми. А потім узяла себе в руки й пішла до інфарктного блоку, де лежав Слава.

Він після крапельниці повеселішав.

- Лежи-лежи, коханий. Тобі не можна вставати, - сказала я Славі, який хотів було піднятися мені назустріч.

- Тамаро, мені вже краще. Біль минув. Чому мені не можна піднятися? - заперечив чоловік.

- Славочко, режим суворо лежачий, аби не стало гірше. Я буду з тобою увесь день і на ніч залишуся, а вранці поїду додому, бо залишила одну майже непритомну матусю.

- То не приходь, любя, завтра. Мені вже краще. Доглядай за матір'ю бо вона в тяжкому стані,- сказав чоловік.

- Побачу, але у всякому разі й тебе не залишу самого, бо невідомість мене доконає.

Моє серце розвивалося навпіл між Славою й матусею. Прибіжу додому, маму помию, переодягну, постелю на ліжечко все чистеньке, а брудне випру. Вона лежить, заплющивши очі, ні на що не реагує. Отак, мов заведена, мов загнаний звір, кидаюся від лікарні додому, з дому до лікарні. Сама ледве

тримаюся на ногах, але виду не подаю, що мені дуже важко, що я втрачаю сили, бо я потрібна Славі, щоб він виконував суворий постільний режим, щоб не падав духом і одужував. Так сталося, що після походу до туалету йому за грудиною пронизав гострий біль. Його ледве врятували, бо інфаркт поширився й поглибився. Це сталося тоді, коли я була відсутня. Те, що лікарі мали за практику не казати пацієнтам, що у них інфаркт, щоб пацієнти не панікували, накладало негативні наслідки. Хворі поводитися вільно, розкуто, вважаючи себе більш-менш здоровими, піднімалися, вставали, ходили, що призводило до серйозних ускладнень і ризику, а часто- до смерті.

Дві доби я не відходила від матусі, а вона тільки хрипіла. “Матусенько, розплющ очі. Я тобі твого улюбленого киселику приготувала”, - благаю я рідненьку, не розуміючи, що вона вмирає. Так вона і померла на моїх руках. Дякувати сусідці, тітці Нюсі, яка допомогла припорати, обрядити матусю, а все інше мені допомогли колеги, які одразу відгукнулися. Вони замовили усе необхідне для поховання, приготували багатий обід, бо поминки я відбувала вдома. Я ні до чого не торкалася. Усе зробили мої колеги-подруги, за що їм повік вдячна.

Попрощатися з матусею, віддати їй останню шану приїхали брати: старший - Анатолій з м. Гомеля і середній - Вілен з Коломни Московської області й дядько Дмитро, наймолодший брат моєї матусі, улюблений брат, який теж гаряче любив свою сестричку Маню.

Поховали матусю напередодні Великого релігійної свята Великодня 15 квітня 1985 року на Баранівському цвинтарі м. Суми, майже в самому центрі, біля високої гарної берези, яка буде її втішати ніжним шелестом листя, співом пташок.

Я невтішно й, гірко ридала, моє горе було безмежне, бо я дуже любила, свою матусю, яка виростила, мене, виплекала, віддаючи саму себе до останку, яка навчила мене цінувати найдорожчі цінності життя, любити прекрасне, що робить людину

досконалою й неперевершеною. Моя матуся мала ніжну, тонку, чутливу душу, за що її любили рідні брати й сестри, поважали близькі, друзі, знайомі. Вирісши на Поліссі, у селі Великий Листвен, що на Чернігівщині, в сім'ї священника, де було крім неї восьмеро дітей, вона ще з дитинства захоплювалася луками, лісом, співом пташок. Вона часто розповідала: “Ще тільки-но на луках розтане сніг, заблищать перші промені весняного сонечка, я, пробираючись, обережно ступаючи на мерзлі купини, іду в ліс послухати серед лісної тиші спів птахів, що повернулися з вирію, назбирати перших лісних квіточок. Леся Українка написала: “А я у гай ходила по квітку ось яку...” Так і я”.

Моя матуся мала багато достоїнств і заслуговувала на щирі любов і вічну пам'ять у наших серцях. Вічна їй пам'ять і вічний спокій.

Після похорону я переселилася у квартиру Кржемінських до двадцятидворічної племінниці Іринки, що мешкала з бабусею Люсею, моєю свекрухою. Свекруха була хвора на цироз печінки, худа і жовта, і потребувала мого догляду. Я потурбувалася, щоб її поклали до відомчої лікарні УВС, щоб надати медичну допомогу в лікуванні серця і печінки. Кржемінські, поїхавши на Кубу, скинули на мене свою дачу, Іринку й хвору матір. Я в душі їх засуджувала, але не гнівалася, не давала волі своєму серцю навіть ображатися, бо на час їхнього від'їзду Слава ще був відносно здоровий і моя матуся жива. Сталося, як сталося, і нічого не вдієш. Я мусила все витримати.

Тепер я мала змогу постійно перебувати в лікарні поруч зі Славою. Мені дозволили зайняти запасне ліжко, на якому я спала вночі, не роздягаючись, на той випадок, коли привезуть хворого, а вільних місць не буде, і я повинна поступитися місцем.

Лікар, приємна, лагідна у важна, турботлива, повідомила Славі діагноз і застерегла, наказавши бути обережним,

пильнувати себе. Я доглядала його, допомагала хворим. То по-мию їхній посуд, то водички подам, то судно подам. Почувалася я жахливо. Бувало, медична сестричка, що на медичному посту, поміряє мені тиск і жахнеться: “Та у вас тиск за 200. Вас саму треба в ліжко вкласти. Випийте ось оцю таблетку й вам покращає”.

Квітень майже добігав кінця, а Слава лежав у інфарктному блоці. Він вже турбувався не за себе, а за мене. - Моя крихітко - казав він, - не ходи до мене щодня. Відпочинь. Ти і так ледве тримаєшся на ногах. Ще й до матусі в лікарню маєш ходити, міняти білизну, постіль, приносити їй харчі.

Воно й справді - я ледве трималася на ногах, але уперто йшла, тримаючись за землю, керуючись бажанням поставити чоловіка на ноги, хоч би й ціною свого майже втраченого здоров'я. Аби бачити, як Слава усміхається до мене, як світяться любов'ю його очі. Я йшла й примовляла: “Хоча б не впасти, хоча б не впасти...” Голова мені наморочилася, слабкість проймала тіло. То залишки енцефаліту порушували координацію руху, викликали біль, головокружіння. Я мала понад силу бороти усі негативи.

Наприкінці квітня Славу перевели в Басівський реабілітаційний центр, що в передмісті. Увесь травень я їздила з одного кінця міста в протилежний слідуючи двома автобусами, багато витрачаючи часу на дорогу.

В травні я вийшла на роботу. Увесь місяць я перебувала у вічному русі. Тільки пізно ввечері, після роботи, після відвідин я вкладалася в ліжко і тільки одного бажала, щоб ніхто мене не турбував.

Минув травень, Слава повернувся додому, з лікарні виписали матусю Люсю. Вони знову потребували допомоги. Слава почав самостійно ходити, поступово нарощуючи темпи, щоб укріпити серцевий м'яз.

Спочатку він підкорив відстань у 300 метрів, затим - у 500

метрів - у кілометр, півтора і так досяг п'яти кілометрів у один бік. Він не поспішав, ходив розмірено. Я у вільний час приєднувалась до нього.

Раз на два тижні ми ходили з Іринкою на дачу, де цілісіннький день, не присідаючи, змагалися з бур'янами, бо за два тижні все: і грядки, і навколо будиночка так заростало травою, що хоч вовком вий.

Ми вибирали бур'ян, косили траву і навертали цілісінькі гори у компостну яму. Надвечір поверталися додому, долаючи чималий шлях до кінцевої зупинки, на якій збиралася хмара таких же самих "відпочиваючих", як ми. І так до осені.

Бабуся Люся трохи "окрияла", тобто - підлікувалась, хоча ще була жовта, слабка. Лікар сказав, що у неї на серці три рубці від перенесених інфарктів і його дивує, що вона ще досі живе на білому світі, їй виповнилося сімдесят один рік. Бабуся Люся погано їла і харчувалася майже самими овочами й фруктами, переважно сливами, абрикосами, кавунами. Вживала їх сирими, готувала компоти. Запобігаючи наперед, відзначу, що вона прожила ще майже десять років.

Щоб бути поруч зі Славою після його виписки з лікарні, я взяла відпустку за минулий рік і супроводжувала його на прогулянках.

Зазвичай, після сніданку Слава, я і кімнатна собачка Булька, маленький руденький пінчер, йшли за своїм маршрутом. Слава ніс легенький рюкзачок, я - кошик з харчами, а Булька бігла попереду. Дуже потішна, слухняна Булька була нашою улюбленицею. То вона вихором носилася, то вона стишувалася, гавкала на щось невидиме, немов погрожувала, або гавкала, радісно, заливчасто. Стомившись, вона починала кульгати і дивитися на нас якимось боязко і винувато. Тоді Слава казав:

- Ану, Булечко, стрибай у рюкзачок.

Він допомагав їй залізти в рюкзак. Вона сиділа тихо, вистромивши голову з рюкзака, тріпотіла маленькими вушками,

позирала на нас великими вологими розумними очима, намагаючись лизнути Славу або мене.

Наш маршрут пролягав спочатку дослідними ділянками Агрошколи, що тягнулися відразу за нашим будинком і до до-роги, яка вела з міста до Веретенівки, невеличке поселення з Агрошколою. Перетнувши дорогу, ми потрапляли до глибокого довгого зеленого яру, з подекуди пологими, подекуди крутими стрімкими пагорбами. На дні яруги в'юнилася стежина. До річі, взимку ми на лижах спускалися з гір цього яруги. Я, зазвичай, не спускалася, а Слава, Віктор і Алла, випробовували себе на сміливість і залучали до цього дітей - Ірочку й Вітю.

Вийшовши із яру, ми йшли лісозахисною смугою й виходили на стежку, що пролягла між широкими ланами. Тут сяло сонечко, шугав легенький вітерець. Ідеш, бувало, а навкруги простір, краса, дихаєш на повні груди, милуєшся краєвидами, співаєш разом із жайворонком а душа рветься вгору, до блакитного піднебесся.

- Співай, співай, мій соловейку, - каже Слава теплим, ніжним голосом. - Для мене твій спів - то бальзам для душі.

Наприкінці стежини знову починався яр, більш широкий і глибокий, який тягнувся на кілометри і поступово переходив в байрак, порослий лісом.

Стоячи на крутому схилі яру, ми бачимо протилежний схил, на якому, як намальовані, стоять будинки, за ними пролягають городи, а на них стоять копички сіна. У яру протікає невеличка річечка, у лузі пасуться гуси, кози. Яругою пролягає стежина, яка тягнеться ген-ген і зникає, десть біля шляху.

Ми сідаємо на край обриву під березою й відпочиваємо, розгортаємо пакуночки з їжею й смакуємо, насолоджуючись баченими казковими картинами людського буття.

- Тамаро, як закінчимо обідати, то пошукаймо на схилах, на пагорбах лікарських трав. Тут повинно бути повно звіробою, безсмертнику. А у ліску пошукаємо материнки або м'яти. Як ти

на це дивишся?

- Я згодна, - відповідаю я.

І справді, як виявилось, на піщаних пагорбах, схилах звіробою росло сила-силенна. Подекуди зустрічався безсмертник. А вже Петрові Батоги - цикорій - просто заповнили все навкруги і буйно цвіли блакитними квітами, які гойдалися на довгих стеблах. Назбивавши звіробою, ми пішли до лісу. Тільки на протилежному схилі, у одному місці ми натрапили на материнку. Більше ніяких лікарських трав поки що ми не назбирали. Довго лежали на м'якій травиці, дивлячись у безмежне синє небо. Коли сонечко повернулося на захід, ми повернулися додому.

У похід ми ходили щодня, обираючи різні маршрути, відпочивали на березі озера або річки. Ми вбирали в себе силу, красу довкілля, запиваючи свіжим ароматом повітря.

Слава поступово одужував, і я разом з ним натренувалася, засмагла, посвіжішала, повеселішала. Я вже відбула свою відпустку й пішла на роботу. Слава ще продовжував прогулянки, збирав у байраках дикі груші, яблука. Це запашне соковите диво ми сушили, або готували з нього компот. Іноді він приносив опеньки, що знайшов на узліссі, іноді - ягоди бузини, з яких готував желе.

За чотири місяці закінчився термін лікарняного, і Слава приступив до роботи. До роботи він ходив пішки, крокуючи спокійно, упевнено, заздалегідь розрахованим темпом, поступом. Життя увійшло в своє звичне русло.

Цього року на дачі вродили небувалі помідори, великі помаранчеві, соковиті. А ще - гарбузи, теж помаранчеві, важкі, як двадцяти кілограмові гірі. Ми з Іринкою ледве їх піднімали. Отак ми з Ірочкою упоралися з дачею. Слава допоміг перевезти помідори, хоча я кожного разу його застарі гала, щоб не перевантажувався. Ох, і наїлися помідорів до смаку!

Наступного 1986 року відбулися дві радісні події: перша - повернувся додому Вітя зі служби, друга - повернулися

Кржемінські з Куби.

До речі, я забула згадати, що минулого року 20 серпня Віті виповнилося двадцять років, і я з Ірочкою їздили до Луганська, де він служив, щоб привітати його з ювілеєм. Для всіх це було справжнім святом. Хлопчина він серйозний, порядний, доброзичливий, люблячий син, м'якосердий, працьовитий.

Наше родинне життя повністю устаткувалося. Ми зі Славою працювали, Вітя вчився й працював.

Попри всі позитиви, на початку цього року Слава знову лежав у інфарктному блоці з діагнозом передінфарктний стан. Лікувала його та сама лікарка, що і в минулому році. “Знову мій улюблений хворий поступив”, - сказала вона. “Будемо лікувати”. Я кожного дня їздила з кінця в кінець, навідувала Славу. Все так на порі стояв кінець квітня початок травня. Все так цвіли вишні, траву вкрила жовта кульбаба, співали пташки, дзвеніли бджоли. За місяць Слава підлікувався і вийшов з лікарні. 19 серпня мені вдалося поїхати до санаторію “Металург” у Маріуполь, де я хоч трохи відпочила і пройшла курс лікування. Так минув 1986 рік.

Розділ VIII

Слава був акуратною, старанною, творчою, а ще дуже дбайливою й хазяйновитою людиною. Він мав про запас все необхідне, хоча і в невеликій кількості. Я пишу без перебільшень, а так, як воно було насправді. Він часто навідувався до господарчих крамниць на кшталт “Забудовник”, “Усе для дому”, “Усе для саду” й до подібних і купляв усе, що йому потрібно. Для цього йому знадобилося немало часу й коштів.

А я біганини магазинами не любила. Тому Слава казав мені: “Тамаро, ти почекай мене біля магазину, а я зайду і придбаю необхідні мені лещата”. Я терпляче довго на нього чекала, поки він не вийде з магазину, задоволено усміхаючись.

Він турбувався, щоб ми мали все необхідне для

домашнього вжитку. Нехай воно було не вельми коштовне, але було. Він придбав багато кухонного приладдя. Полюбляв пікантні дрібнички. У побуті з'явилися - овочерізка, кухонний набір з різними насадками, кавомолка, набори столових приборів, набір тертушок, ножів, електрошашличниця, тостер, міксер, соковижималка і багато чого іншого. Я дбала за посуд. Це викликано необхідністю, межуючою з хобі.

Довгий час до нашого будинку не було підведе центрального водопостачання, тому завжди виникали труднощі з пранням. Ми носили воду аж на третій поверх з колонки і виносили відходи води, тобто помий на смітник, що на загальному подвір'ї. Процес прання був трудоємкий. Щоб якось його полегшити, Слава придбав, виварку, пральну дошку й пристосування для ванни - якусь металеву решітку з виємкою всередині, в яку вставлялася миска з водою. Це пристосування клали зверху на ванну, і я не перехилялася аж донизу ванни при пранні. Згодом ми придбали пральну машину.

З часом Слава надбав великий арсенал різного інструментарію для столярних робіт, слюсарних, для ремонту сантехніки, приміщення й усього, що в ньому є.

У арсеналі було безліч різних гвинтиків, гайок, гайкових ключів, шайбочок, болтів, шурупів, рояльних і інших петель, цвяхів різного калібру і призначення, накладок, прокладок, свердел, чисельна кількість викруток, плоскогубців, зубил, стамесок, надфілів, великих і маленьких молотків. Тут були сокири, топористи, лещата, струбцини, пили, пилочки, ножівки, газовий і розвідний ключі, щипці, кусачки, рубаночок, паяльні приладдя, різної товщини шила, наждаки, точило, гострило. Був багатий запас різних за розміром і конфігурацією щіток, щіточок, пензлів, також малися шпателі, різак великий й маленький, клей, фарби, лаки, розчини. Усього не перелічити, бо господарчий куточок був схожий на маленький магазин.

Все зберігалось у зразковому порядку. Кожна річ мала

своє місце на стелажі, на полиці, у спеціальній шафі, де розміщені залізні, картонні коробки, ящики, упаковки, на дверцята шафи прибиті чарунки, гаманці, кишені, звідки визирали різні інструменти. Усе складене, як слід. Навіть із заплученими очима можна знайти необхідну річ. Це стосувалося всього, до чого доторкалися руки В'ячеслава.

Після хвороби Слава захопився випалюванням, різьбленням по дереву. Він придбав набір інструментів для різьблення, набір інструментів для випалювання.

Першу роботу він виконав на моє прохання на звичайній фанерці. На картинці зображена лісова красуня, яка ледь видніється через віття дерева й лісних трав. Така собі маревна, манка дівчина. Цю картину можна було б в повній мірі назвати “Мавка”, що було для мене дуже близьке, дороге й бажане, але я її назвала “Олеся” - лісна чаклунка за однойменною повістю письменника. Купріна.

Робота мені дуже сподобалась своїм задумом і виконанням. Навіть тепер, коли минуло дуже багато років, моє серце проймається ніжністю й тихою радістю, дивлячись на неї.

- Яка краса! - сказала я захоплено. - Я саме такою уявляла цю картину. Дякую, тобі Славко, що ти вгадав моє бажання і втілив його в образ прекрасної лісової Диви.

- Моя Крульово, ти дуже схожа на неї, але ще прекрасніша. Недарма ти зіграла колись роль Мавки лісової.

- Мій любий, ти нагадав мені той щасливий час, коли я з трепетом і натхненням прожила на сцені життя лісної царівни. Це дуже хвилююче й зворушливо.

Потім Слава випалив невеличку картинку на Фанерні теж на моє замовлення, яку я назвала “Птиця Щастя”. То була яскрава Жар-Птиця. Цю картинку я помістила на стіну в спальні у тому місті, на яке падають промені ранішнього сонця. Освітлена “Птиця-Щастя” ясніла, сяяла, розбризкуючи своїми крилами сяйво сонячних промінців даруючи піднесені почуття

невимовного щастя.

Чим далі, тим більше робота захоплювала Славу. Вона його надихала на нові задуми. Він заготовив необхідний матеріал, придбав спеціальну літературу для різьблення, і з його рук почали виходити дивні кухонні дошки з різними узорами.

Я благоговійно, як дар, приймала кожную нову роботу, як новонароджену дитину, милувалася тонким узором. Я бачила, як Слава сяє, побачивши моє захоплення. Невдовзі зібралась невеличка колекція дощок. Я дорожила цією колекцією і нікому не дарувала жодної дошки, бо кожна була неповторна.

Затим на кухні з'явилася гарненька хлібниця, на якій зображена пишна паляниця, увінчана колоссям. Подібні хлібниці Слава зробив і розмалював для брата Віктора, для сина Віктора.

Багато цікавих речей Слава виготовував для кухні (ступка з товкачем, кварта-кружки, різьблений короб для зберігання солі, або чогось сипучого, ложки, виделки й інше).

Якось у мене виникла ідея зробити, три великі ложки - черпаки з довгими держакми, кінці яких прикрашали б кінські голівки.

Через деякий час Слава подарував мені три ложки: на одній - прекрасна тендітна голівка коня, піднесена догори, наче в стрімкому злеті-бігові, на другій - голівка коня тільки дещо піднята догори, а на третій ложці тендітна голівка коня граціозно схилена донизу, так неначе кінь б'є копитами об землю.

Ці ложки розміщені на різьбленій дошці, що висить на стіні в кухні. Поміж великих ложок висять ложки, менші за розміром. На верхів'ях їхніх держаків - пташечки з високо піднятими голівками й розкритими дзьобиками. Вони співають своїх пісеньок, дивлячись в уявне небо, даруючи їх сонечку.

Гарна й тонка різьба, прикрашає дерев'яний хрест. Його верхня частина - на тлі сонячного диску, що осявав хрест сонячним промінням. Подібний хрест Слава подарував і Віті.

Багато добірних, витончених доробок, а то і простеньких

кописточок створив Славко. Кожна річ виконана з душею й великою любов'ю, як до самого доробку, так і до того, кому він призначався. Мені все подобалося, я все схвалювала, зустрічала з тріумфом. Слава, знав, що його доробки я гідно оціню й прийму з щирими радістю й подякою.

Коли трохи підріс онук Родіон, Слава навчав його працювати з деревиною. Спочатку вони разом випалювали простенькі, дитячі картинки, дедалі робота ускладнювалась. З'явилися Мальчиш-Кібальчиш на коні, гордий гривастий кінь, що стоїть на задніх ногах зі зведеною вгору головою.

Родік в захваті допомагав дідусеві робити заготовки, а потім вирізати, шліфувати химерні або образні голівки. Так з'явилися невеликі голівки Дон Кіхота і Санчо Панса, серія ефіопських, африканських типажів.

Ще мені сподобалась одна робота за моїм замовленням. То був павич, художня красочна робота.

Це така підставка, довжиноюдесь сантиметрів сорок, заввишки 15 - 20 см у вигляді півкола, на якій вирізана витончена голівка павича, - півколо у вигляді пишного хвоста. На верхньому ребрі цього півкола - дірочки. У ці дірочки я вставила довге строкате товсте пір'я індики. Вийшов не зовсім хвіст павича, але дуже гарний, як і сам павич. цей павич стояв на телевізорі.

Не менш значущого рисою характеру мого дорогого Слави була щедрість. Він менш за все турбувався за себе.

Кожного разу, коли Слава їхав до санаторію, знаючи його щедрість до нас, я наказувала:

- Славко, не витрачай гроші на подарунки для нас. Нічого нам не треба надсилати. Витрачай гроші на покращання свого здоров'я - на додаткові процедури, на ліки, на харчі, на культурно-масові заходи, відпочинок.

- Я почув тебе, моя Зірко, - відповідав він весело. Але він надсилав посилку за посилкою. З Ворзеля надходили посилки з

дорогими цукерками, різними шампунями, ароматним милом, імпортними кремами. З півдня прислав цитрусові, а з Піцунди він привіз палас і шубу з чорного каракулю. Загалом, Слава діяв за своїм бажанням і на свій розсуд, і ніякі умовляння на нього не діяли.

На 8-ме березня, крім подарунка, він дарував мої улюблені мімози. А як не було у продажу мімоз, то їх заміняли “котики” - первістки весни, чи тюльпани, яким я щиро раділа, як і поштовій картці, підписаній рівним гарним почерком: “Моя Зо-зуленько, поздоровляю, люблю”, або ще щось подібне.

Я досі зберігаю простеньку медальку - подарунок коханого чоловіка, на якій вигравіровано: “Поздоровляю, люблю, дякую мою Досю 1987 рік.”

Дивно, справді? А мене не дивує ім'я Дося, хоча воно не має нічого спільного з ім'ям Тамара. Євдошка - одне з багатьох імен, якими мене називав Слава, коли бажав виразити особливе почуття до мене.

Одного разу Слава мені сказав:

- Тамаро, сьогодні ти мені приснилася в образі прекрасної дівчини Суламіф. Начебто ти їдеш у санях, вдягнена, мов цариця. Навкруги тільки сніг, тільки сніг. Я гукаю до тебе: “Суламіф! Су-ла-а-міф-ф!” А сани несуть тебе вперед, і тільки снігова заметіль, як пелена несеться вслід за саньми. А ти навіть не повернулася до мене.

- Дивний сон. І хто така Суламіф? - спитала я.

- Це - кохана дівчина царя Соломона. Про неї і про велике кохання написав письменник Купрін в однойменній повісті. Отож, і ти - моя кохана Суламіф.

- Дуже цікаво. Я обов'язково почитаю. У нас є твори Купріна.

Слава величав мене, називаючи, Цариця Тамара, Пані Крульова, Мадам Грицацуєва, жагуча жінка, мрія поета, а ще - Нефертіті, Зірка моя, Патара Гочі і вигадував інші ніжні, пестливі

ймення, які не тільки мені, а і йому пестили слух.

Я називала його Славко, Антоша, Антон-Халімон (щось пов'язане з тим, як його звать по- батькові). Такі теплі ймення тішили нас, забавляли, надавали нашим почуттям гостроти відчуття, не дивлячись на те, що ми перебували не в юному, а майже в зрілому віці.

Я вкладала в його імена тепло свого серця, і він знав про це, тонко відчував і сприймав.

Наше срібне весілля, що відбулося шостого листопаду 1988 року, ми святкували вдвох. Вітя саме бур у від'їзді.

Я прийшла з роботи, і Слава зустрів мене на порозі нарядний, урочистий, усміхнений. Очі йому іскрилися ніжністю й загадковістю.

- Доброго вечора, моя ріднесенька, - кинувся він до мене, допомагаючи скинути пальто. - У нас сьогодні велике свято, - сказав Слава, цілючи мене.

Я, не усвідомлюючи до кінця всієї урочистості цього свята, сміючись, увійшла до кімнати й ахнула:

- Овва! Славко, яка краса, яка розкіш! Я стала бити в долоні, дзвінко сміятися, кинулася обнімати, цілувати свого чоловіка.

Те, що я побачила, мене вразило. Посеред кімнати стояв накритий стравами стіл, у вазі пламеніли троянди, у свічнику горіли свічі.

Поки я перевдягалася, поправила зачіску, наклала на обличчя вечірній макіяж, Слава включив магнітофон, налив у келихи шампанського, яке зашумувало, забризкало.

- Яка ти гарна, моя Крульова! - сказав захоплено Слава й підійняв келих.

Я теж взяла до рук келиха.

- Піднімемо келихи й вип'ємо, моя ріднесенька, за наш прекрасний шлюб. Я дуже люблю тебе і дякую долі, що ти у мене є. Тож постараймося дожити до золотого весілля! Да буде

так!

- Дякую тобі, коханий за все. Я найщасливіша жінка в світі. Я теж кохаю тебе, мій любий. Найкращим нашим здобутком за проминулі роки є наш син Вітя. Шкода, що його нема сьогодні з нами. Хай йому щастить. Здається, що тільки вчора ми побралися, а вже минуло чверть століття. Вип'ємо за перші щасливі двадцять п'ять років життя з тобою і за наступну чверть століття без горя, нужди, хвороб, а тільки в злагоді й любові!

Коли я піднесла келих до рота, то побачила, що щось сяє на дні. Я придивилася - то був перстень.

- А що в твоєму келиху блищить? - спитала я.

- Теж перстень, - сміючись відповів Слава.

Ми випили шампанське, і я почала роздивлятись подарунком: перстень з червленого срібла й дивовижні срібні сережки. На моєму перстні-печатці вичервлена квіточка - соняшник, а на Славиному овальної форми перстні - лотос.

Грала наша улюблена мелодія - танго "Скажіть почему?" Переливчасті рулади музики, саксофон, який, страждаючи, допитувався "чому?", нас підносили, будили уяву, збуджували і без того урочистий стан.

Ми танцювали, тісно притиснувшись один до одного, і цілувалися. Це був тріумф незабутнього вечора єднання наших душ, який подарував мені Слава.

Не думайте, що я піднесена дурепа! Може я й дурепа, але - надзвичайна, неповторна, кохана жінка В'ячеслава.

1990 рік ознаменувався трьома радісними подіями. 11 квітня ввечері за вікнами стояла негода: дико ревів вітер, шумувала злива, по дорозі бігла стрімка брудна вола. Опівночі я викликала "швидку" яка забрала злякану Валюшу, у якої почалися перейми. О шостій годині ранку зателефонувала в пологовий будинок, де чатував Вітя, але Валя ще не народила. Увесь час ми були на зв'язку, поки ми отримали звістку: наводився хлопчик. Ура! Збулася заповітна мрія Слави. Ще в молоді роки він

загадав: “Хочу діждатися онука й пожити в двадцятому столітті”. Видно, Бог почув його бажання і за те, що він був благородною людиною, послав йому бажаного онука та відпустив, хоч і короткий термін, пожити в новому віці.

Друга знаменна подія - 30 жовтня мені виповнилося п'ятдесят. Слава заздалегідь ретельно готувався до цієї події. Він за своїм проектом вилив медаль, на якій сяяла викарбувала цифра “50”, а під нею - дарчий надпис: “Дорогий і любимій Тамарі з подякою й надією. Славко.1990р.” До медалі Слава з деревини виготовував вишукану коробочку - футляр з найтонкішим різьбленням на кришці. Кожний фрагмент малюнку виконаний ювелірно. І надпис на медалі й підпис - то поклик люблячого серця. Саме так я їх сприйняла. Я зрозуміла, що за словами його вдячності на мою адресу криється велика винятковість сприймання мене самої, моєї особистості, як найдорожчого дарунку долі, тому через саму мене він дякував їй і сподівався, що наш союз триватиме все життя. Я думаю, що Слава відчував, що він і тільки він був для мене найдорожчим. Тільки поруч з ним я відчувала себе жінкою, коханою, щасливою й красивою. Так, саме красивою. Коли я казала: “Слава, подивися, яка красуня на екрані”, він завжди незмінно відповідав: “Ти у мене найкраща, моя красуне”. А було - і заспіває:

“Ах, какая женщина, глаз не отведешь,
За такую женщину на костер пойдешь”.

На врочистостях, присвячених мені, він піднімав келих зі словами:

“За тебя, моя женщина, поднимаю бокал!”

Третя радісна подія - переїзд до нової квартири. Нарешті після багатьох років клопотання, на які витрачено багато зусиль і здоров'я з мого боку, і я отримала житло. У грудні 1990 року я і Слава заселили нове помешкання, а Вітя з сім'єю залишилися проживати в старій квартирі.

Невелика двокімнатна квартира з жилою площею

28 кв.м. розміщалася на п'ятому поверсі багатоповерхового будинку. З невеличкого вузького коридорчику одні двері вели до зали площею 17 кв.м., другі двері - до спальні - 11кв.м., треті - до кухні з площею 8 кв.м. З боку зали знаходилася лоджія; туалет і ванна - роздільні. Будинок знаходився майже в центрі міста, всередині жилих будинків, які захищали від міського шуму, від пилуки й гулу проїжджої частини. Цей район був повністю обжитий тому все необхідне було поблизу: магазини, аптеки, пошта, перукарня, базар і таке інше. Зупинки -автобусна, тролейбусна - п'ять хвилин ходу а головне - я доходила до своєї роботи за п'ятнадцять хвилин. Тепер мені не треба було витрачати години, щоб потрапити до своєї установи і на зворотний шлях до дому. Місце, де знаходився наш будинок, було дуже гарне. Праворуч за будинком через дорогу був штучний ставок, щоправда замулений, зарісший, але на лівому його березі, високому й зеленому, росли високі сосни, гарні берези, зелені кущі. Це місце полюбляли рибалки, бо воно було сонячне й за тишне.

Ліворуч від будинку варто було, оминуті сквер, перетнути жваву дорогу, якою туди-сюди безперервно снує міський і міжміський транспорт, і ти опинишся на мальовничому озері. Навколо нього прокладена асфальтована доріжка, яка ховається в зелені високих берегів з одного боку, і з протилежного - в зелені високого спадистого пагорбу, на якому ростуть дерева груш, вишень, бузини і інші. Озеро Чеха, так його називають містяни. Воно овальної форми, відстань навколо нього - три - чотири кілометри, ,широке. У південній його частині шумить очерет, а в очереті співають пташки, звідкись доноситься голос зозулі, а то десь флейточкою озветься золота птаха іволга, то обізветься соловейко стрікочуть сойки, сороки. Біжать срібні хвилі, збурені легеньким вітерцем, зморщують дзеркальну поверхню, з озера линуть запахи свіжої води й риби. Краса в природі, благодать у серці.

Ми багато попрацювали над благоустроєм квартири. Знову в пригоді стали мої здібності до внутрішнього дизайну, оформленню інтер'єру, декору. Я, звичайно, дещо перебільшую, але багато речей ми залишили дітям і тепер мусили поступово поповнювати нестачу їх.

Попри все, ми дуже раділи з багатьох причин. По-перше: ми не заважаємо дітям, по-друге: ми не обтяжені ні дальнім місцем проживання, ні транспортом, ні незручностями, пов'язаними з ними, по-третє: нам подобалася наша затишна, сонячна квартира і те, що мається центральне опалення, центральне водопостачання з гарячою й холодною водою і на решті - ми повноправні хазяї свого життя, а діти - наші дорогі гості.

Розділ IX

У новій квартирі почалося нове життя, як нова ера - його хоча й за усталеним способом, який був для нас не просто звичкою, а здобутком, надбанням наших уподобань, інтересів, захоплень, а головне - міцних устоїв і принципів, насичених оптимізмом, позитивом. наш життєвий потенціал і духовна близькість, набували особливого сенсу, робили нас щасливими, особливо в поєднанні з літературою, мистецтвом і живою природою. Слава вмів радіти, бути щасливим. Сама природа наділила його при народженні цим даром.

У цій людині гармонійно поєднувались висока внутрішня культура -інтелект з відношенням до головних життєвих позицій, до людей, а також - із зовнішньою привабливістю, галантністю, стриманістю, доброзичливістю й тактовністю настільки, щоб не бути нав'язливим.

Я підтримувала його багато в чому й навіть заохочувала, щось радила, у чомусь проявляла ініціативу. За моєї ініціативи була створена домашня бібліотек. Обидва, доволі начитані, ми спочатку купували книги, які раніше прочитали і які нам

полюбилися. Це виявилось дуже складною справою. Створити бібліотечний фонд - не проста наука. Замало бути начитаним, треба знатися на цій справі. Безсистемна, безпредметна гонитва за книгами, яка перетворилася на книжковий бум, якийсь повальний інтерес до книги, де література - мода створювали неабиякі труднощі в придбанні потрібної книги необхідного жанру.

Книги купували навіть ті, хто ніколи ні до, ні після їх не читали. Аби похизуватися перед друзями й знайомими.

З підписки, з полиць магазинів миттєво зникали шедеври класиків української, російської, зарубіжної літератури, твори сучасних письменників. Попит переважав пропозиції.

Ми зі Славою теж улилися в цей бум і за копійчану зарплату через заводських розповсюджувачів, через знайомих, у книжкових магазинах, у базарі ми купували літературу, яка нас цікавила. Десять років за п'ятнадцять - двадцять ми мали змістовно-цікаву домашню книгозбірню чисельністю понад тисячу книг художньої літератури зрізних жанрів. Крім того ми мали велику кількість наукової, довідкової літератури з різних сфер життя. Наприклад різні словники Енциклопедії - російська, українська, медична, медичні довідники з лікарських препаратів і їх аналогів, великий довідник з лікарських рослин, книги про ліси й лісні рослини, про звірів, птахів, новинки в медицині, авторами яких є медичні світила традиційної й нетрадиційної медицини, тибетської медицини. Тут зібрані книги з кулінарії й домашнього консервування, заготівлі, й переробці овочів, фруктів, є захоплюючі красочні буклети великих міст України, ілюстрації художніх творів великих художників Світу, Великий Атлас Країн Світу, підручники, посібники. Книги, книги, книги... пізнавальні, розважальні, такі як гумор і сатира, якщо є бажання поспівати, то до ваших послуг різні пісенники, мається велика кількість географічних карт, над якими часто працював Слава, а як підріс онук Родіон, то кращого заняття, як мандрувати

ріками, морями, океанами, горами, містами усіх континентів, частин Світу, для них не було.

Ще на початку створення бібліотеки для майбутніх онуків Слава придбав не один десяток розфарбованих, ілюстрованих книг народних казок, книг відомих радянських і зарубіжних письменників - казкарів, а також літературу для дітей дошкільного й шкільного віку про мандрівки, пригоди, з жанру фантастики, про звірів, пташок, риб, про рослинний світ. Крім того він потурбувався, щоб були різноманітні книги-альбоми для розмальовок.

Не беруся всього перелічити, бо книг була уйма.

Коли ми переїхали в нову квартиру, то в'язки книг зайняли всю кімнату. Постало питання, як і де розмістити книги. Знадобилося багато часу, щоб упорядкувати книжний фонд. Стараннями Слави ця робота була проведена. Стіну зали прикрашали вісім полиць з чудовими книгами, які я на них частково розмістила. Решта книг була всюди, де тільки знайшлося місце розмістити: у книжковій шафі, на антресолі у тумбочках. Багато часу знадобилося Славі зареєструвати кожну книжку і скласти Каталог книг, згрупований за авторами твору. Книги не залежувалися на наших полицях. Левову частку ми читали, перечитували самі, а то - видавали читати сусідам, друзям. Слава часто працював над книгами, робив цікаві виписки, дуже цінні й корисні порадами, а ще над тим, що збагачували душу, яка прагнула до знань, до підвищення загальноосвітнього, культурного рівня. Свої знання від передавав мені, сину, онуку і тим, хто з ним спілкувався. Він вів конспекти, занотовуючи цікавинки з різних областей знань.

Володіючи майже енциклопедичними знаннями з багатьох питань, він постійно занурювався в енциклопедії, довідники, відшукуючи вичерпані відповіді на питання, які мене або його цікавили.

Книги завжди були частиною нашого життя. Ми читали

вголос один одному те, що нас цікавило й хвилювало, обмінювалися думками.

Книги допомагають - у найважчі хвилини життя, тому що вони, як живі люди, тільки чистіші, правдивіші, справедливіші, благородніші, чутливіші. Книги не дозволяють зациклюватися на горі чи неприємностях, заспокоюють щиро й без фальші.

Читаючи Славіні конспекти, написані чіткими круглими, красивими літерами, - вірець чистоти написання, грамоти й оформлення, де кожний розділ, заголовок виділені й підкреслені, я звернула увагу на дуже цікаві виписки, які я переклала українською мовою і хочу поділитися деякими заповідями.

Дуже цікаві виписки зроблені з книги О.О. Зінов'єва "Іди на Голгофу" (Мюнхен 1985р.) - 36 заповідей поведінки людини в суспільстві і його моралі.

Перша заповідь "Зберігай своє достоїнство".

Далі я наголошу тільки на двох заповідях, які мають стати законом життя кожної людини, щоб вона змогла гідно виконати своє призначення на Землі.

Заповідь 33. "Звинувачуй за все себе. Якщо в тебе жорстокосерді діти - ти виховав їх такими. Якщо тебе зрадив друг - ти винний, що довірився йому. Якщо тобі зрадила дружина - ти винний, що дав їй можливість зради. Якщо тебе гнобить влада - ти винний, що вніс частку до її міці".

Заповідь 36. "Ніколи не розраховуй на те, що люди оцінять твої вчинки об'єктивно, - такої "об'єктивної" оцінки взагалі нема. Те, що ми вважаємо за об'єктивну оцінку, є те, як нам самим хотілося, щоб люди оцінили наші вчинки. Мотиви твоїх вчинків не співпадають з тим, які мотиви припишуть їм інші. Твої мотиви змінюються з часом, а часто багатосторонні й суперечні. Ти сам шукаєш підходящі обґрунтування для своїх вчинків і навіть виправдання їх. Люди дивляться на твою поведінку з огляду своїх інтересів і в системі свого світогляду. Люди різні. Один і той же вчинок є зло для одних і добро для інших. Тим

більше, що при оцінці вчинків людей навіть істина фактів досяжна тільки іноді і тільки частково. Ти живеш незрозумілий іншими і помреш незрозумілим. Це - загальний закон..."

Дуже корисні, повчальні "10 рекомендацій на кожний день", із знаменитого розділу книги "Цивілізація і серце" (Г.Кисицький, вид."Наука")

Усі рекомендації цілеспрямовані й оптимістичні.

Наприклад: "Не бійтеся ризику, життєвих труднощів, сміливо ідіть їм назустріч і вчіться їх долати.

Любіть життя! Будьте оптимістичні! Шукайте життєвих радостей і знаходьте їх, але не тільки для себе й за рахунок інших. Радість несе досягнення мети й подолання труднощів на шляху до неї.

Не ставте перед собою дрібних цілей, яких легко досягнути. Ви завжди повинні мати перспективу. Дрібні цілі знищують її. Нехай для досягнення вашої цілі знадобляться три життя - радійте кожному, навіть маленькому коженденному кроку на шляху до неї."

9-та рекомендація: "Пам'ятайте, що життя надто прекрасне, щоб його витрачати на дрібниці. Не звертайте на них уваги, якщо не зможете їх змінити. Не забувайте, що понад усе цінуються ввічливість і правдивість. Пам'ятайте про потреби інших більше, ніж про особисті.

Умійте цінувати час інших і свій особистий, пам'ятайте, що дефіцит часу веде до реакції напруження до шкідливого рівня."

10-та рекомендація: "Пам'ятайте, якими б талановитими й розумними ви не були, ви ніщо без колективу, в якому працюєте, без родини й друзів. Навіть елементарні в т.ч. й біологічні потреби ви зможете задовольнити лише за допомогою інших. Це в більшій мірі стосується найзависоких людських потреб - потреб душі. Ви завжди й у сюди - член колективу. Стан вашого здоров'я залежить від відношень із іншими людьми, від

атмосфери дружби, взаєморозуміння, взаємодопомоги, єдності інтересів і цілей. Сприяйте створенню такої атмосфери в родині”.

Як бачите, заповіді, правила, рекомендації звернені до людського розуму, до душі, в ім'я людини, для її здорового способу життя й довголіття.

Важко хворий В'ячеслав шукав у них підтримку, черпав сили для боротьби з недугою, без стогону, без скарг, долаючи її. У цьому допомагав йому його душевний стан - повне взаєморозуміння між розумом, серцем і душею. Його образ мислення - його інтереси й навпаки: його інтереси - образ мислення, що разом складає життєве кредо - сенс життя.

Багато його інтересів і уподобань у поєднанні з моїми інтересами й уподобаннями допомагали збагачувати, насичувати й заспокоювати душевний стан, зміцнюючи силу, міць самого себе, щоб протистояти труднощам, хворобам.

Усьому цьому і сприяла музика. Вона завжди жила поруч з нами, хоча в родині не було музикантів, зате була я - співуха.

У сім'ї, у якій я росла і виховувалася за повоєнних часів, не було причетних до музики, тому не було музичних інструментів, хіба що стояв несправний патефон. Зате були радіо й матуся. Вони навчили мене чути, слухати, сприймати музику, як і все прекрасне. Зимовими довгими вечорами моя мама і я, маленька дівчинка, слухали по радіо опери, оперети і класичну музику: увертюри до опер, симфонії, концерти, сонати, сюїти. Я слухала, а моя чутлива уява малювала різні картини, пов'язані з музикою, події, які мені вчувалися у звуках. Так я навчилася запам'ятовувати твори, які потім з легкістю розпізнавала, наспівуючи вже знайомі мелодії. Згодом я знала багато опер, оперет і головних виконавців сольних партій.

Я росла з музикою, завжди жила з нею. Музика в усьому. Музика небес. Музика в природі: у дзвоні струмків, у шумі вітру, у співах довілля, у леготі птахів, у бринінні квітів.

Бувши маленькою дівчинкою, я вчилася слухати й розуміти. Подивившись кінофільми про славетних італійських співаків Е.Карузо, М.Ланца, я захопилася їхніми голосами, неповторним бельканто, їхніми піснями і, почувши знайомі мелодії по радіо, виводила їх, своїм тоненьким голосом. Згодом мене зачарували й видатні оперні, камерні співаки І.Козловський, І.Лемешев, О.Атлантов, В.Норейка, Ю.Малишок, Є.Нестеренко, Г.Отс, Ю.Гуляев, Кйбкало, Д.Гнатюк, Кондратюк, І.Паторжинський, Гмря, Гришко, А.Солов'яненко, Т.Архипова, Т.Мілашкіна, О.Образцова, М.Бієшу, Т.Синявська, Є.Мірошніченко, М.Литвиненко-Вольгемут, О.Петрусенко, З.Чавдар, З.Христич, Забіляста, Г.Ціполі і багато інших, які визнані і вшановані в усьому світі.

Пригадуючи дитячі захоплення, які поступово переросли в юнацькі, молоді, я поринаю, немов у казку, проймаючись щирістю відчуття хвилювання і захвату свого чутливого серця.

Коли я слухала "Похід гномів" композитора Едв. Гріга, де звучала урочиста, якась наступальна музика, як мені тоді здавалось, бо я ще не знала, хто такі гноми, я уявляла ходу мужніх воїнів.

Якийсь тривожний щем народжувався в серці, коли я слухала твір Парагвайського композитора Хосе Флореса "Пісня півника", мене хвилювали рапсодії Ференця Листа, сонати В.Бетховена, твори Брамса, Дворжака і далі - усіх композиторів, яких мені пощастило почути.

Окремо хочу віддати своє захоплення творчості П.І.Чайковського. Музика, його опер, балетів, музичних творів неперевершена. Вперше, почувши його "Перший концерт" для фортепіано з оркестром, я не могла стримати перепоვნяючих мене відчуттів, я запам'ятала цей шедевр на все життя. В урочистих звуках фортепіано мені уявлялося бурхливе море, яке шумить, реве, а потім зачувши волю, розливається, м'яко котить хвилі, далі знов нарастає його сила, міць... Дуже хвилююча, клична музика з урочистим, переможним фіналом. Поривчасті,

пристрасні або спокійні звуки фортепіано заворожують так, що перехоплює дихання, і тільки, коли замовкають останні звуки стрімкого фіналу, вивільнюєшся з прекрасного полону. Таке глибоке, зворушливе відчуття отримуєш не тільки від твору, а і від віртуозного виконання піаніста й оркестру.

У далекі 70-80 р. багато фільмів-опер, оперет демонструвалося в кінотеатрах, а згодом вони почали звучати з екрану телевізора, що дало змогу познайомитися з цими видами музичної творчості. З екранів на повну силу звучали оперети Й.Штрауса, Імре Кальмана, Легара, І.Дунаєвського. Я вперше побачила й почула зірок оперети: Т.Шмигу, С.Варгузову, Л.Амарфі, Г.Васильєва, Чеханкова, Веденєєва.

Я і Слава знайомилися з симфонічною музикою під управлінням знаменитих диригентів Ю.Силантьєва, - головного диригента Всесоюзного радіо й центрального телебачення, Арама Хачатуряна, Образцова.

Не минали ми й балетних вистав, хоча вони демонструвалися зрідка. Балети Адана, Чайковського, Мінкуса у виконанні зірок балету Н.Павлової, Г.Уланової, Лепешинської, М.Плісецької, Максимової, М.Лієпи, А.Лієпи, Гордєєва. Це далеко неповний, перелік балетів і виконавців балетних партій, це далеко неповний перелік музичних творів, які нам полюбилися, і які підносили, надихали наше життя.

Майже сорок років спільного життя ми не марнували часу даремно, а витрачали його на культурні, освітні й духовні збагачення самих себе.

Спочатку, як мені здалося, Слава не виявляв особливого зацікавлення класичними творами. Та потім я змінила свою думку, коли він, зачувши по радіо хвилюючу його музику, запитував у мене, що це за музика, хто її автор. Він придбав "Краткий оперный словарь" видавництва. "Музична Україна" - 1986 р. і почав вивчати оперне мистецтво, минув час, і ми змагалися, хто перший і хто правильно назве почутий твір, а потім звіряли

відповіді з Словником. Так зародився наш спільний інтерес. Ми разом слухали, дивились, захоплювались.

Урізноманітнив наше життя бобінний магнітофон “Айстра”, який ми нарешті придбали в середині сімдесятих років. Він довго слугував нам вірою й правдою. Бувало, до пізньої ночі ми записували на магнітофонну стрічку улюблену музику, пісні, концерни відомих співаків естради, що демонструвалися по телевізору. Вони ставали нашими і часто звучали в квартирі. Могли і в розпалі якої-небудь справи кинути все і під звуки танго повільно “виписувати” почуттєве “па”. Жартуючи, Слава викидав смішні колінця, кумедно виконуючи балетне “антраша”, або заходиться танцювати гопака, як український козак напідпитку. Коронним номером був грецький танець “Сіртаки”, який ми дуже полюбили і танцювали в особливому захваті. Срібні, дзвінкі й зростаючі звуки цього сонячного танцю не залишали нас байдужими.

По телевізору ми вперше почули пісні японського чоловічого ансамблю. Вражаюча ніжна, як тихий прибій морських хвиль, мелодія пісень і вражаюче виконання їх. Ми записали пісні на магнітофон і часто їх прослуховували, - але з часом розмагнітилася стрічка і записи зникли.

Ми мали записи концертів В.Леонт'єва, А.Пугачової, Ф.Киркорова, Валерії, Вайкуле, І.Поноровської, Резнікової, І.Алегрової, В.Висоцького, пісні яких ми часто слухали, бо до їхнього виконання був супровід надзвичайно гарної музики талановитих композиторів.

Тому незабутньому часу я присвятила вірша “Дзвони моєї душі”:

Я слухаю, як дзвонять дзвони,
Душі моєї передзвони.
Вони сумні, святкові, зичні,
Замріяні, а то й величні.

То спокій ніби розіллється,
Сопілкою в мені озветься,
То синь, небесна і святенна
Огорне, чиста і блаженна.
Ті дзвони в музиці оркестру,
Де флейти, скрипки і челести,
Злились в єдиному звучанні
Фінального торжествування.
Вже до вечірні дзвони кличуть,
На каяття, прощення зичуть.
Радію, що душа чутлива
Відгукується вщент щаслива.

Розділ Х

Слава і в повсякденному домашньому житті був унікальний, неповторний. У нього усе ладилося без метушні, без нервів, шуму, бо все було продумано до дрібниць. Усе, що він робив, усе робив з бажанням і творчого вигадкою. Достатньо його надихнути. Іноді у неділю я жартома казала: “Славко, сьогодні твоя черга готувати сніданок”.

Слава одразу одягав фартух, і робота кипіла. На столі з’являлися пікантні, ним вигадані салати з овочів, свіжих, квашених, які були під рукою, з різноманітними добавками - приправами: кінзою, петрушкою, кропом, хмелі-сунелі, перцем. До овочів він готував смажену у фритюрі картоплю, як у ресторані. Для цього нарізав картоплю соломкою, викладав її на рушник - підсушував і тільки після цього смажив. Картопля золотилася, хрустіла. Коли все було готове до сніданку, і в келихах іскрилося вино, або пінилося пиво, шумувала мінеральна вода, Слава врочисто запрошував до столу: “Мої любі цигани, прошу відвідати частування! ”

Якось на весняне свято 40 Святих Слава разом з маленьким онуком Родіончиком замісили на огірковому розсолі м’яке

тісто, з якого наліпили пташок, метеликів, черепашок і напекли хрустких коржиків. Коржики вийшли дуже смачні, а кондитери - дідусь і онук - сяяли щастям, а ті, хто смакував, їх вихваляли.

Доречно буде сказати, що Слава завжди вносив свою вагому частку до будь-якого свята, надаючи йому витонченості й урочистості. Справа не в тому, що він допомагав мені готувати святкові страви, він ще й своїми порадами вносив особливу родзинку, надаючи їм гостроти вишуканості. Зазвичай, цибулю чистив і кришив Слава, при цьому мене повчав:

- Коли чистиш або кришиш цибулю, завжди посвистуй, щоб не текли сльози, та очі свої вилупкувати не витріщай.

- Добре, - кажу я і регочуся.

Слава надавав велике значення, дотриманню ритуалів свята. Започаткувала їх у наш побут саме я, він підхопив і активно впроваджував. Це стосується релігійних річних свят і деяких свят язичеських, пов'язаних з природою, легендами, міфами, дуже екзотичних, колоритних, красочних, що прийшли з минулого.

Починаючи з 90-х років, коли релігійні свята відкрито увійшли в побут кожної родини, незалежно від будь-яких обмежень у правах людини, ми теж приєдналися до святкування Різдва Христового, і Великодня, Трійці, Спаса.

На Святвечір перед Різдвом я готувала дванадцять пісних страв - кутю, солоденьку з горіхами, мак з медом, узваром з сухофруктів, вареники з картоплею, капустою, до них - часникову приправу, гриби, рибу. Усе виставлялося на святковий стіл.

Сідали до столу, коли Слава, стоячи біля вікна уважно вглядаючись у темне небо, відшукавши першу зірочку, урочисто проголошував:

- Матусю, час сідати до столу. На небі з'явилася перша вечірня зірка!

Я підхожу до вікна, щоб помилуватися на яскраву першу вечірню зірку, і всі сідаємо до святкового столу.

За родинним столом збиралися наші діти Вітя, Валя, онучок Родіончик, а, бувало, що і сусіди, наші добрі приятелі, святкували разом з нами.

А на дверях не згаває електричний дзвінок.

То діти колядують. Ось до нас завітали чотири сусідські дівчинки - підлітки, вбрані хто в українські наряд, хто - в новорічний. Шурочка - гарненька дівчинка років шести - з короною, на голівці. Настуся - її менша сестричка, Оля й Лерочка - в українському вбранні, Оля тримає в руці Різдвяну Зірку. Діти співають і вітають нас зі святом, а ми на дарунок і на знак подяки обдаровуємо їх цукерками, печивом, мандаринами, грішми. Ці дівчатка в незмінному складі приходили до нас кожного року, аж поки не стали дорослими.

Свято Великодня ми святкували не за релігійними ритуалами, не за вірою в Бога, а скоріш - за народними традиціями. Паску пекти я не вміла і ніколи не пекла. Моя матуся паски пекла, фарбувала яйця, але до церкви ніколи не ходила, хоча й народилася в сім'ї священника, ми і іконок не мали. Мати, було, перехреститься на порожній куток, прошепоче молитву "Отче наш" за дітей своїх рідних, та й усе. Працювала вона педагогом у дитячих яслах, була активістка, вивчала історію КПРС, а віросповідання на той час було заборонене. Я пройшла шлях від піонерії до комсомола, а потім вступила в члени Комуністичної Партії, де перебувала двадцять сім років, поки в органах внутрішніх справ, де я працювала, ліквідували 1990 року Комуністичну організацію. До цього часу я і Слава кожного Великодня купували в магазині паски, прикрашали стіл пасками, крашанками, святковими стравами, і у нашій родині панувало свято. Частіше за все Паску ми святкували у Кржемінських Віктора і Алли. У неділю зранку вона телефонує:

- Томся, приходьте будемо розговлятися. Я вже в церкві побула, паски посвятила.

- Гаразд, Аллочко, тільки доведеться нас трохи почекати,

поки ми доберемося. Транспорт зараз переповнений, - відпові-
даю я.

- Звісно почекаємо, а ви не баріться. Ми вже й стіл на-
крили.

- Братухо, - вклинюється до розмови Віктор, - Час вже ча-
рки наповнювати. У мене аж слинки біжать, дивлячись на до-
машню ковбасу, буженину, окрошку. Чекаємо вас.

- Уже виходимо, - обзивається Слава. Ми беремо свої
страви: паску, крашанки, холодець, тушковане м'ясо, пляшку
горілки й ідемо до зупинки. На дорогу витрачаємо годину - пів-
тори часу, бо Кржемінські мешкають у центрі міста, а ми - на
окраїні.

З нашої окраїни ходить один автобус, тому на зупинці
завжди повно людей і не факт, що ми потрапимо, в перший ав-
тобус. Буває, що сядемо в другий або в третій автобус. Справа в
мені. Я відмовляюся сідати в переповнений автобус, бо почува-
юся погано в тісняві. Слава сердиться:

- Подумаєш - принцеса! Тобі що карету подати? Я обра-
жаюся, але мовчу. Дочекатися вільного входу в автобус не вда-
ється і ми змушені сідати в переповнений третій автобус. Час
згаяний, настрій майже зіпсований. Зате Віктор і Алла зустріча-
ють нас радісно: - Нарешті! Мабуть, транспорт погано ходить?
Роздягайтеся й сідаймо всі до столу.

Дорожні пригоди залишаються позаду. Наш настрій, як і
загальний, на висоті.

Усі присутні розбирають крашанки і починається гра "на-
вбитки" - чиє яйце міцніше. Малий Вітя тягнеться до татка з яй-
цем: - Мій биток міцніший, і цок у Славин биток, а той і тріснув.
Вітя радіє. Потім, коли усі по черзі позмагаються один з одним
починають їсти розбиті крашанки. За столом стоїть сміх, гамір,
свято вирує.

Після 90-хроків святкувати релігійні свята стало вільніше.
Ніхто ні за ким не стежив, ні на кого не доносили. Можна було

зайти до храму, поставити свічі, посвятити вербу, паски, помолитися, долучитися до богослужіння, як на те велить душа.

Раніше ми фарбували яйця лушпинням цибулі. Спосіб доступний, дешевий і ефективний.

Потім Славу зацікавило розписування, крашанок. Він розплавляв парафін і наносив на яйце узор, відтворюючи бажані візерунки. Я не вдавалася до технології цієї процедури, але крашанки виходили гарненькі. Вони так і сяяли на сонці, і ми ще довго ними милувалися й після свята.

Я завжди з радістю чекала на Першотравнєве свято. Воно уособлювало сонце, тепло, квіти. У дитинстві я раділа, що нарешті у нашу кімнатку завітало тепло, на стінах грають “сонячні зайчики” а вбрана, чиста кімнатка, немов усміхається. Я чекала на 1-е Травня тому, що мама мені дозволяла вперше взути новенькі черевички, вдягнути новеньку сукню.

Бувши заміжньою жінкою, маючи сім’ю, я з радісним щемом, почуттям щастя зустрічала це весняне свято, як загальний людський тріумф, як тріумф весни, коли все розцвітає навкруги, віддаючи данину Природі, весні, сонечку, коли народжується пташина пісня, нове життя.

Слава ходив на демонстрацію й брав з собою Вітю. Я вставала спозаранку, прасувала їм сорочки, штани, діставала з шафи святкові костюми. Слава вдягав білу сорочку, сірий нарядний костюм, пов’язував гарну краватку, взував “вихідні” черевички, а я вдягала Вітю. Обидва, сяючі, пахучі, з прапорцями в руках пішки йшли до заводу, де формувалася заводська колона демонстрантів. Авангард колони прикрашався заводською символікою, яка виражала головне направлення заводу, прапорами, знаменами, транспарантами, з якими йшли робочі, службовці, керівний склад заводу. Крокують шеренги за шеренгами, світяться радістю обличчя, лунуть пісні, грають музики. Право йти першими заводи мали здобути в соціалістичному змаганні. Той завод, який зайняв перше місце у змаганні, йшов попереду

всіх, несучі у своїй особі, по своїй суті право звияжця - переможця.

Я в колоні ніколи не ходила, бо працювала в органах внутрішніх справ, які забезпечували порядок і безпеку.

Як тільки мої чоловіки підуть, я збираю кошика і йду пішки до Кржемінських на проспект К.Маркса. У цей час транспорт не ходить, бо перекриті усі вулиці. Скорочуючи шлях, я йду вуличками, провулочками і десь за годину прибуваю до місця призначення. Разом з Аллою готуємо салат "Олів'є", "Шубу", ще деякі салати, накриваємо на стіл і поки збуджені чоловіки й діти повертаються з демонстрації, у нас на столі усе мигтить. Тут стільки різних смаколиків, що очі розбігаються. У дружному сімейному колі минає святковий день. Прощаючись, Віктор каже:

- Славо, 9-го травня приїздіть на Баранівку. Баба Паша пиріжків напече, дід Петро самогонки вижене, а ми купимо гов'яжого печінки і на багатті десь у соснячку насмажимо й залюбки відпочинемо. Як тобі моя пропозиція?

- Дякую. Звичайно, приймається, - відповідає Слава.

- Завтра ми їдемо до себе на дачу. Хочете приєднайтесь до нас, - запрошує Алла.

- Ні Асю, завтра ми не зможемо, а 9-го травня залюбки приїдемо на Баранівку до бабусі Паші. До речі, запросіть і бабусю Люсю, хай вона побуде на свіжому повітрі. До побачення, - кажу я.

Отак декілька разів за літо ми відпочивали з Кржемінськими на дачі. Вітя кожного разу кликав: "Приїздіть. Ми рибки наводимо на "жарьоху" а дівчата, кулішу наварять. Заночуємо в будці."

Алла собі додає: "Томся, а пташки вранці та співають, що заслухаєшся. Приїздіть. Чекатимемо".

А то їздили шашлички смажити на шпажках, чаю ароматного попиту з листячком смородини, лимонника, золотого кореня. У далекі походи вже не їздили, бо дача потребувала

постійної турботи. За два дні попрацюємо й відпочинемо, а як сонечко зверне на захід, спаде спекота, всі повертаємось до своїх домівок, прихопивши овочів, зелені, квітів. Ідеш, бувало, дачними доріжками, а скрізь стоять охайні будиночки, на ділянках дозрівають овочі, цвітуть квіти, а на яблунях, грушах, сливах наливаються плоди. Вони тягнуться через огорожу, немов просять: “Будь ласка, посмакуй”. Поки йдемо наїмося слив, яких сила на деревах, на землі, а далі піл осінь і виноград висить кетягами на огорожі. Трудові руки творять дива.

Настає осінь - час святкування днів народження. 30 жовтня мій день народження. Цього разу Кржемінські у нас гостюють. Віктор тільки переступить через поріг, заспіває свого приспіву: “Тётушка, как правило, каждый год рождается, жареное, пареное сразу выставляется...” За ним слідують дотепи, жарти, починається жваве спілкування.

23 листопада, у бабусі Люсі день народження. Ми всією родиною вітаємо Луїзу Никанорівну з подарунками, побажаннями многія літа. За столом співаємо її улюблених пісень. Бувало, вона просить:

- Томцю, заспівай пісню “Чабарок”.

Це білоруська пісня, яку тільки я знаю і майстерно виконую, особливо на замовлення матері.

Завершує рік Віктор, який народився 18 грудня. Алла готує багато різних страв для свого коханого Вітюсі, пече торт “Наполеон”, який у неї вихопить особливо вдалий: пухкий, насичений кремом. За столом збирається багато гостей. Тут, окрім нас, кума Віра Тимофіївка з чоловіком Іваном, куми Володя і Алла Охріменки з дітьми Оленкою і найменшим Альошкою. Хлопчик такий кумедний. Він нас одного разу всіх насмішив своєю дитячою безпосередністю, коли не побачив серед страв на столі улюбленого вельми очікуваного торту ы якось докірливо сказав: - А “Палівон” заховали...

Дитяча фраза стала для нас назавжди жартівливим

афоризмом, який ми завжди згадували, сідаючи за святковий стіл. Вона звучала і тоді, коли вже змужнілий, висококваліфікований Олексій привозив на день народження своїй шановній хрещеній матері Аллі квіти й подарунок. Тоді всі радісно долучалися до загального сміху й веселощів, згадуючи отой “Палівон”.

Не можу залишити поза увагою активну участь, винахідливість і глибоке почуття, які проявляв Слава на День Святої Трійці, Зелену, Клечальну неділю. Цього дня він прокидався дуже рано, щоб назбирати у лузі клечання - зелені для прикрашання оселі.

Я ще спала, коли він повертався, з оберемком зеленого віття з клена, дуба, квітучої липи, лепехи. Це клечальне диво він кидав на мене поверх ковдри зі словами:

- Прокидайся, мила моя сплюшко!

Я лежу, мов лісова царівна, що спочиває на зеленім ложі, і дихаю запашним свіжим листям, вмитим прохолодною росою.

- Яка краса, як дивно пахне - кажу захоплено й цілую свого лицаря.

Потім я прикрашаю всі кімнати зеленню: лепеху кидаю на підлогу, ставлю на вікна, кленовими листочками прикрашаю штори на вікнах, вішаю над дверима липове віття. Тепер у нас справжнє зелене свято!

Через багато років я присвятила вірша своє коханому чоловікові Славку, який дарував мені щастя в День Святої Трійці, як і в інші свята, як і в будні.

Я збудилася сьогодні зрання,
Уся завітчана клечальним зіллям.
Отим зіллям чоловік коханий
Постіль вкрив зеленої неділі.

“Прокидайся, мила моя сплюшко,
День святковий вже давно ясніє”, -
Він шепоче ніжно в саме вушко,
Радо усміхається, радіє.

Ой, яке прекрасне свіже листя,
Вмите прохолодною росою,-
Липове, кленове духмянисте,
Що приніс він разом з лепехою.

Я, немовби лісова царівна,
На зеленім ложе спочиваю.

Тож нехай продлиться казка дивна,
Де його так палко я кохаю.

Отаке життя! Зрозумійте - його вигадати неможливо. Воно або є, або його нема. Нехай воно складається з маленьких, на перший погляд з незначних подій, але воно прекрасне й неповторне. Спосіб життя характеризує людину, її внутрішній світ, а вчинки визначають сутність і сенс життя.

Розділ XI

Хоч саме життя завжди було, як свято, але щоб його мати, ми мали постійно сумлінно трудитися, працювати.

Іноді я і Слава сварилися між собою. У своїй службовій роботі і в побуті я чітко знала обсяг роботи, її періодичність і, що я мала зробити нагально, що відкласти на потім. До всього ставилася відповідально й вимогливо. Іноді мої вимоги щодо домашніх клопіт Славою сприймалися “в штики”

Сімейною касою розпоряджалася особисто я. Слава з першого дня сумісного життя віддавав мені всю заробітну плату, і я дбала, заощадливо витрачаючи кожную копійку, за все необхідне для вжитку, для споживання, для розрахунків: на їжу, на одяг і взуття, на умеблювання квартири, на придбання господарчих товарів, матеріалів і т.п. Слава майже ні в що не втручався, тобто не заперечував мені у моєму виборі і не обмежував, завжди погоджуючись зі мною.

Я мала більше можливостей в плані вільного, виходу в місто в обідню перерву, а зрідка - і в робочий час, щоб щось необхідне вибрати в крамниці, до чогось прицінитися, в решті-

решт щось придбати, доставити додому.

Слава такої можливості не мав, бо покинути цех, вийти за заводську прохідну в робочий час не можна було ні в якому разі.

Ми належали до людей середнього достатку і не претендували, не зазіхали на більше того, що мали. “По Савці свитка”, як кажуть. Таке ж становище ми займали в суспільстві. Хоч я займала і керівну посаду, та належала до керівників середньої ланки і мала вплив тільки на підвідомчі підрозділи системи управління внутрішніх справ.

Безумовно, я успішно вирішувала будь-які, будь-де питання без протезе, сугубо завдяки своєму авторитетові, як людина фахова, серйозна, відповідальна, наполеглива, завдяки своїй посаді і завдяки вмінню контактувати з вищими посадовцями, з особовим складом, з колегами і взагалі - з людьми.

Ми перебували в середовищі людей соціального становища, подібного до нашого. Наше грошове забезпечення накладало відбиток на наш достаток, на те, як ми одягалися, чим харчувалися, які ми купували меблі, речі. Виходячи з цього, ми не мали змоги купувати товари першого ґатунку, але не переймалися цим.

Вдягались за модою, але скромно, харчувались не погано, але без надмірностей і делікатесів на кожний день. У кімнатах панував затишок, але меблі і все інше не вишукані, не імпортні, а вітчизняні, придбані в роздріб, здебільш у кредит. Я платила по декілька кредитів зі свого заробітку і раділа такій можливості.

Свого часу Слава і я разом з ним облицювали кахлем кухню, ванну кімнату, і вони аж сяяли. Час від часу робили ремонт у кімнатах: фарбували стіни у модні тони, або клеїли шпалери, фарбували вікна, двері, підлогу. Я часто міняла інтер'єри у кімнаті, переставляла меблі, перевішувала килими, картини, полиці, обновляла на вікнах тюль, штори, як затята фанатка. Слава

спочатку дивувався: “О, знову щось новеньке! Йшов на роботу меблі стояли на одному місці, а прийшов вони стоять вже на іншому. Тамаро, я до своєї оселі потрапив?”

- До своєї, до своєї, - відповідаю я. - Тобі подобається моя перестановка?

- Подобається. Тільки не подобається те, що ти сама передвигаєш важкі меблі. Не треба цього робити. В разі чого я тобі завжди допоможу.

- Мені зовсім не важко щось переставити, або перевісити з місця на місце. Я під меблі підкладаю розрізану навпіл картоплину, і вони легко їдуть по підлозі, не псуючи її.

- Де ти такому навчилася?

- Мені дівчата на роботі підказали,- кажу я.

Коли трохи розжилися на гроші, ми придбали гарнітур для спальні, гарнітур для кімнати, але знову ж таки не імпортні, а вітчизняні, але доволі пристойні за нашими мірками і за нашими коштами. У всякому разі ми були задоволені, бо на більше, вишуканіше не сподівалися. Я мала смак, я розумілася на дорогих речах, на шикарних дизайнах, але жити з шиком для нас було недосяжно. Як то кажуть: “Будуй хатку по достатку”.

Майже щороку до нас проїздом заїжджав мій старший брат Анатолій. Він мешкав у місті Гомелі, працював начальником будівельно-монтажного управління. Він їздив в санаторій до Кисловодська лікувати серце і повертався потягом Кисловодськ-Мінськ, який слідував через Суми, тому без ускладнень мав змогу навідати матір і нас. Анатолій був старший за мене на п'ятнадцять років, одружився з жінкою на десять років старшою за нього, дітей не мав, жив у достатку. Високий, стрункий, блакитноокий, за характером м'який, але “підкаблучник” - перебував під впливом дружини, яка сторонилася нас, не родичалася, і Анатолія настроїла на свій лад. Тому він був відсторонений, навіть немов чужий, мамі ніколи ні в чому і нічим не допомагав за часи, коли вона жила сама і терпіла нужду. У гості нас ні коли не

кликав, бо Тетяна переймалася тим, що ми порушимо її тихе життя, потопчемо килими, пошкодимо що-небудь, зіпсуємо інтер'єр. Так завжди бувало коли я або матуся вряди-годи приїдемо до них. Їй у очах читаємо бажання аби ми скоріше поїхали.

Анатолій увесь віддавався роботі, додому ніколи не поспішав. Любов давно минула. Не відчуваючи сімейного щастя він зачерствів на сухар, де поділася його природна доброта, його співчуття, співпереживання. У всякому разі ми на собі цього не відчували з його боку, як від рідної людини.

Зустрічали його ми завжди щиро, радо. Він привозив сувеніри, обов'язково - дуже смачний оригінальний торт. Я готувала святковий обід, за яким щось у наших стосунках теплішало, наставляла відлига, здавалось, назавжди, але Толя від'їздив, і все ставало, як завжди, аж до його наступного візиту. Ми інколи листувалися, писали доброзичливі листи, поздоровлення до дня народження, зі святом, підтримуючи родинні стосунки, які мало зігрівали серце і душу, бо хотілося теплого слова, блиску любові в очах.

Середній брат Валентин, старший за мене на 10 років, офіцер Радянської Армії, одружений, мав двох дітей, мешкав у м. Коломні Московської області після численних переїздів з гарнізону до гарнізону. Він викладав у Коломенському Артучилищі, мав воєнне звання підполковника.

Валентин теж ніколи не кликав нас до себе в гості через жіночку Серафіму, яка мала крутий, навіть деспотичний характер. Така собі вовкувата жінка із завищеною самооцінкою. Ні моєї матері, ні мене вона на дух не зносила і навіть зневажала за нашу бідність.

За брата нічого поганого не скажу. Його щира, віддана сивівська любов до матері, ніжна братерська любов до мене, турбота про нас залишалася незмінною й вірною. Він піклувався про маму, коли вона самотньо жила в своїй холодній кімнатці, надсилав їй гроші на паливо і не тільки. Він допомагав мені,

коли я навчалася, то грішми, то надсилав коли босоніжки, коли светр, шарф чи кофточки, чи ще якісь речі, особливо коли служив у Германії. Він ніколи не приїздив без подарунків для всієї сім'ї. Якось подарував мені гарненький гарнітурчик: браслет, сережки і декілька разків намиста з перламутру. Він, як у дитинстві називав мене Тьом-тьом. Дуже світла людина, матусин улюбленець, а мій - дорогий і гаряче любимий брат. Характером він пішов у батька: порядний, працьовитий, цілеспрямований, веселий, меткий, у всьому акуратний до фанатизму. Від мами він успадкував людяність, ніжність, лагідність, м'якість, уміння співчувати, співпереживати; чуйність і доброзичливість. Усе це притаманне йому без прикрас і перебільшень.

Між Славою й моїми братами склалися прекрасні стосунки. Славіна симпатія, щирість притягували до нього, викликали повагу з боку братів. Його шанувала Тетяна і завжди запрошувала в гості до Гомеля. Вона навіть вважала, що я недостойна Слави. Слава родичався, як з рідними братами, поважав невісток і привітно, гостинно приймав їх, коли вони приїздили до нас. Завжди панувала родинна злагода і ніщо не затьмарювало її. У нашій сім'ї не можна було інакше, бо злагода - це уклад нашої сім'ї, який ми обопільно започаткували, я і Слава, або Слава і я.

Двоюрідний брат Віталій - син тітоньки Тані, маминої рідної сестри, поселився в місті Суми 1979 року. Він - однієток Валентина -1929 року. За фахом морський льотчик. Літак зазнав аварії, а Віталій залишився без ноги і був демобілізований за інвалідністю в званні майора. На той час його однопольчанин Ткачов Микола мешкав у Сумах і покликав Віталія в Суми на постійне місце проживання. Віталій погодився й переїхав з сім'єю в місто Суми. Маючи пільги і за сприянням Ткачова, який розпоряджався житлофондом, Віталій незабаром отримав двокімнатну квартиру у відомчому будинку працівників органів внутрішніх справ. Будинок знаходився в затишному місці, недалеко

від центру, від парку і річки. Тут тобі поруч мережа різних магазинів, середня школа, театр, кінотеатр, усі необхідні установи, культурні, побутові заклади.

Дружина Ніна влаштувалася на роботу, а донька Тетянка ходила в десятий клас.

Відтоді між нашими сім'ями набула сили постійна дружба, родинний зв'язок. До цього часу я Віталія майже не знала. Коли, ще буди маленькою дівчинкою, я була в тітоньки Тетяни в селі Ваганичі Городнянського району, що на Чернігівщині, Віталій вже десь навчався, і я його жодного разу не бачила. Тітонька учительствувала, виховуючи двох менших дітей - доньку Тамару 1935 року народження й сина Миколу 1938 року народження. Чоловік її Толочко М.М. загинув на фронті.

У вересні 1979 року я ближче познайомилася зі старшим двоюрідним братом Віталієм, його сім'єю.

Це був високий, стрункий, білявий блакитноокий, приємної наружності п'ятдесятирічний чоловік.

Серйозний на вигляд, навіть суворий він був свій, наш у повному розумінні цього слова, винятково добропорядна, добра людина. Турботливий сім'янин, люблячий чоловік і батько, але до матері, брата й сестри відносився прохолодно. Мабуть тому, що він рано пішов з дому в самостійне життя, мав якісь розбіжності з матір'ю з питань шлюбу, непорозуміння, тому тримався на відстані з нею, піддавшись під вплив жінки Ніни Олександрівни, яку він любив і поважав і жартівливо називав "Ніна, ви - большой учёный".

Ходив він рівно тримаючи торс, трохи малопомітно кульгаючи на ушкоджену ногу, замість якої був акуратний, зручний протез, що досягав коліна.

Ми почали тісно спілкуватися. Як виявилось, збігалися наші інтереси, уподобання, захоплення у всіх напрямках. Славу й Віталія об'єднувала авіація, об'єднували риси характеру: стриманість, вдумливість, інтелект і інтелігентність, не кажучи вже

за душевні якості, а також спільні інтереси.

Ми з Ніною теж потоваришували. Старша за мене на п'ять років, вона ставилася до мене щиро, відкрито, від неї на мене сходило тепло.

Нашим сім'ям разом було приємно й цікаво, чи ми їх запросимо до нас, чи вони - нас до себе.

Добре забезпечені матеріально вони обладнали свою невелику квартиру за Нініним вишуканим смаком. Тільки увійшовши до квартири, одразу поринаєш у затишок, приємну атмосферу непоказного, а добре облаштованого буття. У кімнатах і в кухні стоять імпорتنі темного кольору гарнітури, ненав'язливі, необтяжені різними вигадливими оздобами, доволі скромні і в той же час вишукані.

Підлога вкрита гарними м'якими килимами, на дивані, на кріслах лежать пушисті покривала, на вікнах ніжні тюлі й непрості штори, у серванті - дорогий фарфоровий, кришталевий посуд, у книжковій шафі стоять книжки знаменитих авторів. Приємно вражає куточок відпочинку, де стоїть ніжно-рожевий торшер, журнальний стіл, а по боках - м'які крісла. Тут на стіні висить невелика картина, на якій зображена красуня японка. Спальня - велика простора світла кімната, меблями не захарашена, як і вся квартира. Тут стоять двоспальне ліжко, трельяж, комод і шафа, товсті килими приглушають кроки, вікно прикрашає велика лапата штора, яка робить кімнату яскравою і нарядною. Мені дуже сподобалась ванна кімната. Вона крихітна, але в ній все компактно устатковано, розміщено, так чисто й свіжо, що побоюєшся до чогось торкнутися.

Наш перший візит до Віталія справив незабутні враження. Після наших скромних "апартаментів" ми потрапили наче в казку.

На порозі нас приязно зустріли Віталій і Ніна. Ніна - ставна, висока жінка з пишними формами. Білява, кругловида, з глибокими ямочками на рожевих щоках, синьоока, на голові

ціла копиця густого кучерявого волосся, гарно очерчений рот, рівні білі зуби.

Вона привітно сміється. За ними стоїть височенька худенька дівчинка, схожа на тата, миловидна, з довгими блискучими білими локонами. Це -Тетянка, єдина донечка тата й мами. Тетянка навчається в десятому класі, відмінниця у навчанні, слухняна дитина.

Ніна запрошує нас до столу. Стіл накритий білою накрохмаленою, шурхотливою скатертиною, сервірований за всіма правилами. Страв небагато, але вони дорогі. Тут в консерви - печінка тріски, копчена зерниста суха ковбаса, балик, твердий сир високої якості, буженина, копчені оселедці, смажені у маслі кальмари, нарізані лимони, смажені на сковорідці пухкі, соковиті чебуреки. Із напоїв - пляшка коньяку і пляшка марочного вина, на десерт - яблука, торт, цукерки. Сідайте, дорогі гості, - запрошує Ніна, а Віталій наливає жінкам у келихи вина, а чоловікам - коньяк. Ніна носить і роздає перші справи, до другого додає якісь салати, приправи. Вона імпульсивна, весела, говірка і цим створює атмосферу радості.

Десь посеред застілля Віталій включає магнітофон, і в кімнаті звучить приємна музика італійського композитора Тото Кутуньо, звучать пісні у виконанні Едіт Піаф, Джо Дасена, Мірей Матьє, Карла Гота.

Ми з Ніною тільки пригублюємо солодке вино, а пляшечка коньяку поволі пустішає. Віталій, скориставшись відсутністю Ніни, яка вийшла до кухні, дістає пляшку горілки "Столична" і швиденько наповнює чарки, які одразу порожніють.

Ніна прибирає зі столу порожню пляшку і на німе благольне запитання Віталія рішуче каже:

- Виталий, хватит.

- Любимая жена, мы только по чуть-чутьочку.

- Виталий, я сказала хватит, значит хватит.

Відчувається, що у сім'ї верховодить Ніна.

Віталій правдами-неправдами “на дорожку” ще наповнює чарки, які чоловіки випивають з насолодою. Ніна нервується: “Ветка, больше ты у меня никогда не получишь, так и знай, если не умеешь себя вести.”

- Нина, ты у меня - большой учёный - каже Віталій захоплено-жартома спокійним тверезим голосом.

З того часу між нашими сім'ями родинні стосунки дедалі міцнішали. Відвідини були взаємними і і нечастими, а, як правило, на дні народження, або один-два рази серед літа з походом на прогулянку у міський парк або - на дачу до Ткачових, яка розміщалася у престижному місці на березі р. Псла.

Іноді до Віталія приїздила мати, моя тітонька Таня. Тоді вони усі разом навідували нас. Тітка Таня і моя матуся набалакаються, наплачуться, пригадуючи дитячі роки, важкі роки вдовоного воєнного, повоєнного життя, пригадуючи свого батька, матусю, братів і сестер.

На серці теплішає, якось щемить, коли дивишся з якою ніжністю й любов'ю розмовляють сестри. Вони й жартують і регочуться, потішаються одна над одною.

Декілька разів до Віталія приїздила з Горлівки рідна сестричка Тамара, яку я дуже любила за її красу, за доброту, за веселий, дотепний характер, який вона успадкувала від матері - Тані. Тамара вчителювала, була одружена з Андрієм Ковінкою, веселим гарним хлопцем - гармоністом. Він працював шахтарем на шахті. Вони мали двох синів. Старшого звали Андрій, як батька, молодшого звали Олександр.

Якось Тамара приїхала разом з чоловіком Андрієм і сином Андрієм. Вони теж гостювали у нас. Тамара, старша за мене на п'ять років, середнього зросту, середньої статури, білявка з густим волоссям, блискучим і гладко зачесаним, з великими виразними синіми очима, через які її середній брат Микола називав “лупреня”. Вона добре співала, маючи прекрасний альт. Як виявилось, чоловік Андрій теж гарно співав.

Ось за столом зазвучала їхня пісня, яку я чула вперше:

“Очі ніжні і сині.
Дала мати дівчині,
А навіщо давала
Та й не знада сама.
Через очі ті сині.
Нема щастя дівчині,
Нема долі дівчині
І спокою нема.
А тепер тій дівчині
Через очі ті сині
А ні вдень, а ні вночі
І спокою нема!
Очі сині та карі
Не підходять до пари,
Через це її серце
Бідне ние й болить.
Не журися, дівчино,
Не журися, рибчино,
Прийде щастя до тебе,
Прийде радісний час,
Поєднається серце
З вірним другом навіки,
І заграє веселка
В твоїх синіх очах.”

“Чах-чах”, - додає Віталій вкінці.

Ця пісня назавжди залишила на згадку чудову, незабутню зустріч з дорогими рідними Толочками, на чолі з тітонькою Танею, з Ковінками -Тамарою, її голосистим чоловіком Андрієм і їхнім сином Андрієм.

Щоправда, ми ще раз востаннє зустрілися на квартирі Віталія за родинним столом, потім усі довго гуляли в міському парку, Віталій влаштував фотосесію і зняв на пам'ять усю

компанію. Так завершилася зустріч з Донбасівцями, і послідували роки переписки. Я переписувалася з тітонькою і з єдиною сестричкою Тамарою, люблячою і щиросердною. На жаль, вона рано померла, залишивши глибокий смуток мені в серці і вічну пам'ять.

Завдяки Славі, його гостинності, щирості й привітності двері нашої оселі завжди були відчинені для родичів, друзів, знайомих. Їхні відвідини урізноманітнювали наше життя, додаючи йому райдужного колориту, свіжого дихання, радості спілкування. Я була йому дуже вдячна за це і щаслива.

Розділ XII

Цей розділ буде коротенький. Він про деякі приємні деталі з нашого сімейного життя.

Слава дуже полюбляв домашню випічку. Я якось раніше за ним цього не помічала, а, можливо, він не виявляв пристрасті до цього через нестатки, через відсутність необхідних умов. Спочатку бабуся Маня випікала пиріжки, хоч і не здобні, але пухкі, і Слава й малий Вітя їх залюбки смакували. Потім я трохи-потроху почала “набивали” руку на кондитерській справі. Поки я не мала книг з кулінарних рецептів, я дослухалася, як розповідали жінки, мої колеги, що і як вони готують, печуть, записувала рецепти, а вдома практикувалася. Так я навчилася готувати різні страви, пекти коржики, вергуни, чебуреки, “тертий пиріг”, “мурашник”, “старий пень”. Яблучний пиріг теж виходив смачний. А от пиріжки, як я не старалася, слабо підходили, були тверді, немов черстві, тому я їх рідко пекла.

Кожної неділі я пекла для своїх хлопчиків їхні улюблені борошняні вироби. Славина мама, бабуся Люся, привчила Славу й Вітю до вареників, до смажених на сковороді пиріжків з картоплею, капустою, м'ясом, то й я не відставала, переймаючи у неї, у подруг хитрощі випічки.

Як би там не було, Слава завжди хвалив мої кондвироби,

ніколи не глузував, не критикував ні мене, ні мої кулінарні “здібності”, хоча я сама знала їм ціну.

Бувало спечу третій пиріг коли з сиром, колі з повидлом, він їсть, прицмокує губами і хвалить:

- Ну, мамусю, я тобі повинен сказати!1 Пиріг у тебе сьогодні надзвичайно смачний!

- Да ти що? Справді? - дивуюся я.

- Справді. Такого смачного пирога у тебе ще ніколи не було!

Слава частенько замовляв:

- Красунечко моя, спечи мені пиріжків з квасолею.

- Славко, пиріжки у мене виходять тверді, мов підметки.

- Неправда твоя, - заперечує він, - пиріжки, як пиріжки. Я все люблю, що ти печеш, а особливо пиріжки з квасолею.

Після таких слів я приступала до справи. Старалась з усієї сили, місила, плекала тісто, носилася з ним, як курка з яйцем, ставила в тепле місце, та воно не виходило таким, яким би я хотіла. Дістану пиріжки з духовки, подивлюся, вони гарні з виду, а почнеш їсти, тверді, як “буцики”, хоч об дорогу бий. Ну не моя це справа пекти пиріжки!

А Слава хвалить: “А пиріжечки смачні!”

Як же мені хотілося по-справжньому здивувати Славка, побалувати його смачною здобою, заробити від нього похвалу, на яку я заслуговувала б.

Тонкий цінитель і знавець Слава, скоріш за все, проявляв належний такт і не скупився на доброзичливу похвалу, щоб мене підтримати, а не вразити. А ще я думаю, вірогідніше всього - то його любов проявлялася в захваті.

Щоб продовжити “епопею” про пиріжки, слід пригадати одну подію.

Якось нам зателефонувала Алла Кржемінська:

- Томся, приїздіть сьогодні до нас на пиріжки. Я напекла ціле емальоване відро. Ха-ха-ха! Допоможіть нам справитися з

ними, бо ми самі не упораємося. До речі, Вітюся був на риболовлі і наудив карасів, яких запікає в духовці. Він запрошує вас на уху і смажених карасів. Відмова не приймається. Ми чекаємо. Не баріться.

- Гаразд, Алусю. Ми зараз наскочимо, - відповідаю я, вловивши Славин знак згоди.

Боже мій! Ми об'їлися того разу пиріжками. Але все по порядку.

Віктор і Алла зустріли нас дуже радо.

- Славо, Тамаріє! - гукав з кухні Віктор, - подивіться яких карасиків я запік! От посмакуємо.

Він пританцьовував над жаровнею, на якій квартали запечені у аджиці аж чорні карасі, від яких розходився аромат смаженої риби і спецій.

- Смакота! - сказав Слава. - Язика можна проковтнути.

- А ущиця яка! Айко, став на стіл уху, став свої пиріжки, а я зараз викладу на тацю карасики. Швидше сідаймо до столу!

На столі вже стояла гора пирогів, якісь салати, у тарілках парувала ще гаряча уха. Віктор поставив блюдо з горою запечених карасів. Тут і пляшка горілки з'явилася, і чарочки.

- Виручайте, - сміється Алла. - Пироги на вид шикарні, а на смак нікудишні. Не підете додому поки не поїсте всіх пирогів.

- Отакої! Задача для нас непосильна, - відповідаю я. - Навіщо ти напекла таку силу - силенну пирогів?

- Та я начебто й замісила небагато, а воно підійшло і з миски полізло. Мені здалося, що тісто рідкувате і я підсипала борошна раз, потім вдруге, і воно затужавіло, тісто сіло, пиріжки вийшли тугі, наче черстві.

- Такі, як у мене, - засміялася я. - Та я печу не більше двох десятків, а у тебе, мабуть, десятків з п'ять.

- Отож їжте досхочу, я й на дорогу дам, бо вони в нас так і пропадуть, - каже Алла.

- Аби ж ти самі пиріжки поставила на стіл, а то на столі, окрім них багато чого смачного, - сміється Слава.

Я з'їла один пиріжок і ледь не вдавилася, та не хаяла господині, аби її не засмучувати. Не сподобалися мені й карасі. По-перше: вони кістляві, по-друге: пекучі, перчені через аджику, яка кусає, мов оса. А хлопці їли, причмокували, хвалили, заїдаючи ними горілочку. Треба мати залізний шлунок, щоб переварити, перетравити таку бомбу.

Сміх не вгавав за столом. Віктор дотепно розповідав пригоди риболовлі. Розвеселившись, під кінець зустрічі усі хвалили Алліні пиріжки, Вікторові карасі і прощалися до наступного гостювання.

Ми несли додому торбинку з пирогами, і я сподівалася, що Слава поїсть - таки за певний час Алліну випічку.

*****

Сім'я Кржемінських займала значне місце в нашому житті. Від неї сходили цікаві ініціативи, які одразу ж впроваджувалися в життя, бо вони пропонували і практичне рішення цих ініціатив. Від Кржемінських сходила енергетична сила, яка спонукала до дії, до активного здорового способу дії.

Тут не йшлося про моє і Славине самопочуття, не брався до уваги стан нашого здоров'я. Ми повністю підпадали під вплив позитивних імпульсів, що лилися на нас від Віктора й Алли. Ми йшли, їхали разом з ними у вільний свій час, куди вони покличуть, їхнього запалу, здоров'я було достатньо, щоб оздоровити і нас, підняти дух, зібратися з силами й кинути виклик усім негараздам.

Тільки одного вазу ми не пристали до їхньої дуже привабливої, але нездійсненої пропозиції.

Якось Алла сказала:

- Слався, купуйте байдарку. Ми вже її придбали. Будемо разом кататися, прогулюватися річкою, мандрувати. Це так цікаво! Уявляєш? Попливемо, куди забажаємо. Поставимо

намети, навудимо рибки, наваримо ухи, як це було раніше.

- Алло, я згоден з тобою, що це дуже цікаво, але є багато "але", - відказав Слава.

- Які там "але", Славою? - заперечила надто легковажно Алла.

- А такі. По-перше: нам не по кишені. По-друге: ми мешкаємо далеко від річки, де буде без нагляду стояти наша байдарка. Цим викликані незручності за охороною й зберіганням байдарки. Вона, як і кожний вид транспорту, потребує профілактики, ремонту, на що витрачатиметься тільки вільний час, а хіба наїздиш після роботи з одного краю міста в інший. І по-третє: Тамара за станом свого здоров'я вже не витримає подорожей. Та й через роботу вона майже не має вільного часу. Навіть відпустки наші ніколи не співпадають. А без Тамари відпочинок для мене не відпочинок. Тому я категорично проти цієї затії, - відповів Слава. - Не ображайтеся, але цього разу - без нас.

Я теж проти, - підтримала я Славу. - Саме головне - у Слави хворе серце, і він фізично не зможе управляти байдаркою, бо це пов'язане з ризиком для нього. Гребля - важка справа для нього. Він про це мовчить, а я ризикувати не можу й не хочу, бо й сама собі ради не дам. В разі чого, чекати на допомогу не буде можливості.

Звичайно, усе резонно, але жаль. Ми мали такі плани сумісної з вами подорожі на байдарках. Ми й маршрут обрали: пропливти з Десни річкою Нерусою, - щиро жалкував Віктор.

- Нічого не вдієш. Ми маємо ще багато цікавого попереду, - запевнив Слава. - Життя продовжується.

Кржемінські таки зібралися в похід.

Я жартувала: - Мальбрук в похід зі брався. Це був важливий героїчний похід, але, як виявилось, важкий і невдалий, перший і останній похід на байдарці, який здійснили Кржемінські.

У поході брали участь Віктор, Алла й донька Іринка. Віктор ніс на спині складену в чохлі байдарку і все обладнання,

необхідне в поході. Вантаж був непомірно важкий . Алла й Іринка були завантажені за всіма правилами, аж іскри з очей сипалися. Та всі були веселі й щасливі.

Як згодом розповів Віктор, гребти було дуже важко, бо річка Десна має швидку течію, і байдарку постійно зносило за течією. Нерусса впадає в Десну, потрапивши у води Нерусси і піднімаючись нею вгору, тепер уже плвли проти течії, що виявилось складно й важко. Гребти Віктору допомагала Іринка.

Далі пішли плавні, що поросли очеретом, рогозом, береги розмиті, теж у заростях. Пристати до берега неможливо. Отак понад силу минули плавні і побачили береги. Вибрали зручне місце й пристали до берега. Судячи по байдарках, що стояли на березі, тут були вже відпочиваючі. Дійсно, на березі таборилося декілька компаній.

“Ми поставили намет” - розповідає Віктор. “Стомлені, голодні ми нашвидку попоїли й лежали відпочивати. Затримуватися надовго на цьому березі ми не збиралися, як і інші мандрівники - туристи, з якими ми познайомилися.

Коли плвли далі, розходився вітер, почався дощ. Нас промочило ще продуло. Для Алли не минулося: її скрутив радикуліт. Ні масаж, ні розтирання, ні обезболювальні не допомагали. Ми вирішили найскоріше перервати свій похід.”

*****

Невгамовна Алла придбала через знайомих земельну ділянку в садівничому кооперативі Насосного заводу. Вона і нас агітувала взяти ділянку поруч з їхньою, яка була незаймана, але ми відмовилися, цей кооператив знаходився в Нікольському лісництві, що за тридцять кілометрів від міста. Дорога до нього була ґрунтова, посипана шлаком, а на території дачного селища - суціль ґрунтова. Дощової погоди болотяний ґрунт дороги розмокав, утворюючи багнюку, в зв'язку з чим проїхати автобусом, машиною було дуже важко.

Ділянка Кржемінських знаходилася в кінці дачного

масиву, межувала з лісом, що й привабило Аллу, яка мріяла то-
чити березовий сік, збирати гриби неподалік дачі.

Заводська профсоюзна організація організувала доста-
вку дачників заводськими автобусами. Автобус був завжди пе-
реповнений. До нього не заходили, а лізли напролом, набива-
ючись вщент. Ще складніше було повертатися до міста в такому
стовпотворінні. Кожний дачник, стомлений, сердитий, віз із со-
бою непідйомний груз з городиною, норувив з ним втиснутися,
не звертаючи уваги ні на кого, зручніше його влаштувати хоча б
і на чужій спині, чи на чужих колінах, або вперти комусь у бока.
Скільки стогону, лайок, образ наслухаєшся за дорогу, стоячи пе-
рекособоченим на одній нозі. Виходиш із автобусу скуйовдже-
ний, пом'ятий, знесилений. Аякже! Їдеш із дачі!

Тільки нужденні або затяті фанати могли витримати такі
тортури.

Віктор був проти цієї дачі, але Алла і слухати не захотіла.
Віктор здався. Ділянку розробили, засадили ягідними кущами,
навіть з часом і цегляний будиночок побудували. Алла раділа,
клопоталася, щось саджала, сіяла, щось вирощувала, догля-
дала, а потім перевозила додому зібраний врожай. Їздила пе-
реважно сама. Казала, що врожаї ягід були хороші, та ми не по-
пробували жодної ягоди з цієї дачі.

Навесні Алла збирала в лісі луверду (черемшу) - ведмежу
цибулю із різким запахом часнику. Це така соковита трава, ли-
стя якої схожі з листям конвалії. Луверда має лікувальні власти-
вості. Нам теж діставався великий оберемок цієї лісової трави,
з якої ми залюбки готували перший весняний салат. Половину
зілля віддавали своєму Віті, щоб і його сім'я посмакувала екзо-
тичний, дуже корисний салат.

Восени ліс манив своєю природною красою, дарами. Я за
життя на Сумщині побувала в багатьох лісах з друзями, коле-
гами по роботі, з Кржемінськими, але так і не навчилася зби-
рати гриби. Я йшла лісом і їх не помічала, розгортала кожний

бугорок, та під ним тільки зрідка знаходила грибок. Ось Славко вмів збирати гриби. Він любив ліс, як і його брат Віктор. Вони майже все дитинство жили в лісі, бо їхній татусь

працював лісничим і часто переїздив з одного лісництва до другого з метою налагодження лісного господарства.

Коли Слава заходив до лісу, то ставав одразу розкутий, дихав на повні груди, навіть голосно співав:

“Хто может сравниться с Матильдой моей,
Блистающей искрами чёрных очей?”

Я радісно сміялася, хвалила його, заохочувала:

- Славко, ти як оперний співак Юрій Малишок. Ну і голо-
сище у тебе!

- Я такий, - відповідав жартома на мій жарт чоловік. Він, якось розповідав мені, що ще в школі вчитель співів, почувши спів свого учня Кржемінського, зробив висновок: “Тобі ведмідь на вухо наступив”. З того часу Слава соромився співати разом з усіма. Зате в училищі він співав у хорі курсантів для загальної кількості учасників. Такий він зробив висновок.

На Сумщині ліси листяні й соснові. У листяних лісах мені доводилося збирати опеньки. Щоб добратися до соснових лісів, де ростуть дуже смачні їстівні гриби, треба мати транспорт, знати ліс, знати місця зростання грибів. Зрідка ми їздили в такі ліси і, коли щастило, то привозили додому рядовки зелені, червонуваті, свинухи, маслюки. Отакий коротенький перелік грибів, яких нам вдавалося назбирати.

Їздили ми і до Нікольського лісу, де дача Кржемінських, і в супроводі обізнаної Алли збирали опеньки. Я пригинаюся до землі, повзаю на колінах, видивляючи грибів. А вони то тут, то там стримлять із землі на товстеньких ніжках, ховаючись під жовтим листям. Промінці сонечка висвітлюють їх так, що я їх помічаю. Я причаїлась у захваті й потихеньку зрізаю їх один за одним. А далі бачу ще і ще... Цього разу мені повезло.

Коли чую: - Аго-ов! Томся, де ти? То Алла гукає, а згодом

підбігає до мене.

- Я знайшла для тебе здоровезний пень, на якому грибів видимо-невидимо, - каже Алла. - Ходімо я тобі покажу. Вона підводить мене до пня, на якому грибочків, як зірок на небі. Є такі крихітні.

- Тут тобі багато роботи. Сиди собі і ріж. Більше нікуди не треба ходити, - каже Алла. - А я ще побігаю, пошукаю.

- Айко, ти хлопців не бачила? Де вони ходять? Багато знайшли опеньок? - запитую я.

- Не турбуйся. Вони недалеко. Я ось до них навідаюся, - відповіла Алла.

Цього разу всі набрали опеньок повні кошики, торбинки. Тут були і осінні лопушки, і зимові товстонижки, і великі, і маленькі, і зовсім крихітні.

Осінь закінчувалася нудними дощами, сірими днями. Вона вже поступово здавала свої права зимовим місяцям.

*****

Життя - це не вічне свято. Наші розваги відбувалися тільки у вільний від роботи час. Йому передували робочі будні, важкі й відповідальні. Моя робота забидала в мене і сили, і здоров'я. Ненормований робочий день, непомірна навантаження вимагали працювати по десять-дванадцять годин на добу.

О сьомій годині ранку я виходила з дому, щоб о восьмій годині потрапити на роботу, поверталася з роботи коли о восьмій годині вечора, коли пізніше.

Я майже ніколи повністю не використовувала своєї відпустки, а іноді зовсім не ходила у відпустку два роки поспіль. Як правило, мене викликали на роботу під час відпустки, переривали її або переносили для вирішення термінових, невідкладних справ, які виникали майже щодня. Моя керівна посада вимагала моєї присутності.

За тридцять три роки роботи на посаді начальника фінчастини обласного відділу я винесла на своїх плечах різні

реорганізації, перебудови, переходи на нові методи роботи, які вимагали зусиль, знань, організаційних здібностей, цілеспрямованості, старанності.

Слава теж рано виходив на роботу. Вже о пів на сьому він відправлявся на завод. Повертався з роботи о шостій вечора. Робота інженера-технолога ливарного виробництва була важка й відповідальна. Та й сам ливарний цех шкідливий за умовами праці, де взимку було дуже холодно, а влітку температура підвищувалася майже до п'ятдесяти градусів. До того в цеху нічим було дихати: стояли густою завісою дим, кіптява.

Та умови праці руйнують організм, а виробничі відносини псують життя. Слава мав виробничі розбіжності не тільки з начальником відділу головного металургу, а й з начальником дільниці і навіть з начальником цеху, бо не йшов на угоду з совістю, коли від нього вимагали підписувати “карту дозволу” на реалізацію бракованої продукції, задля виконання плану за будь-яку ціну. Принциповий, порядний, чесний, як людина, висококваліфікований, відповідальний фахівець він не хотів поступатися, бо потім за рекламації прийдеться відповідати. І знову в нього полетять усі “шишки”. Через це виникали спірки, скандали, погрози з боку начальника цеху.

Після цього стресу чоловік погано почувався але не скаржився, а зносив мовчки, що лягало тягарем на серце, на здоров'я. От саме через це посипалися хвороби, які загрожували життю. Тридцять вісім років праці в ливарному цеху далися взнаки.

Організм вимагав розслаблення, відпочинку, зміни роду занять. Стало питання про город.

На початку восьмидесятих, а може й раніше, містяни кинулися будувати дачі. Настав дачний бум. Земельні, ділянки були назахват. Їх брали хто за необхідністю, хто заради помпи - показної пишноти. Впливові чиновники, різні великі і малі начальники, ділки отримали найкращі, лакомі кусочки землі в

межах міста,

біля річок, озер, у садах, зонах відпочинку, не залишивши вільного клаптя. Усі інші хапали ділянку де могли, навіть за п'ятдесят кілометрів від міста, сподіваючись на власний транспорт, на міський, який на той час ходив справно, навіть до дальніх сел.

Ми зі Славою не мали ані транспорту, окрім велосипеда, ані здоров'я, ані коштів, щоб десь побудувати дачу, тому я Славі сказала: "Славко, про дачу маємо забути. Ми не маємо жодних можливостей дозволити собі таку розкіш. Ми навіть не маємо вільного часу, щоб доглядати за дачею, Хіба нам багато треба? Картоплі на зиму купимо у базарі, овочів, фруктів, яких хочеш, у магазині повно. Якщо матимемо вільний час, то краще відпочиватимемо на природі. У місті багато мальовничих куточків, де можна відпочити. Ось хоча б взяти гарний куточок на Веретенівці. Йти до нього недалеко. Навкруги луки, тут і озерце, і джерельце, високі дерева, пташки співають. Рай, та й годі".

Питання про дачу відпало раз і назавжди. А тут випала слухна нагода. Алина рідна тітка обіймала посаду завуча Агрошколи, що на Веретенівці. Вона отримала земельний наділ на дослідних ділянках школи у розмірі шість соток. Тітка була са-мітня, город їй був ні до чого, вона віддала його в користування Аллі. Алла віддала половину свого наділу нам, чому я і Слав дуже зраділи. Земля родюча, доглянута, а головне неподалік нашого будинку. Отак ми вперше долучилися до роботи на землі. Земля просто пахла, притягувала до себе своєю силою життя. Хотілося її переминати руками,, саджати, сіяти, очікуючи появи перших паростків рослин. Слава і я відчували захват від роботи на землі.

Бувало, я встану раненько і біжу стежиною, що в'ється повз захисну смугу, спускається до луків і веде далі повз озеро, повз зарості кущів верболозу, рогозу, болотяних квітів. Над озером встає туман, десь в очереті співаюсь очеретянки,

перегукуються болотяні птахи, обзиваються жаби. Стежина в'ється далі і виводить до довгого глибокого зеленого яру з крутими берегами. На пагорбі вздовж яру ростуть густі кущі жовтої акації, які тягнуться ген-ген, аж поки тягнеться яр. За кущами - городи. А ось і моя ділянка, на якій зеленіють сходи.

Зазвичай, город ми обробляли вдвох зі Славою після роботи. Закінчували роботу, коли сонечко схилялося до заходу, всідалися на зелений пагорб і милувалися довкіллям, смакували солодку моркву, що виростили на своєму городі, вечеряли бутербродами, запиваючи джерельною водою. Коли на траву лягала роса, починало темніти, ми повертались додому. Нас обганяли потяги, ми йшли вздовж залізниці, над головами пролітали кажани, повітря дихало теплом.

Слава жартував:

- Мамцю, скинь білу хустку, бо кажан сяде тобі на голову.

- Не лякай мене, Славко, бо я й справді боюся кажанів, - відповідаю я, сміючись.

- Не бійся, люба, я пожартував, - каже Слава.

Городу не удобрювали, але врожаї були прекрасні. Ніжинські огірки носили рюкзаками кожні два-три дні, вирощували донецькі томати, цибулю, моркву, буряки. Картоплю на зиму не купували, бо вистачало своєї. Декілька років поспіль ми користувалися городом, хоча кожного року його виділяли в іншому місті, але кожного разу - неподалік. Кржемінські відмовилися від своєї частки, бо мали дачну ділянку. Єдине, що обтяжувало - доставка. Іноді доставляли картоплю вантажівкою, а частіше - Слава перевозив на велосипеді. Це - важка робота: навантажити на велосипед три мішки картоплі і везти зо два кілометри буграми та ямами. Спина вкривалася холодним потом, а серце калатало і виривало ся з грудей. Коли занедужала я, а за мною - Слава, ми покинули своє городництво.

Десь у дев'яностих роках син Вітя й невістка Валя отримали ділянку за містом. Ділянка дісталася незavidна. На цьому

місті нещодавно був зрубаний сад, на ділянці висилась куча висотою з триповерховий будинок, земля густо поросла високою травою. Попри все, ділянку обробили і посадили картоплю, посіяли огірки, буряки, моркву, посадили капусту, помідори, цибулю, квасолу. Ми, звичайно, допомагали, як могли. На город їздили тролейбусом, який привозив нас на кінцеву зупинку. Від кінцевої зупинки йшли пішки кілометрів зо два. Дорога пролягала тінистою березовою захисною смугою, а далі - городами.

Сапати город було дуже важко, бо густий пирій глибоко вріс у землю і поплівся суцільним плетивом, так його майже неможливо було вибрати. Город потребував постійного догляду, бо немилосердно заростав щирцею, ирієм, лободою. Що родило добре, то - кабачки. Але після важкої роботи в городі ми не в силі були донести до зупинки більше, як одного кабачка, бо самі ледве пленталися. Кучили картоплю іноді всі гуртом. Онук Родіон, якому виповнилося п'ять років, охоче допомагав. Дідусь майстрував йому маленьку мотику й грабельки, і Родіон ставав поруч з дідусем і тюкав мотикою, вибирав травку.

Картоплю копали теж гуртом. Бувало, десь до третьої години по обіді викопуємо картоплю. Вітя возить додому велосипедом. Дорога далека й важка. Уб'ється, ніг під собою не чув. Дідусь з онуком тим часом розкладають багаття, печуть картоплю, я і Валя, сидючи в наметі, готуємо обід - розгортаємо, розкладаємо принесену з собою їжу. Коли картопля вся перевезена, усі сідаємо обідати. У Родіона й дідуса чорна сажа навкруг рота від вченої картоплі, вони й нас пригощають гарячою смачною картоплею. Через декілька років ділянку покинули, бо різні нероби крали з городу цибулю, капусту, викопували картоплю. Не було сенсу втрачати сили й здоров'я, час, кошти задля марної праці.

Розділ XIII

Серйозний, навіть суворий на вигляд Слава мав ніжне,

чуйне серце. Про це свідчили його теплі, лагідні очі, ніжні, м'які губи і щира ямочка на підборідді. Його серце було переповнене ніжністю настільки, що її вистачило всім на все життя. Нею була зігріта вся наша сім'я: я, син, невістка й онук Родіончик.

З першого дня шлюбу ми спали разом на одному ліжку, не дивлячись на те, що воно було вузьке солдатське одностільне. Ми притискалися один до одного і спали то на одному боці, то одночасно, як по команді, поверталися на другий бік. Слава не полишав мене і тоді, коли я хворіла на застуду, на енцефаліт. Він зігрівав мене своїм теплом, своїм подихом, дбайливо вкривав, а я обіймала його своїми гарячими руками.

Зазвичай, засинаючи, він шепотів: "На добраніч, моя крихітко". "На добраніч, Славутичу", - відповідала я.

Щоранку на протязі всього життя, ідучи на роботу, Слава обціловував мене, промовляючи одному йому зрозумілі ніжні слова: "Прокидайся, моя Патарогочі". Азербайджанською мовою це означало: "Моя маленька дівчинко".

Я пручалася, протестувала і сонно мимрила:

- Славко, годі.

- Ні, не годі. Я буду йти й дорогою мріяти про тебе, згадувати твої персики.

Чому він шепотів азербайджанською? Він запозичив це звертання, коли служив у м.Шамхорі Азербайджанської республіки.

Коли друзі запитували його; "Хто твоя жінка за національністю?", він, сміючись, відповідав: "Я служив у Андіжані й звідти її привіз".

Жартуючи, він звирявся мені не тільки азербайджанською мовою. Він полюбляв повторювати мені німецькою: "Медьхен, медьхен, іх лібе діх".

Бувало, серед дня телефонує мені на роботу тихесенько, проникливо:

- Алло! Пані Медуницька?

- Слухаю, пане Тутункевичу, - відповідаю я. – Чого бажаєте?

- Не затримуйся на роботі, бо я дуже за тобою скучив.

- Славко, тебе ніхто не чує, ніхто не підслуховує, бо глузуватимуть? - запитую я.

- Ні, я зараз сам у кімнаті. Тож постарайся, будь ласка, моя крульова прийти додому вчасно. Я чекатиму на тебе.

- Обов'язково постараюся, - запевняю я.

Це був тактовний, ненав'язливий, тонкий у коханні чоловік. У хвилини близькості він знаходив такі особливі слова, такі вишукані підходи, що йому важко було відмовити, або не відповісти взаємністю. Я не раз казала сама до себе: "Я - найщасливіша жінка в світі".

*****

12 квітня 1990 року збулася Славина заповітна мрія - народився онучок. Пологи були важкі, немовлятко народилося з ускладненнями, слабеньке. Вітя й Валя дали синочку ім'я Родіон. Він увесь час плакав аж заходився, дідусь і я допомагали його купати, але немовлятко плакало навіть у теплій купелі. Ми з дідусем потихеньку хлюпали на крихітку тепленьку водичку, Вітя стояв з пелюшкою напоготові біля балії, Валя готувала пелюшки для сповивання. Родю виймали з водички. Вітя загортав його в пелюшку й клав на диван, масажував йому животика, легесеньким доторканням випрямляв ручки, ніжки, а потім Валя його сповивала, годувала. Родя вгавав тільки тоді, коли починав їсти.

Він рано відмовився від грудного молока і його перевели на штучне годування. Я придбала дуже дефіцитну імпорتنу суміш "Нутрілонг", якою і годували малюка. Я навчила Вітю готувати із суміші їжу для малюка. Щоб не пучило животика готувався слабенький гречаний бульйон, куди кидали невеликий шматочок капустиного листка. Цей відвар процежували і на його основі, додаючи суміш, варили легеньке молочко.

Слава дуже любив, жалів Родю, душі в ньому не чув. Як онук вибився з пелюшок, почав потроху дибати, дідусь купив для нього дитячий спортивний комплекс, що нагадував “шведську стінку” - набір спортивних снарядів. На високій залізній стійці кріпилися гойдалка, канат, кільця й вірьовочна драбинка. Комплекс установили в спальні. На той час Слава і я переїхали на нову квартиру.

Маленького Дьодю, як я називала онука, не можна було зняти з гойдалки. Його навіть годували на гойдалці, коли він відмовлявся їсти. Пізніше він залюбки забирався вгору драбиною, канатом, гойдався на кільцях, висячи униз головою.

Коли приходила подруга Валі Ірина Шнітке з маленькими доньками Анею і Яною, дівчатка, трохи старші за Родіка, залюбки гойдалася на спортивних снарядах, сиділи на них, гралися, мов маленькі мавпочки. Кращої гри для дітей не існувало. Тільки після п’ятого класу снаряд прибрали з кімнати.

Мабуть, дитяча гойдалка, драбина укріпили у дитини вестибулярний апарат, постійний тренінг сприяв розвитку таких навичок, як витривалість, сміливість, бо Родіон не боявся висоти, сміливо збирався на високу спортивну драбину, на турнік вже на спортмайданчику і залюбки сидів на вершечку, або на самій щаблині турніку. Я бігала навкруги, вмовляючи цього маленького верхолаза злазити, а він тільки сміявся.

У новій квартирі Слава знайшов зручне місце у коридорі і прикріпив турнік, а на ньому повісив розкладну гойдалку, яка на канатах то підіймалася вгору, щоб не заважала ходити, то опускалася, коли хтось задумав погойдатися.

На турніку час від часу розминався, “висів” Слава. Не минули його Вітя й Родіон, який полюбляв підтягнутися на турніру, погойдатися на гойдалці.

Ці снаряди висіли завжди і нагадували вже дорослому Родіону про дідуся, про дитинство.

А поки що дідусь Слава прищеплював маленькому

Родіону любов до малювання. Кожної п'ятниці Родіончика приводили до нас на вихідні дні.

Слава придбав для онука фарби, кольорові олівці, набір пензликів, альбоми для малювання. Як тільки Родіон приходив, усе це виймалося із шафи, розкладалося на табуреті, тут же з'являлася склянка з чистою водою для ополіскування пензлів, і дідусь з малюком онуком надовго всідалися за малювання або розфарбовки малюнків, які для нього заготовив дбайливий Слава.

У процесі таких занять у хлопчика вироблялись наполегливість, акуратність, старанність, розуміння краси, а поруч з ладним, спокійним, терплячим дідусем і онук ставав таким.

Змалечку Родіон був акуратний і самостійний, навіть педантичний. Він нікому не дозволяв вдягати себе. Сам вдягав сорочку, застібав усі гудзики, аж до комірця, надягав колготки чи шкарпетки, взувався. Невдоволено протестував, коли хтось бажав йому допомогти.

А як загорілися йому очі, коли він вперше побачив інструменти, яких дідусь мав велику кількість.

Захоплення Родіона почалося з того, коли дідусь вперше дав йому в руки дитячий молоточок, жменьку маленьких цвяхів і лист пінопласту. Малюк годинами то забивав цвяхи в пінопласт, то виймав. Кращої забавки йому було не потрібно. Уже в чотирирічному віці Слава долучив Родіона до своїх робіт. Спочатку вони порпалися в інструментах, перебирали їх, складали, розкладали. Тому, мабуть, у Родіона виник ранній інтерес до майстрування, скоріш через те, що дідусь долучав його до своїх справ. Рони разом щось стругали, випилювали, обробляли, а далі почали випалювати простенькі дитячі узори, різні звірятка, а згодом з'явилися картинки на фанерці. Прийшов час, і дідусь а з онуком працювали з деревиною. Вони мали багато задумок. Так, їхніми руками були вирізані, відшліфовані, розмальовані й пофарбовані чудернацькі голівки якихось чи то ефіопів, чи то

арабів. Холи мені показали ці роботи, вони мені дуже сподобалися, і я їх повісила на видне місце.

Я майже не втручалася в їхні заняття, але уважно стежила за тим, що вони виготовляють, оцінювала ту чи іншу доробку, давала поради, замовляла зробити те, що мені подобалось.

Я мало часу проводила з Родіоном, тому він до мене ставився доволі прохолодно. Бувало, я намагалася почитати цікаву книжечку із багатьох тих, що придбав для нього Слава, але він майже не слухав того, що я читаю, і неабияк читаю, а виразно, мов артистка на сцені дитячого театру, переводив увагу на щось інше. Я гірко потерпала через те, що не могла зацікавити дитини, і вона не вникає чи не розуміє казочки чи віршика, та я мовчала, не наполягала. Думала: “Ще прийде час”.

Для мене художня література - це над усе, адже вона розвиває мислення, підвищує інтелект, направляє на подвиги, на добро, підвищує грамотність, вчить розуміти й любити, берегти навколишнє середовище в усій його красі, будувати взаємовідносини між людьми. Тому мені було прикро, коли мій син Віктор і онук Родіон байдуже ставилися до книг. Ні, вони не вдалися ні в дідуся, ні в мене. Не успадкували вони і Славин глибокий всебічний розум, його феноменальну пам'ять, хоча вони і висококваліфіковані й освідчені. Зате вони успадкували інші достойні, благородні риси характеру, і я пишаюся ними.

Багато чого об'єднувало дідуся й онука. Дідусь був для Родіона вшанованим визнаним авторитетом. Їм удвох було комфортно й цікаво. Вони подовгу засиджувалися за іграми в шашки, у доміно. Слава вчив Родіона грати в шахи. Родіон грав спокійно, без метушні, вдумливо. Бувало, й мене покличуть до компанії пограти в лото, у доміно чи в “дев'ятки”, та все норовлять мене обіграти.

У більшості випадків таки обігравали бабусю. Я полишала “поле битви”. -Грайте самі, - казала я.

- Бабуню, залишайся з нами. Нам з тобою цікавіше,-

умовляв Славко.

- Еге ж! Досить обігрувати, грайте самі. Не те щоб поступитися бабусі, так ви вдвох на неї нападаєте, - жартома доколяла я.

Однак, як би там не було, а я частенько приєднувалася до них і своїм буркотінням, удаваним невдоволенням тільки смішила, веселила своїх хлопчиків, щоразу програючи.

Слава полюбляв походити навколо озера зі спінінгом, спробувати щастя, сидючи з вудочкою на березі, як було раніше в компанії брата Віктора. Той і зараз з притаманним йому фанатизмом вудить рибу. Віктор зібрав команду за спільними інтересами з числа друзів - співробітників і їздив з ними на великі ставки і влітку, і взимку. Для зимового лову він обзавівся кожухом, валянцями і всім необхідним, а саме: придбав чималеньку скриньку, у якій складав необхідне приладдя для риболовлі, "тормозок" з їжею, щось для "сугреву душі", як він, сміючись, казав, важчезний бур, для свердління лунок у кризі, пешню, не кажучи вже за різноманітні вудочки. Отож, подивившись на нього збоку, ставало і смішно, і гіршно. Нашушканий, за спиною - скриня, немислимої ваги, та ще й на бурі, у руках вудочки, і ще якісь приладдя, а з-під волохатої шапки визирають радісні, щасливі очі.

Слава теж мав таку екіпіровку, але далі озера він не пішов. Влітку я ходила з ним рибалити. Слава вудить, а я при ньому відпочиваю, засмагаю. Як підріс Родіон, Слава почав його брати з собою. Риболовля стала для діда й онука улюбленим заняттям.

Якось зимового, сонячного дня дідусь Слава каже онуку:

- Родя, вдягайся тепленько, сьогодні ми підемо до озера на підлідний лов. Я візьму бура, щоб насвердлити дірок у кризі, блешню для приманки риби, мормижку. Я буду ловити, а ти будеш примовляти: ловися, рибко, велика й маленька. Ох, і риби вловимо. Бабуся насмажить. Ну які Підемо?

- Так, - відповідає малий Родіон.

- Не забудьте взяти садка, а то ні в чому буде риби принести, - кажу я. - Валя наказувала, щоб ти Родю на озеро не водив. Там під снігом багато ополонок.

- Валя не довідається, бо Родя їй не розповість і ти мовчи. Лід товстий і безпечний. Ми будемо ловити в місцях, де нема ополонок. Ми будемо дуже обережні, правда, Родю?

- Правда.

- От і добре. Треба ж, щоб хлопчик ріс справжнім чоловіком і нічого не боявся, - каже Слава.

Готуються до риболовлі ретельно, а улов, хоч зимовий, хоч літній - мінімальний, більш символічний, а іноді й зовсім ніякий. Зате скільки радості, задоволення навіть від самої підготовки до риболовлі, не кажучи про самий процес риболовлі.

Через деякий час я беру санки й іду через озеро до своїх рибалок. З неба сяє ясне сонечко, сніг блищить міріадами блискіток, аж очі сліпить. Усе озеро всіяне рибалками, що сидять осторонь один від одного.

Я ступаю сторожко, щоб була не шуганути в ополонку, бо вперше йду по глибокому снігу, який вкрив лід.

А ось і мої рибалки. Обличчя червоні, руки червоні.

- Ну, як рибалка? - запитую. - Вам помічники не потрібні?

- Потрібні, - сміється Слава. - Добре, бабуню, що ти прийшла, з тобою, може, краще рибка ловитиметься.

- Я ось тут чайку гарячого з бутербродами вам принесла. Погрійтеся трохи, а тоді підемо кататися на санках з гір.

- Ти це гарно придумала. Перекусити саме час.

Дякуємо тобі, бабусю. Родіончику, їж бутербродик, запивай чайком. Грійся. Ніжки померзли? Потупцюй ними трішки.

Хлопчики трішки підкріпилися, і ми пішли на гірку. Я несла порожній садок, бо вся риба вмістилася в шмат паперу, залишки їжі в торбинці, Слава - усе, що брав для риболовлі, а Родіон тягнув за собою санчата.

Озеро з одного боку увінчане високими, а подекуди крутими пагорбами, вкритими товстим шаром снігу, через що вони ще вищі, ще крутіші, аніж влітку. Скрізь чути сміх, вереск дітвори, що спускається з цих пагорбів.

Родіон самотужки збирається з санчатами на самісінький верх пагорбу, лягає животом на санки й летить, несеться, підстрибуючи на трамплінах, донизу, міцно вчепившись у санки. А то, сидючи на санках, стрімголов залітає у намет: сам - праворуч, санки - ліворуч, та байдуже! За санки й знову, грузнучи в глибокому снігу, здирається на найкрутіший схил. Я стою внизу й хвилююся, а дідусь підбадьорює хлопчика: "Молодчина, Родіоне!"

Повертаємося додому, нагулявшись, розважившись досхочу. Родіон червоний, рукавиці, шуба, штанці мокрі, зате він шалено задоволений.

Є ще одна гора неподалік нашого будинку. Вона на сусідній вулиці, біля ставка. Гора не крута, зате висока. На ній ростуть високі сосни, берези, дикі груші і влітку на ній залюбки відпочивають любителі природи, хтось вудить у озері піскарів, хтось ловить мотиля. Взимку сусідські мешканці заливали доволі велику площу гори водою і утворювалась крижана гора. Ото була розвага для дітей і дорослих!

Слава з Родіком теж спускалися з тієї гори на санчатах. Там завжди було повно бажаючих себе випробувати. Спускались, хто на чому: на санчатах, на портфелі, на целофані, на фанерці, просто на спині, на животі. Мої сміливці - удвох на одних санчатах. Родіон - попереду, дідусь - позад нього, тримаючи в руках вірьовку.

Родіон не боявся ніякої висоти, бо був змалку натренований. Я вже про це писала, тож на санчатах спускався з гір залюбки.

- Ех, бабусю, - каже Слава, - даремно ти не пішла з нами. Там така гора! Справжня сковзалка. Нам з Родіоном аж дух перехопило! От би тобі хоч раз з'їхати!

- Бачила я ту гору. Блищить на сонці, широка, висока. Не по зубах вона мені. Я тільки на неї подивилася, і вже голова мені паморочиться. Куди мені до вас! - сміюся я.

- Не кажи, бабутько! Ми тебе з Родєю підстрахували б. Так, "Родя?"

- Так, - відповідає з готовністю онук.

- Тож ходімо з нами наступного разу, - агітує Слава, а в самого очі аж блищать радісно.

- Ні, мої любі. Мені навіть лячно подумати, а не те, що з'їхати. Я не завжди була така боягузка. Колись, у дитинстві я спускалася з самої крутої гори у нашому місті. Діти її прозвали Срулька. Було, лечу на своїх співучих санчатах, серце шалено калатає не через азарт, а через страх. Мене несе в самі корчі. Бух! Ой, як боляче... Тут тобі й синці, подряпини, криваві гема-томи. Аж пекучі сльози виступають. Та все швидко минає. Знову летимо на санчатах я, Тамара - подружка, Люба, тепер уже на дерев'яних великих санчатах, які Люба взяла потай від матері, бо мати ними дрова возила з лісу. А тепер я боюся зламати шию. Реакція вже не та. Не хочу псувати вам настрою. Ось краще роздягайтеся й сідайте до столу. На вас вже чекає гарячий борщик і до борщику щось смачненьке є.

- А що саме? - питає Слава.

- Млиночки з сиром і сметаною.

- Родіоне, ти чув? - гукає Слава. - Твій улюблений сир зі сметаною.

*****

Приходить літо. Воно несе особливу неповторну красу. Ясне сонечко щиро ллє своє тепло, і земля, зігріта його промінням, оживає, квітне. Прокидається озеро від зимового оціпеніння, прокидається життя навколо нього. Уже чути пісні очеретянки, десь кує зозуля, у прибережних лозах квакають, перегукуються жаби. Навколо озера вже зрання сидять рибалки.

Слава теж збирається вудити рибу. Сьогодні п'ятниця.

Скоро привезуть на вихідні дні Родю. Вони вдвох ходять на озеро копати черв'яків для вранішньої риболовлі. Вони якось натрапили на одну місцину з черв'ячками. Там, видно, і інші рибалки в копають. Тепер Слава й Родя теж їх там добувають.

Вранці, озброївшись усім необхідним, взявши їжу, яку я їм приготувала, мої хлопчики йдуть на природу.

- Бабуленько, прийди до нас, будь ласка. Місце, де ми зазвичай зупиняємось, тобі добре відоме, ми чекатимемо на тебе, - кличе Слава.

- Постараюся. Ось тільки управлюся й прийду, - відповідаю я.

Десь опівдні я йду шукати своїх рибалок. Переходжу запружену автомобільним транспортом дорогу і спускаюся косою до асфальтованої доріжки, яка біжить навколо озера. По обидва боки доріжки зеленіють дерева, густі кущі, далі видніється лужок, а за ним - прибережні кущі верболозу, очерету й верби, що хиляться до води. Між берегом і доріжкою облаштований спортивний майданчик для гри з волейболу. Там вже зрання людно, галасливо.

Я минаю невеличкий "дикий" пляж. До річч, навколо озера таких "диких" пляжів - купалень багато й скрізь повно відпочиваючих. Йду далі вздовж озера, милуюся його спокійними срібними водами, у яких купаються випадкові стрімкі хмаринки, і бачу спочатку дві голови - одну лисеньку - дідусеву, другу - маленьку кругленьку - Родіонову, які видніються з-за прибережного зеленого схилу, а потім - і самих рибалок, що спокійно стежать за поплавками на волосіні вудочок.

- Ну як? Клює? - запитую і зазираю до відерця на дні якого плавають декілька пічкурів.

- Тихіше, бабуся. Налякаєш рибу, - сміється Слава. Щось сьогодні погано клює. Спекотно. Мабуть, риба на дно залягла.

- Тоді купайтеся, та будемо обідати. Дьодечку, допоможи мені, будь ласка, - звертаюсь я до онука.

Я стелю на траві ковдру, дістаю з торбини й викладаю на таці ще гарячу молоду картоплю, огірки, помідори, зелену цибулю, котлети, ставлю на імпровізований стіл велику пляшку з компотом. Родіон допомагає розкласти усе на серветки.

- Овва! Який шикарний обід приготувала нам бабулька. Родіоне, викладай до столу всі залишки нашого сніданку.

До столу додаються сало, хліб, оладки.

Обід на свіжому повітрі та ще на березі озера, з якого доносяться свіжі вологі запахи риби, водоростей, надзвичайне диво.

Пообідавши, хлопці грають у карти, мене до себе запрошують. Я погоджуюся тільки на три гри. Отримавши три поразки, кидаю карти.

- Грайте самі. З мене досить. Я краще почитаю.

З транзистора ллється спокійна, ніжна музика, душа підноситься аж до неба.

Сонечко поступово переміщається з півдня на захід. Ось воно золотить вікна будинків, що стоять на протилежному боці озера, його золоте проміння ковзає по воді, біжить по воді, добирається до нас, ніжним сяйвом лоскоче очі, огортає нас і разом з нами - довкілля. Спадає спека. З озера війнуло прохолодою.

Ми збираємося й ідемо додому, прощаючись до наступної суботи.

Частенько, ідучи на прогулянку, ми беремо з собою - гумового або футбольного м'яча, бадмінтон, "літаючу тарілку". Сонечко світить нам назустріч. Слава йде попереду в самих шортах, босоніж, підставивши обличчя, лисину, круті смагляві плечі вранішньому сонечку.

За ним ступає Родіон, вдягнений у сорочку, яка застебнута до останнього ґудзика, у спортивних штанах і взутий у кросівки.

- Родю, знімай сорочечку, штанці й кросівки, - каже

Слава. - Повітря лагідне, асфальт теплий.

- Не хочу, - сопе Родіон.

- А я тобі кажу знімай, хай тіло дихає, загартовується, за-
смагає, - наполягає Слава. Бери приклад із мене, з бабусі. Бачиш
і вона йде босоніж, у шортах, у легенькій майці на бретельках.

Родіон невблаганний, мовчки йде, супиться. Тоді дідусь
допомагає йому роздягнутися до трусиків, розбутися, бо Родя
робить це спроквола, а то й упираючись.

Асфальт і справді так нагрівся, що аж пече у ступні ніг.
Тільки ступати на нього неприємно, бо з асфальту повилазив
щебінь і коле в ступні так, що боляче ступати.

Слава підбадьорює: "Сміливіше ступайте. Це - найкра-
щий масаж для ніг. І ми йдемо, обережно наступаючи на камі-
нчики, хоч-не-хоч сприймаючи їх за корисний масаж.

Від камінчиків нас відволікає гра з "літаючою тарілкою".
Цього разу Слава йде попереду, за ним - Родіон, за Родіоном -
я, витримуючи деяку дистанцію. Я кидаю легеньку, пружну, гну-
чку, не ламку тарілку Славі, яку він повинен уловити й кинути
мені. Я теж стараюся її уловити. Отак ідемо, перекидаємося, а
тарілка коли летить прямо, а коли - то праворуч, то ліворуч, па-
дає на траву, на кущі. Тоді Родіон біжить, піднімає тарілку й до-
лучається до гри - кидає тарілку дідусеві. Гра дуже жвава, рух-
лива й захоплює нас так, що ми не помічаємо, коли опиняємося
біля нашої купальні. Тут ми трохи перепочиваємо. Слава запли-
ває далеко, довго лежить на воді, а я тільки окунуся, освіжуся й
сиджу на березі разом з Родіоном, чекаючи на Славу. Отак до
обіду й гуляємо, граючи то в бадмінтона, то у волейбола.

З часом Родіон звик до прогулянок, не обтяжений зай-
вим одягом, взуттям. Йому непотрібно було нагадувати про со-
рочечку, штанці, взуття. Він залюбки їх знімав сам і бігав по
траві, по піску, по асфальту, навіть тоді, коли було прохолодно.

*****

Родіон довгий час жахався заходити у воду, не кажучи

про купання чи плавання. Я так думаю, що жах виник ще при народженні, бо були дуже складні пологи, й немовлятко ледь не задихнулося при появі на світ. Після пологового будинку його довго лікували в дитячій, лікарні. Ніхто з нас не знає, як він там сприймав купіль і саму процедуру купання. Але вдома покупати дитину було проблематично. Мабуть, саме під час пологів той жах виник і засів у кірці головного мозку і нарівні підсвідомості проявлявся, як у немовляті, так і в дитячому віці.

Ми мали дуже обережно, поступово привчати Родю до води. Коли Родя ночував у нас, то він тільки дідусеві довіряв купати себе у ванні. Дідусь набирив у ванну теплої води, налив дитячого ароматного шампуню, кидав у воду різні іграшки й акуратно, поволі садив Родю у ванну, а він пручався й плакав. Дідусь, граючись іграшками, відволікав Родіона, а тим часом плюхав на нього водичкою, мив голівку, личко, тільце. Але сполоскати під душем було майже неможливо.

Якось, відпочиваючи на озері, Слава заніс на руках маленького Родю у водичку і хотів хоча б ніжки окунути, та де там! Дитина зняла неймовірний галас, люди почали на нас озиратися. Прийшлося довго хлопчика заспокоювати й більше не випробувати ні нервів, ні терпіння.

Бувало, сидимо на пісочку біля води, засмагаємо, граємося, будуємо замки з піску, я й кажу: “Дьодечку, піди наברי водички у відерце, помиємо тобі ручки й ніжки”. Він насупиться й не йде. Я беру його за ручку, веду до води й вмовляю: “Не бійся, водичка тепленька, ласкава. Давай - плюсь ніжкою. Ось так, - показую. Не хоче, плаче. Мені аж самій хочеться плакати - дитина невинна, що не може побороти свого страху. Необхідно почекати. Час настане, страх минеться.

Десь, коли Роді виповнилося дев'ять чи трохи більше років, нам з дідусем вдалося таки побороти страх, до води, що засів у ньому змалечку.

Одного разу, відпочиваючи біля озера, за моїм

наполегливим сприянням Родіон увійшов у воду кроків за два від берега і почав потроху загрибати її руками. “Так-так, Родю, сміливіше, - підбадьорюю я хлопчика. “От побачиш, тобі сподобається поринати, пірнати, плавати у воді”. Перед цим випадком я не раз казала Родіонові: “Родіоне, ти вже великий хлопчик, маєш навчитися плавати. Уяви собі, що ти служи́тимеш у армії, де доведеться здавати нормативи з фізпідготовки: стрибати у висоту, у довжину, підтягуватися на турніку, бігати на довгі дистанції і безліч інших нормативів, а до цього - обов'язково здавати норматив з плавання. Товариші старатимуться пливати, щоб бути першими на фініші, а що робитимеш ти, коли не вмітимеш плавати? Ти ж підведеш себе, свій взвод. Буде дуже соромно. Або ще такий випадок: Ти ідеш берегом річки або озера. Раптом чуєш хтось кричить: “Допоможіть! Рятуйте!” Тоне дитина або доросла людина. Маєш, не вагаючись, стрибати у воду, рятувати, а ти плавати не вмієш. Як ти зможеш урятувати? Отож, маєш перебороти всі страхи і вчитися плавати, бо навіть з друзями на відпочинку ти не зможеш бути з ними нарівні.

Родіон вислухав мене і зрозумів, бо після цього почав вчитися плавати.

А почалося з того, що Родіон зайшов у воду вже кроків за п'ять від берега й поплив, доторкаючись руками дна. Це вже була маленька перемога. Я раділа і давала поради:

- Родю, руками треба працювати ось так!

Я показую, як треба триматися на воді, як треба загрибати воду. Мої поради сипалися одна за одною: “Родю, не торкайся руками дна, Родю, держи голову над водою, вдихай повітря ротом, коли голова над водою, видихай...”. Я не інструктор з плавання і мої поради примітивні, але Родя старався все робити так, як я радила. Він кричав з води у захваті:

- Бабусю, подивися! Бабусю, подивися, як я плаваю!

У нього й насправді почало виходити.

- Молодчинка, Дьодечку! - гукаю я у радісному збудженні.

Родіон відходить від берега все далі і далі й по-справжньому пливе, здіймаючи бризки руками й ногами.

Дідусь увесь цей час сидів неподалік під березою, читав і не бачив нашого уроку з плавання.

Я запропонувала:

- Ходіте на більш спокійне місце, де не так людне і нам ніхто не заважатиме. Там більш пологий берег, неглибоко, тому більш зручно плавати.

Я сиділа на крутому пагорбі, інструктувала онука, який плавав і невимовно радів. Дідусь Славко тільки дивився на нас, відчайдушних, щасливих і усміхався очима, губами, усіма рисами доброго й милого обличчя.

Наступного разу Родя вчився пірнати. Він плавав поруч з дідусем. Той підкидав Родіона й Родіон сміливо плюхався у воду, борсався, пірнав. Тепер він подовгу не виходив з води. Щоправда, йому з носика часто йшла кров, коли в ніс потрапляла вода, бо в носі була слабка судина. Та хлопчик звик до цього ще з раннього дитинства й не лякався. У таких випадках я допомагала йому зупинити кров.

Згодом тато Вітя придбав сину ласта, окуляри, трубку для підводного плавання, брав Родіона з собою на риболовлю. Усі страхи минулися. Перемога над страхом була повною.

*****

Дуже цікаво було бачити, як маленький тендітний Родя в біленькій сорочечці, чорненьких бархатних штанах, з чорним метеликом - краваткою, який пошила йому бабуся, кружляє навкруг ялинки на дитячому ранку в дитсадочку. Валя покликала нас на цей святковий ранок, і ми прийшли. Я не змогла стримати сліз радості, коли побачила нашого Родю серед танцюючих діток. Він теж зрадів, побачивши мене й дідуса серед присутніх. Підбіг, обійняв. Ми подарували йому новорічні подарунки. Скільки було радості й захвату!

Слава ходив з Родіком на святкові новорічні ранки до

Палацу культури заводу імені Фрунзе. Мені не випадало такої щасливої нагоди через роботу.

Родя тягнувся до дідуся, як паросток до сонця. Він із задоволенням ішов до нас, отримував від нас любов, турботу, тепло. Ми завжди з нетерпінням чекали на Родю. Оте постійне обов'язково-добровільне й бажане спілкування приносило не тільки обопільну радість, а й користь.

Дідусь заохочував онука до різних пізнавальних занять, до розважальних ігор на кмітливість, меткість, рухливість, фізичну витривалість, навіть загартування й сміливість. Беручий до всього Родіон виявляв інтерес, охоче брав участь у всіх розвагах, справах, які пропонував дідусь.

Вони розкладали серед кімнати на килимі велику географічну карту Світу і подовгу мандрували океанами, морями, горами, країнами. Це заняття захоплювало обох в однаковій мірі. Вони складали з металевого конструктора різні конструкції: літаки, пароплави, будівельні крани, автомобілі й різне. Вони мали дуже цікаві, захоплюючі настільні ігри. Навіть звичайні гудзики ставали захоплюючою грою. Мені якось принесли десь з кілограм різних гудзиків, великих і маленьких, різнокольорових, блискучих і райдужних. Гудзики - відходи виробництва, фабрики пластмасових фурнітур, браковані, по декілька одиниць з одного виду, форми, розміру. Родя їх висипав на килим, порпався в них, розкладаючи, вибираючи однакові за кольором, розміром. Дитина вчилася розрізняти кольори, форми: круглі, овальні, квадратні.

Влітку, коли всі разом, коли дідусь і Родя любили відпочивати в міському парку, або в парку - казці для дітей, де багато різних атракціонів, у ставочках плавають лебеді, качки, б'ють веселі фонтанчики, квітнуть квіти, зеленіють затишні алеї.

Тут завжди багато дітей, молоді, дорослих. І ми приєднуємося до загального цікавого гуляння. Родіона цікавило все, як кожну дитину.

Бувало оббігає усі атракціони, очі радісно блищать. Дідусь каже: - почнемо, Родю, з отого високого колеса, з якого видно майже всі Суми. Бабусю, ти з нами?

- Ні. У мене на колесі паморочиться голова. Катайтесь самі, - відповідаю я.

Після колеса огляду мої смільчаки забираються до літака, який швидко несеться по колу. Я ледь встигаю побачити радісні обличчя, як вони вже пронеслися далі. Коли Слава й Родя виходять з літака, я запитую:

- Дьодечку, голова тобі не паморочиться? Може, досить на сьогодні?

- Не паморочиться, - відповідає Родіон. - А можна ще он на тому покататися?

Родіон вказує на "американські гірки".

- Запитуй у дідуса. Якщо він добре почувається і дозволить, то покатайтеся. А ти, Славко, упевнений в собі. Не буде для вас обох ризиковано? Для хлопчика особливо, бо вперше кататиметься на цьому атракціоні.

Не хвилюйся, бабусю. Родіон вже не маленький. Він добре переніс літак, ані трішки не злякався і не поскаржився. Дамо йому шанс випробувати себе.

Я хвилювалася, дивлячись на те, з яким ревом вони скачуть у кабіні тою гіркою, злітаючи вгору і падаючи вниз, з приплюснутими вітром обличчями, і ледь стримувала сльози, в яких змішалися різні почуття: переживання, страху, радості, захоплення.

Коли вони підійшли до мене, то їхні обличчя сяяли, і я зрозуміла, що все гаразд.

"Бабусю, бабусю!" - не вгавали мої чоловіки, навперебій виказуючи своє захоплення.

- Знаєш, Тамаро, як здорово! Наш Родя стійкий смільчак і витривалий хлопчик.

- А ти як почуваєшся?

- Я - в нормі, - відповів Слава.

Я хочу вірити, та знаю, що він ніколи не зізнається, як почувується, не поскаржиться на своє самопочуття, аби нас не тривожити, не хвилювати.

Згодом ми сиділи на лавці, смакували “солодку вату”, - східні солодощі.

Тринадцять щасливих років Слава присвятив онукові, і вони дали благодатні сходи.

Втрата люблячого дідуса Слави, чоловіка, татуса була нестерпна, непереборна, поповнити її було неможливо. Для хлопчика - підлітка взірцем були його тато Вітя, матуся Валя, на яку він був схожий зовнішньо, від якої успадкував працелюбність, старанність, порядність і увесь позитив, притаманний родині Замули. Батьки Валентини Замула Григорій Іванович і мати Ганна Іванівна були працьовиті, чесні, щирі й добросердечні люди. Вони поважали зятя Вітю, шанували мене і Славу, віддано любили онука Родіона. Родіон теж любив дідуса Грищу й бабцю Ганну, тільки бачився з ними рідко, бо вони мешкали в місті Кролевці, далеченько від міста Суми, хоч і в Сумській області.

У школі Родіон вчився непогано, і всього, чого він досяг, досяг наполегливістю й старанням. Він відвідував плавальний басейн, займався в спортивній секції з ручного м'яча “гандболу”, і цей вид спорту став його улюбленим, він не полишав його ні в технікумі, ні в університеті.

Тепер багато вільного часу Родіон проводить зі мною. Він приїздить до мене, як колись до нас. Він дозволяє себе обняти, поцілувати. Одразу питає:

- Ба, як справи? Що нового? Як здоров'я. Ми вдвох ходимо на прогулянку до озера, купаємося, засмагаємо, граємо в карти, обідаємо. Тоді, деś біля сімнадцятої години я провождаю його до тролейбусу або маршрутки, і він їде додому.

Родіон, як і його дідусь, як і тато, закінчує

машинобудівний технікум, захистивши диплом на “відмінно” і цим пишається, що він, як дідусь, як тато.

Після технікуму Родіон вступає до політехнічного університету, одразу на третій курс. Вночі він працює оператором в Сумській телестудії. Зазвичай забіжить, поснідає раненько зі мною й біжить на заняття. Як телестудія, так і університет знаходяться неподалік від нашого будинку. Було дуже зручно. Родіон витрачав біля години на шлях і на сніданок і встигав на півнадев'яту на заняття.

Диплом за фахом енергоменеджмент він також захистив на “відмінно”. Кржемінські інакше не можуть!

Працювати пішов до Управління МНС, де працював його тато.

Управління знаходиться майже поруч з моїм будинком, тому Вітя й Родіон завжди обідають у мене. Спочатку Вітя один обідав, а тепер вони обідають вдвох. Я щаслива. Я маю змогу бачити своїх найрідніших щодня, приготувати для них обід, потурбуватися за них, що скрашує моє самотнє життя.

Я постійно опікуюся своїми дітьми, допомагаю порадами, грішми, участю в їхніх справах, а вони мені платять любов'ю.

Родіон задумав навчитися водити автомобіль. Він закінчує автошколу, отримує посвідчення водія й Права. Він закінчує курси програміста. Начальник Управління, де працює Родіон, дуже гарної думки про нього. “Ваш Родіон, - каже він, має золоту голову. Кращого працівника за нього, кращої достойної людини немає у всьому управлінні”.

Я схилию Родіона до вступу в Харківську академію цивільного захисту і оплачую його навчання. Ото порадив би дідусь за онука, якби був живий.

Вітя перейшов на іншу роботу. У званні полковника цивільного захисту він обіймав посаду начальника обласного учебного центру ДСНС. Родя все так і приходив до мене обідати. До

його приходу все стояло на столі. Він за сорок п'ять хвилин устигав прийти, пообідати, поспілкуватися зі мною і вчасно повернутися на роботу.

Через три роки вдовиного життя склалися непередбачені, несподівані обставини, за яких я зійшлася з вдівцем, другом моєї юності, добропорядною вшанованою людиною, Його прийняли Вітя й Валя, прийняв і Родіон. Вони з повагою поставилися до цього доброго, чуйного, щирого чоловіка.

Відтепер ми обідаємо втрьох: Родіон, а за ним - я з Миколою Федоровичем.

На все літо ми від'їжджаємо до міста Городні, що на Чернігівщині, де мешкає у приватному будинку Микола Федорович. Повертаємося тільки зимувати десь наприкінці жовтня.

Я запропонувала Родіонові і його молодій дружині мешкати в нашій квартирі поки ми не повернемося. Вони дуже зраділи, бо мріяли жити окремо від рідних. До того ж квартира майже в центрі міста, поруч магазини, базар, зручне транспортне сполучення, а головне - поруч робота.

Так продовжувалося до того, часу поки Родіон з дружиною переїхали до Львова, де працюють у різних фірмах. Родіон щасливий у шлюбі з Анною.

Як би порадив дідусь Слава, як би був живий, дивлячись на свого улюбленого онука Родіона. Він вклав у нього свою душу, яка разом з душами батьків Родіона відтворила таку прекрасну людину. Радію я, радіє Микола Федорович, який ставиться до Родіона, як до рідного. Нема вже й Григорія Івановича, Ганни Іванівни, але їхні часточки, їхні гени проявляються у спадкоємці Родіонові.

Він середнього зросту, широкоплечий з тонким торсом, спортивний молодий чоловік, міцний, як і його дідусь, має карі очі, як у матері, акуратний, має добре серце, люблячий чоловік, син і онук.

Я тепер рідко його бачу. Тільки телефонні розмови дають

почути рідного голоса:

- Алло! Привіт Ба! Як справи? Як здоров'я? Що нового? Як Микола Федорович?

Оте "Ба" звучить як музика у моїй душі.

- Родю, а як ви поживаєте?

- Потихеньку.

- А як ваше здоров'я?

- Нормально.

Розділ XIV

Я знову повертаюся до спогадів про Славу, про наше з ним життя, яке продовжувалось тридцять дев'ять років і шість місяців.

У попередньому розділі я коротко описала невеликий відрізок життя, довжиною у тринадцять років, у якому Слава мав можливість радіти, любити, виховувати свого вельми очікуваного онука, жити заради нього й залишитися назавжди в його пам'яті, як зразок для наслідування найцінніших якостей людської душі, якими був наділений Слава своїми батьками, природою.

А він любив усе, що дарувала природа, жив упритул, у тісному зв'язку з нею.

Слава нераз казав: "І нащо я обрав професію штурмана? Я мав би закінчити сільгоспакадемію або інститут лісного господарства, і був би, як мій тато. Пізно я зрозумів своє призначення".

Мені такої хвилини ставало щиро шкода його, тому що маючи неабиякі здібності, чуйне серце, потяг до землі і її багатств, він усе те витратив на ливарне виробництво, його якість, часом нікому не потрібну, коли поставало питання "давай - давай" за всяку ціну, навіть ціною своєї совісті. Та він якраз і не поступався своєю совістю, за що отримував болісні ляпаси, зайвий біль у серце. Хоча загалом Славу поважали за його чесність,

професіоналізм, за раціоналізацію, удосконалення процесів ливарного виробництва, за високу якість роботи. Я багато разів чула від ливарників: “У нашого В’ячеслава Антоновича світла голова. Він технолог від Бога”. Його поважали друзі, колеги по роботі, робітники, з яким доводилося розділяти труднощі нелегкої праці. Усе було, усе відбулося на його трудовому шляху. Перегортаючи сторінки нашого життя, я пишаюся, що витримкою, мужністю, благородством кожного його вчинку, його цілеспрямованістю, любов’ю до життя, до всього прекрасного, відданою, любов’ю до мене, до своїх дітей і онука.

Але було б значно краще, якби усе це втілювалося влюбимому працю, яка була його повсякденним життям і створювала б достойні умови життя, була на користь, здоров’я, у всій своїй красі, з усією повнотою відчуття щастя супроводжувала б буття.

Та не згущатиму я фарби, а підійду простіше до миттєвих проблем, саме так, як ми їх сприймали й вирішували. Я ніколи не ускладнювала ситуацій, не вимагала ні від себе, ні від Слави, ні від оточення неможливого, чогось особливого, надмірного, найкращого, най-най... Я раділа тому, що мала. А мала я багато за тими мірками, за якими я оцінювала можливості і сенс свого існування. Сенс мого існування - просте людське щастя. Я вбачала щастя в гармонії відносин, відчуттів між Славою і мною, в гармонії з людьми, з природою.

Між Славою і мною процвітала внутрішня і зовнішня узгодженість, цілісність і відповідність змісту й форми прекрасного різноманіття.

Усе вибудовувалось, здавалося б, з дрібниць. Але з дрібниць, тобто з дрібних часточок утворюється ціле, цілісне - внутрішньо єдине.

Тож я якось кажу:

- Славко, збудуй шпаківню. Ми прикріпимо її на наш балкон. Хай селяться і співають шпаки, як у Книша Василя на сараї. Мені полюбився їхній спів. Слухати переливчастий спів одне

задоволення.

- Гарзд , - каже Слава. - Шпаки вже прилетіли, висвистують на деревах. Я змайструю шпаківню.

З того часу на нашому балконі щовесни гніздилися шпаки. Ми на той час мешкали на верхньому поверсі триповерхового будинку, і Слава прибив гарненьку новеньку, збудовану за всіма правилами, шпаківню до міцної високої жердини, яку закріпив на бічну балку балкону.

Відразу до шпаківні прилетів шпак і своїми піснями запросив шпачиху, Щоранку з першими променями весняного сонця шпак виводив своїх дивних пісеньок своїй подрузі, яка висиджувала пташенят.

А він виводити мастак! Як відомо, шпак пташка - пересмішник. Він наслідує спів багатьох співочих птахів, і робить це дуже майстерно, тому слухати його - велика насолода.

Щовесни Слава чистив шпаківню, підготовляючи її до прильоту наших улюбленців. Вивівши своїх пташенят, вивчивши їх літати, шпаки всією сім'єю відлітали у поля, у ліси, на лани, де для них повно їжі. Дорослі, зміцнілі птахи поверталися до своєї шпаківні, щоб попрощатися з домівкою перед відлітом.

Ми проводжали їх у далеку дорогу, бажаючи благополучного повернення. Не знаю чи поверталися навесні ті самі, наші птахи, чи то нові заселяли знову шпаківню, залишається загадкою.

Шпаківня була доти, поки ми не переїхали на іншу квартиру. А там - балкон-лоджія застклений. Зате взимку до нашого віконечка прилітали зграйки синичок. Слава вивішував саморобні годівнички, а на дротинки чіпляв несолоне сало. І кумедно, і втішно спостерігати, як синичка вчепиться в сало головою донизу й клює. А на насіння, було, злітаються й горобці. Смакують насіння разом, не затіваючи бійок. Якщо ми ще не встигли повісити годівницю, синички сідають на зовнішнє підвіконня й зазирають у вікно, нагадуючи, що вже час про них подбати. Отака

неповторна ідилія.

В лютому на підвіконні зеленіє висока густа цибуля, шефство над якою взяв Слава. Він особисто відібрав у базарі великі пророслі цибулини й висадив їх у дерев'яні коритця. Землю він запасає ще восени у луках, прожарює, щоб знищити шкідників. До самісінького травня ми споживаємо свою зелену цибулю.

Якось ще на старій квартирі, коли ще Вітя був підлітком, я запропонувала Славі:

- Славко, давай придбаємо акваріум, розведемо рибок. Я давно про це мрію.

- Я не проти, моя Крульово.

Так він погодився, чому зраділи я й Вітя. Слава придбав акваріум, облаштував його всім необхідним (докупив для нього лампи освітлення, насос для подачі кисню у воду, різні приладдя для чистки акваріуму, трубки, трубочки, шланг).

Ми з Вітею купили рибок, які нам сподобались, водоростей.

Коли ми запустили рибок у відстояну прозору воду перед нами відкрилась прекрасна картина підводного життя. Ми не відходили від акваріуму і спостерігали за рибками, за тим, як вони поводитись, як вони плавали у прозорій воді, висвічуючи своїми боками, хвостами різного забарвлення. Особливо гарні гупії - маленькі рибки з довгими пишними різнобарвними яскравими хвостами, молінезії - чорні моллі, жваві, меткі рибки, гурами ніжносалатового, начебто сріблястого кольору суматранські барбуси - надзвичайно колоритні невеликі рибки золотаво-смугасті.

Годували рибок сухим кормом, а іноді - і живим, які купували у базарі у любителів риборозведення.

Через певний час мені підвернувся більший гарно зконструйований, гарно оснащений, з нержавіючої сталі, на товстій блискучій основі, акваріум ємністю у сорок літрів. Я, не роздумуючи, його придбала у знайомої подруги.

От тоді ми облаштували для своїх рибок справжнє підводне царство. Тепер у ньому плавали світлячки-неончики, хвостаті яскраві різнокольорові півники, шугали знизу вгору, рилися в піску, здійснюючи каламутні хмарки води, вусаті сомики, снували туди-сюди червоні рибки, плавали статечні, спокійні гурами. У воді цвіла “морська капуста”, плавали водорості валіснерії і ще якась морська зелень.

У вільний час я сідала біля акваріуму і милувалася рибками, отримуючи не тільки задоволення. Споглядання цього неперевершеного дива заспокоювало, врівноважувало душевний стан, тамувало втому, надавало думкам і мріям тихого плину, викликало позитивні емоції.

Слава придбав книгу “Акваріумні риби”, допомагав мені доглядати за акваріумом. Коли Вітя виріс, ми віддали акваріум сусідським дітям, братам Кості й Сашку.

На нашому балконі - лоджії стояв розкішний вазон, подібний до невеличкої діжечки, заповнений” землею. Навесні Слава каже мені:

- Мамцю, а що як я посію у вазоні огірки?

- А давай спробуємо! Побачимо, що з цього вийде,- погоджуюсь я.

А вийшло справжнє диво. Розсада розрослася, розгалузилася, пустила вусики, поплелася по мотузочках через усю лоджію. Настав час, огірочки зацвіли. На лоджії зеленіла й цвіла пишна оранжерея, яку старанно пильнував господар. Він переносив пилок м’якеньким пензликом з однієї квіточки на іншу, кожного дня перевіряв зав’язь, бризкав огіркові пліті, поливав рослини. Зав’язі було багато, а огірків вирісло і дозріло лише два. Вони висіли такі свіженькі, ніжні, аж висвічували на сонці, Ну справжні огірки! Ми ними милувалися, як рідкісними експонатами, довго не зривали.

А то було, ми виростили на балконі у вазонах дрібненькі помідори. Займалися, чим завгодно, аби життя не здавалося

сірим і буденним.

Якось Слава, Родя і я смакували фініки. Слава звертається до Роді:

- Родіончику, давай посадимо в землю кілька кісточок. З них виросте фінікова пальма. Бабцю, дозволь нам зайняти будь-який горщик, а земля на балконі є.

- Славко, чи ж виросте, що з цих сухих кісточок?

- А ми спробуємо, може й виросте, - відповідає Слава.

Дідусь з онуком посадили кісточки, а згодом і із землі виліз маленький паросток, а за ним - другий, третій. Коли вони підросли, їх пересадили до окремих вазонів. Одну пальмочку ми залишили собі, а дві - віддали сусідці.

За багато років наша пальма виросла аж до стелі, я її берегла, як пам'ять про Славу аж поки не поїхала з дому. Тоді пальму доглядав Родіон, а коли і він переїхав до Львова, пальму віддали все тій же сусідці Надії.

Росли в нашій кімнаті й два розани. Їх викохували з маленьких черенків, які мені дала знайома. Черенки дуже погано приживалися, стриміли із землі слабенькі, та все-таки почали рости. Один розан зацвів якось знехотя, бо викинув два бутони. Коли вони розкрилися, то я побачила два надзвичай красивих, яскравих помаранчевих сонця.

“Вітаю вас, мої гарненькі квіточки. Ви схожі і ясно-червону квіточку з дитячої казочки. Дякую вам за вашу красу”, - промовляла я до квіточок.

Надто зворушливе і разом з тим сумне коротке життя має цвіт цієї квіточки, самий період цвітіння вона живе лише один світловий день: вранці розкриває свою прекрасну чашу, а після заходу сонця закриває і в'яне. Однак сила природи - в її постійному оновленні, відродженні.

Другий розан нескоро зацвів, та коли щось у ньому відбулося, він випустив безліч бутонів і зацвів так буйно, немов палахкотів вогненними язиками. То там, то там розкривалася

вогненна чаша, на зміну якої розкривалася друга, третя...

Тільки раз палахкотів отак розан. Більше я не бачила жодного бутона. Він немов щось віщував, та я не зрозуміла. Я з ним розмовляла, умовляла зацвісти, та марно.

Я присвятила своєму розану вірша:

Розцвіла на моєму вікні

Квітка щастя, моєї надії.

Я стрічаю, цілую її –

Заповітні здійснилися мрії.

Красним полум'ям квітка горить.

Ту красу їй природа дає,

І вогнем, що сама пломенить,

Насичає і живить мене.

Тільки день квітка щастя живе

Потім в'яне і тихо вмирає,

Побивається серце моє,

Хоч надія мене не лишає.

Знову зустрічі з нею чекаю,

Бо палка і живуча надія.

А тому вже напевне я знаю –

Доживу, щоб зустріти цвітіння.

Наша квартира типова, як тисячі квартир, будинків, збудованих за типовими проектами. У нашому під'їзді двокімнатні, трикімнатні квартири однакові, схожі за забудовою, як близнюки. Різняться вони тільки розміщенням меблів, кольором стін і вбранням, хоча стрічаються й меблі однакові, бо придбані в міських меблевих магазинах.

Дорогих меблів ми не мали. Меблі, як меблі у людей середнього достатку, до яких відносилась наша сім'я.

Ще у 80-ті роки увійшли в моду меблі-стілки вітчизняного виробництва й імпорتنі. На імпорتنі я не задивлялася, бо бракувало коштів. Шалений попит породив дефіцит. Я теж перебувала у пошуках підходящого меблевого гарнітуру. Нарешті мені

пощастило придбати меблевий гарнітур, який виробляла Сумська меблева фабрика. До складу гарнітуру входила так звана “стінка” у складі трьох шаф: книжкової з скляними стулками, друга й третя - шафи для посуду за скляними дверцятами. Шафи високі, з антресолями майже до стелі, з візерунками на полірованих дверцятах. До гарнітуру входили -диван, два м'яких крісла і журнальний столик. Я була дуже задоволена. При переїзді на нову квартиру ми перевезли тільки “стінку”, а все інше залишили дітям. “Стінка” зайняла майже всю стіну й переконливо прикрашала кімнату.

У невеличкій спальні помістився спальний гарнітур, не який то вишуканий, а простенький, виробництва Роменської меблевої фабрики; два ліжка, дві високі шафи з антресолю для одягу й білизни, дзеркало на тумбі.

У кутку, схожому на нішу, що в передпокої, Слава змайстрував шафу, яка сягала стелі, на три відділення. Нижнє відділення для взуття, середнє - для верхнього одягу й верхнє - для побутових потреб. Шафа аж виблискувала полірованими візерунчастими дверцятами й металевими різьбленими висячими ручками.

Лоджія теж була гарно облаштована Славою. Там, праворуч від балконних дверей, Слава помістив у вільному кутку комбіновану поліровану темного кольору шафу, яку теж змайстрував власноруч. Нижня частина шафи - стіл з дверцятами на три відсіки, у яких він розмістив інструменти, господарчі матеріли, реманент. Над столом на чотирьох міцних дерев'яних підпорах розмістив ще одну шафу з дверцятами, за якими знаходилися три високі полиці. Уся спору надійна, зручна і гарна на вигляд.

Згодом ми поставили на лоджію раму з вікнами щоб балкон не заливало дощем, не засипало піском і снігом - а головне, щоб у кімнаті було тепліше. А ще Слава приладнав під вікном маленький відкидний стіл біля якого ми відпочивали: читали, чаювали.

На той час модно було стіни прикрашати фотообоями. Ми вибрали фотообої в кімнату й у спальню. Раніше за нас фотообої поклеїли Кржемінські. То був осінній листяний ліс. Від картини, що прикрасила стіну, не можна було відвести очей. Здавалося, що знаходишся серед справжнього лісу, серед золотавих струнких берез, серед багряних кленів, дубів.

Поклеїти фотообої було справою Славиних рук. До цього йому не звикати, бо всі ремонти, включаючи такі роботи, як покласти кахель, наслати підлогу, які вимагали професійних знань, практичного навичку ми виконували самі, без сторонньої допомоги. Слава майстер на всі руки.

Коли ми поклеїли фотообої на всю торцеву стіну, завширшки три метри, кімната розцвіла, засяяла смарагдовими фарбами. На обоях зображений розлогий пагорб, вкритий густими зеленими заростями. Праворуч на пагорбі серед соковитої зелені виразно видніється невеличкий будиночок з легкою терасою. Де-не-де із заростей видніються валуни. На картині ліворуч - з пагорбу стікає водоспад. Він біжить донизу по гладенькому, відполірованому водою і часом плескату камінню. Той неширокий потік несе свою кришталеву водицю, що перебігає з каменя на камінь. Він заспокоює, утішає душевний стан. Саме біля цієї карті ми поставили диван-малютку й у вільний час відпочивали на уявному лоні природи.

На фотообоях у спальні на блакитно-синьому фоні височать гори, їхні шпильасті вершини вкриті білими сніговими шапками. У підніжжя синіло озеро, у якому відображалися крони дерев, що росли поруч.

Задумливе озеро, високі дерева, що тягнулися до синяви неба, засніжені гори, блакитно-сині фарби навівали дивні мрії, спокійні тихі сні, коли я їх розглядала, лежачи в ліжку.

Хто бував у нашій квартирі, казав: "Як у вас гарно і затишно". А чом би й ні? Сила книг, акуратно розставлених на полицях, сяйво, хоч і недорогого кришталю й посуду у серванті,

сяйво кришталевих люстр і бра, килими на підлозі, хоч і не вишукані, але доволі пристойні, шовкові штори на вікнах, бездоганна чистота утворювали той затишок, про який ми дбали вдвох зі Славою.

*****

Буваючи в книжних магазинах, я звертала увагу на виставлені на вітрині поштові марки, подовгу їх роздивлялася. Врешті-решт мене це зацікавило настільки, що я придбала клясер і почала збирати марки. Згодом до мене долучився Слава. Ми купували марки, вибираючи найкращі, найцікавіші, знімали марки з конвертів, бандеролей, обмінювалися марками. З часом клясер був битком набитий надзвичайно гарними художніми поштовими марками з різної тематики. Тут були і автомобілі, і літаки, і літальні космічні апарати. Тут були і звірі, і квіти, Тут були і картинні галереї, виставки, музеї (єрмітаж, Третьяковська галерея, Оружейна палата в Кремлі, бурштинова кімната), роботи визначних художників Світу. Було на що подивитися, помилуватися, чим зацікавитися, що пізнати.

Яке це цікаве, корисне й захоплююче заняття.

Одним із багатьох уподобань Слави було колекціонерство. Він створив колекцію значків, маленьких календарів з різноманітними картинками на звороті, поштових карток із зображенням міст Росії, України, скарбів Московського Кремля, квітів, із зображенням робіт майстрів Палеха, чудових виробів Хохломи.

Його зацікавили медичні книжки відомих авторів: Брега, Іванова, Норбекова, Малахова. Ми мали Медичну Енциклопедію, різні довідники: з медичних рецептів і їх аналогів, “Русский народный лечебник” по доктору П.М.Куреневу, “Тайны Тибетской Медицины”, книги про очищення організму, загартовування організму, навіть книги про секс.

Дещо з цих книг ми випробовували на собі.

Першою загартовувати організм почала я. Це була не

примха, не пустощі, а, як я вважала. необхідність, бо я весь час мала боротися зі своєю хворобою - затятим енцефалітним синдромом, який з роками не минав, а укорінювався в моєму організмі, поступово його руйнуючи.

Я почала з того, що набирала повну ванну холодної води й лягала в холодну купіль на хвилину. Потім виходила, з води й розтирала рушником тіло до почервоніння. Потім я ще два рази лягала у ванну, кожного разу розтираючи себе насухо. Процедура була нескладна, тільки за першим разом лягати в холодну воду було дуже некомфортно, а за двома послідовними разами - навіть приємно. Попри все, я недовго займалася цим видом загартування. Згодом я і Слава почали обливатися холодною водою вранці і ввечері. Вранці і ввечері ми виливали кожний на себе по два відра холодної води, розтиралися цупким рушником, відчуючи прилив енергії. Ця процедура стала звичкою і продовжувалася майже два роки. Ми на початку травня починали купатися в озері, коли температура, води була п'ятнадцять градусів. У зимових ополонках ми не купалися, хоча спокуса існувала.

Було, запровадили у практику харчування розвантажувальні дні: один раз на тиждень у п'ятницю вечеряли і до обіду неділі голодували. У обід приймали легку страву: чи салат, чи бульйон, вечеряли, я зазвичай. І так до наступної п'ятниці. Не знаю чи давало це якісь позитивні результати, але ми сподівалися, що давало, і тривалий час придержувалися такого режиму.

Ми готували й споживали за рецептом різні кваси: з квітів чистотілу, жовтушнику, серцевий квас зі шкурок банану; Слава готував і пив квас з чайного гриба, готували й вживали мікстуру за рецептом омолодження - настойка часнику на спирту й багато чого іншого.

Таким чином чистили судини, шлунок, печінку. Я думаю, користь від цього була, бо Слава прожив після інфаркту

вісімнадцять років.

*****

Значне місце в нашому житті займало кіно. Ще, коли Вітя був зовсім маленький, ми не минали жодного кінофільму. За-лишивши хлопчика на бабусю, ми йшли до кінотеатру “Космос” на останній сеанс, кінотеатр знаходився неподалік від нашої кварти.

Та більш за все ми полюбляли ходити до кінотеатру ім. Шевченка, що в центрі міста. Щоправда, придбати квитки було досить проблематично. Мали довгий час постояти в черзі, зате яке щастя відчували, коли бажані квитки опинялися в руці. Із трьох кінотеатрів, що в центрі міста, цей кінотеатр був найкращий, до поки не побудували новий, просторий кінотеатр “Дружба” на проспекті ім. Шевченка.

Так ось, у кінотеатрі ім. Шевченка було просторе гарне фойє, зала з естрадою, де перед вечірнім сеансом грала музика, естрадна, джазова: звучали вальси, танго, блюзи, музичні експромти й різні музичні твори у виконанні тріо, квартетів, квінтетів і більш численних творчих колективів. Слухачі заповняли залу, потріскували вафлями, жуючи морозиво у вафельних стаканчиках.

Слава теж біг у буфет за морозивом, а я чукала на нього у концертній залі, надихаючись музикою.

Полюбляли ми ходити й до філармонії подивитися концерт, послухати музику. Навіть на сцені філармонії ми дивилися балет “Бахчисарайський фонтан”.

Щоправда, я комплексувала - ходити до філармонії, бо там збиралася поважна, шикарно вдягнена публіка, яка походжала туди-сюди, сяючи нарядами, оздобами, дорогоцінностями, а я серед них виглядала, як сіра миша, як мені здавалося, хоча Слава завжди був іншої думки.

Бувало, вдягну простеньку сукню, призначену для виходів у “світ”, Слава захоплюється:

- Ходи до мене, моя Нефертіті, - каже радісно.
- Яка там Нефертіті, що ти, Славо, вигадуєш, - заперечую

я.

- Для мене ти Нефертіті, моя любима жінки.

Бували ми й на концертах у Палаці культури заводу ім. Фрунзе. Палац - шикарний, просторий, з великим фойє, з просторими залами, великою сценою. У палаці працювала заводська бібліотека, працювали різні гуртки художньої самодіяльності, спортивні гуртки, проводилися вечори відпочинку, танцювальні вечори, різні конкурси, виставки, демонструвалося кіно, проводилися різноманітні культурні заходи. Сама споруда палацу велична, з високим фронтоном, колонами, Палац схожий забудовою на драматичний театр.

Якось у цьому Палаці Слава і я зустрічали Новий Рік у колективі ливарників. Усю ніч проводилися вікторини, розіграші, ігри, гуморини, усю ніч ми танцювали.

Я багато разів бувала у цьому колективі. Тут збиралися майстри, бригадири, технологи, кранівниці, табельниці, начальник цеху, дільниці, інженери, робітники. Колектив передовиків, працюючий, дружний і веселий.

Кожного року останньої неділі вересня завод святкував день Машинобудівника. Зранку біля центральної заводської прохідної збиралися заводські працівники, сідали до святково вбраних автобусів і їхали на заводську базу відпочинку "Сонячна галявина". "Сонячна галявина" - заводський літній Будинок відпочинку, забудований будиночками на два ходи, які являли собою однокімнатні квартири без опалення. Вздовж будинків тягнуться заасфальтовані доріжки квітнуть газони, клумби. Влітку, коли починається заїзд відпочиваючих за путівками заводського профсоюзу, починає працювати кухня, яка забезпечує триразове харчування, працюють ігорні зали, спортивні зали, майданчики, проводиться розважальна робота з відпочиваючими.

Будинок відпочинку розташований у мальовничому куточку змішаного лісу на березі річки Псел. Річка тут тиха, спокійна, біля пірсу стоять човни, а ще можна розважитися, поплавати на річкових велосипедах, дістатися до широкого затону, в якому віддзеркалюються скелясті береги з високими соснами на них з одного боку й пологий берег із зеленими заростями з протилежного боку. Затон розцвітає квітами жовтого й білого латаття. У затоні серед тиші й краси вудять рибу риболови. Така собі літня ідилія.

Я декілька разів відпочивала тут ті Славою. Мені подобалося все: і сусіди, які часто складали нам компанію на вечірніх посиденьках, у походах на концерт, у кіно, і харчування на свіжому повітрі, і річка, де я купалася, засмагала, каталася на човні, нераз веслюючи самотійно, і особливо - дивна, чарівлива природа.

Свято машинобудівника проходило теж дуже яскраво, цікаво, зично. Усе довкілля наповнялося багатоголоссям людської юрми, звуками музики, яка линула з гучномовців, з майданчику, з радіоприймачів, з транзисторів, хтось грав на баяні, якому підспівувала розвеселена компанія. Майорять прапорці, злітають до неба повітряні кульки, будинки прикрашають жартівливі гасла: для ливарників- "Вся сила в плавках", для модельників - "Врежем дуба раньше срока" і т.п. Частіше за все, у нашому будиночку збиралися Славкові друзі - ливарники з дружинами, розкладали на столі їстівні припаси, ставили горілочку, пиво, клали овочі, фрукти, і свято продовжувалося аж поки всіх кликали до автобусів. Їхати до містадесь кілометрів з двадцять. Додому поверталися збуджені, трохи стомлені й щасливі. Іноді бувало, що Слава сам їздив на святкування, а я залишалася вдома, бо нездужала. У такому разі я йому казала: - Славко, запроси Піддубних до нас у гості. Я накрию на стіл, ми посидимо й продовжимо святкування в домашніх умовах. Я б залюбки поїхала з тобою, але оті переїзди, людські скупчення й галас мені

шкодять. А вдома мені спокійніше.

- Гаразд, моя голубонько, я запрошу Шуру й Гришу. Тільки ти не перевтомлюй себе. Я думатиму про тебе, сумуватиму без тебе, - каже Слава.

- Ось сумувати не треба. Навіщо ж їхати, щоб сумувати? Краще передавай мої вітання друзям, відпочивай, а я на тебе чекатиму.

- Слухаю й підкоряюсь, моя Крульово.

Піддубні - це наші сусіди. Григорій працював у ливарному цеху, а Шура - у перукарні. Люди порядні й доброзичливі.

Розділ XV

Віддаючи належне Славі, скажу, що він був ушанованим не тільки господарем, а - душею товариства Людина з відкритим, зі щирим серцем, він приваблював усіх, з ким спілкувався. На вигляд серйозний, небагатослівний Слава багатьом казався недосяжним. Але в житті він був привітним до людей, які на те заслуго вали, і ніжним, люблячим до мене, до сина, до невістки, не кажучи вже про онука, якого любив над усе. Приємний співбесідник, уважний і дотепний він поважав моїх друзів і колег. Він залюбки приймав їх у своєму домі. Мої подруги розцвітали в його товаристві і йшли до нас на гостину з великим задоволенням. Ми щиро відчиняли перед ними двері.

Невеличкий кістяний ріг, інкрустований мельхіором, ріг достатку, або, як ще його називають, ріг Амалфеї, який я привезла з півдня, наповнений щораз по вінця вином, переходив з рук в руки, звучали привітальні тости, за столом панували веселощі. Отак у колі друзів - колег святкувалося моє сорокаріччя.

Слава, до нього приготував пікантні напої з дарів природи: настойку з горобини, вино з смородини, вишнівку, амаретто з малини.

- Дівчатка, припрошую посмакуйте горобинової настойки, - запрошує господар.

Дівчата пригубляють, регочуться.

- В'ячеславе Антоновичу, ви кого завгодно умовите, - сміється Ніна. - Я охоче спробую вашу настойку, вона на коньяк схожа.

Вечірка закінчилася танцями. Славко танцював з усіма по черзі. За танцями слідував маскарад. У хід пішли усі речі, які можна було відшукати в старенькій валізі, або в гардеробі, придатні для маскарадних костюмів. Тут буди і Бабетта, і Рамона з бразильського кінофільму, і циганка Аза, і Мальвіна... З магнітофона лунала прекрасна музика. Атмосфера дружби заохочувала, й хвилювала.

Знайомі не раз згадували проведений у нашому колі час. Який В'ячеслав Антонович приємний чоловік, привабливий, з ним легко спілкуватися - казали вони.

У колективі фінансових працівників сумських підрозділів, яким я керувала, налічувалось дев'ять жінок. Жіночим колективом складно керувати. Різні за характером, за здібностями, навіть за фахом вони вимагали індивідуального підходу, з урахуванням багатьох особливостей, їх, як особистостей, в тому числі їхнім сімейним станом, за умовами життя. Окрім оцих Сумських дев'яти фінансових працівників мені були підпорядковані двадцять п'ять фінансистів, які обслуговували кущові (об'єднані) бухгалтерії районних і договірних підрозділів пожежної охорони Сумської області.

Чотирьох начфінів, старшого бухгалтера, спеціаліста, трьох бухгалтерів і касира я сама узгодила, прийняла й навчила. Колектив був молодий, недосвідчений. Я серед нього була найстарша. Мені було трохи більше за тридцять. Декотрі прийшли під моє "крило" у вісімнадцять. Я усе починала з нуля. Кадри, на які я мала тільки сподіватися, але це мене не лякало. Я колись теж прийшла працювати у вісімнадцять і мені повірили, прийняли. Я доказала, що я старанна, наполеглива людина й мені можна довіряти, що на мене можна покластися.

Цим я керувалася, коли комплектувала фінансову службу, як у Сумському гарнізоні, так і в районних підрозділах, хоча у багатьох не було бухгалтерської освіти. Я вирішила: “Буду навчати” й навчала. Було важко. Серед колективу були жінки кмітливі, працьовиті й старанні, були - недбалі, язикаті, були дуже вразливі, були начебто тихі, слухняні, але самі собі на умі - враз зголошуються, а роблять по-своєму.

Я все робила, щоб згуртувати колектив у єдину команду, спроможну професійно грамотно вирішувати всі питання, пов’язані не тільки з бухгалтерським обліком і звітністю, а й із забезпеченням особового складу грошовим, матеріальним утриманням, а також із збереженням державних коштів.

Я приділяла багато уваги, поширюючи серед фінансистів такі форми роботи, як оволодіння суміжною ділянкою роботи для взаємо заміщення, взаємодопомоги в разі необхідності з одного боку, а з іншого - для набуття навички в роботі на всіх ланках фінансово-господарчої діяльності.

Мені це з часом удалося. Колектив зміцнів, згуртувався, вважався найкращим серед бухгалтерій підрозділів області. Він отримав звання базового, у ньому навчалися бухгалтери підрозділів, обмінювалися досвідом.

Я вплинула й на язикатих, і на недбалих так, що язикаті тримали язик за зубами, а недбалі, хоч і нехотя, та підтягувалися до кращих.

Ми святкували разом дні народження кожного, урочисті дати й події в житті наших родин, ми допомагали один одному подолати труднощі, надати необхідну допомогу порадою, участю, діями.

Працювала я на своїй посаді тридцять три роки. За той час змінилося чотири керівника пожежне служби МВС області. Від одного начальника до наступного переходили повага й повна довіра до мене як до людини, як до фахівця, доки своєї справи.

Я пишаюся своїм Сумським колективом фінансистів і завдячую їм за те, що вони жодного разу мене не підвели. Їхнє трудове й особисте життя, як мені на долоні, тому я чітко пригадую усі події минулого.

Білоцерковець Ліна прийшла “у дев'ятнадцять років найматися на роботу. Вона тільки-но закінчи бухгалтерську школу, стаж роботи - вісім місяців. Я взяла її на посаду бухгалтера й довго навчала, починаючи з “азів”. Вона оправдала мої сподівання. З неї вийшов зразковий начальник фінчастини Сумського загону пожежної охорони №1. На посаді вона працювала тридцять дев'ять років.

Крименко Є.Д. працювала економістом під моїм безпосереднім керівництвом тридцять років, до самої пенсії.

Фінансову частину ЗПО №2 м. Суми очолювала Ященко Ніна -вдумлива, добросовісна, чесна. Вона мала середньо-спеціальну освіту і, коли заступила на посаду, мала невеликий стаж роботи бухгалтером. Швидко опанувавши усі ланки роботи начфіна, вона успішно працювала до пенсії, навчаючи недосвідчену молодь. У мої посадові функції не входило навчання й підготовка фінансових кадрів, але я старанно цим займалася майже щоденно, бо знала, що це конче потрібно для моєї служби, для її успіху. Я, як той коваль, “кувала” кадри для своєї різнорідної за структурою але однорідної по суті служби, вирощувала, плекала, як розсаду, з якої зростали професіонали.

Усі, хто набував навики в бухгалтеріях, фінчастинах пожежної оборони, ставали керівниками, спеціалістами, яких охоче переманювали міські організації й установи.

Єлисеєва М.А. - ст. інспектор фінчастини обласного відділу, яким я керувала, була переведена на посаду головного бухгалтера централізованої бухгалтерії Управління внутрішніх справ області.

На посаду, ревізора я взяла молоденьку двадцяти річну Тверду В.Н., яка до цього працювала рахівником. Я її взяла

виключно через те, що вона була незаміжня і могла без перешкод і зайвого клопоту виїздили в пожежні частини, щоб ревізувати фінансово-господарчу діяльність. Вона виявилася дуже проблематичною, не дивлячись на м'який, покірливий характер. Доброзичлива, щира, неповоротка вона вимагала до себе багато уваги, поблажливості й потачок. Їй завжди щось заважало виїхати на ревізію, написати своєчасно акта, довідки і подальших матеріалів по результатах ревізії. Я часто дооформляла ці документи сама, терпляче її виховувала. Потім Валентина почала готуватися до вступу на економічний факультет Політехнічного університету. Ревізії проводила з горем пополам, бо сиділа над формулами в робочий час. Я і Крименко часто їздили на ревізії й перевірки, бо мали виконати план, а Валентина вчилася. Після закінчення університету Тверду В.П. затребували на роботу в Управління внутрішніх справ на посаду інженера з питань праці й заробітної плати. Я погодилася, віддавши їй одиницю ревізора в штати УВС.

Дуля В.С. обійняла посаду бухгалтера обліку матеріалів після десятого класу. Беручка, чіпка, трудолюбива й принципова вона схоплювала бухгалтерську науку з першого разу. З часом я її направила в Сумську пожежну частину №4 у поміч головному бухгалтерові Коваленко Тетяні Антонівні, дуже здібної, добросовісної і старанної, відповідальної й акуратної, як людини, так і працівника - фінансиста, керівника кущової бухгалтерії.

До речі, бухгалтерія ППЧ №4 технічної служби - найскладніша в області за обсягом роботи й специфікою. Там зосереджені обласні склади з обмундирування й спецодягу, з пожежного, протипожежного майна, обладнання й реманенту, з матеріалів пожежогасіння, пального й мастильних матеріалів і запасних частин, там зосереджена уся спецтехніка, створені ремонтні бригади по ремонту й обслуговуванню пожежної техніки й радіостанцій. У бойовій готовності частини - легковий

оперативний транспорт й вантажні машини. До складів постійно надходили вагонами матеріальні цінності різного призначення. Треба було забезпечити чіткий їх облік.

Фінансові працівники були переобтяжені роботою. Працювали не піднімаючи голови. Я всіляко допомагала, впроваджуючи передові форми і методи обліку матеріалів, уніфікацію їх, направлену на зменшення документообігу, скорочення документального підтвердження й дублювання бухгалтерських операцій з ведення оборотних відомостей, накопичувальних відомостей. Я багато уваги приділила упорядкуванню обліку запасних частин, яких налічувалось декілька тисяч, їх складання й збереження, підтримувала морально, заохочувала улюбий спосіб працівників бухгалтерії, комірників, завідуючих складом.

Коваленко Т.А. запросили працювати до податкової інспекції на державну посаду. Я за нею дуже жалкувала. На її місце призначила Дулю Віру, яка працювала вірою й правдою. За час роботи вже на посаді начфіна Сумського ЗПО №4 технічної служби утвореного замість ППЧ №4, Віра закінчила Харківський фінансовий технікум. І знову начальник фінвідділу УВС полковник Гончаренко О.О. наполіг вже третього спеціаліста перевести, до бухгалтерії Управління внутрішніх справ.

Саме на той час Петренко Клавдія теж перейшла до Облархіву на посаду головного бухгалтера, і мені знову довелося приймати новеньких недосвідчених фінансистів і починав все спочатку.

На місце Дулі Віри перейшла з профтехучилища скромна молода жінка - бухгалтер Дегтяр Любов Семенівна. Дякувати Богу, мені везло на людей. Вона теж виявилася наполегливою, хоча, як спеціаліст, кульгала на обидві ноги. Але вона старалася, прислухалася, виконувала, як їй радили, долала той складний обсяг роботи. Як Коваленко, так і Дуля залишили після себе упорядкований, добре налагоджений бухгалтерський облік, злагоджений колектив бухгалтерських працівників, тому Любі

залишилося успадковувати, осягати розумом надбання своїх попередників.

Багато років я працювала з нею пліч-о-пліч допомагаючи їй, підтримуючи її, захищаючи від ревизорів. Дегтяр Л.С. працюючи в загоні, вступила до Сільгоспакадемії на економічний факультет і успішно заочно вчилася. Вона закінчила навчання, коли я пішла на пенсію, і перейшла працювати на посаду головного бухгалтера до обласної фельд'єгерської служби.

Отже Управління пожежної охорони області виявилось для багатьох фінансистів трампліном у кар'єрному рості, чим я дуже пишалася. Мій труд не пропав даром.

За той час, за який я очолювала фінансову службу пожежної охорони області, я підготувала не один десяток достойних фінансистів, які працювали в нашій системі, і які пішли працювати за підвищенням у інші бюджетні установи та галузі промисловості.

Для, підготовки я використовували різні підходи й методи: семінарські заняття із заліками, надсилала інформаційні збірники з різних питань обліку, грошового утримання, законодавчих актів, вимог наказів, інструкцій, реформувала бухгалтерський облік за єдиною, більш сучасною методологією; підготувала на курсах ЦСУ бухгалтерський склад, де як позаштатний викладач прочитала курс лекцій. Після закінчення курсів перепідготовки бухгалтери отримали Свідоцтво про підвищення кваліфікації.

*****

Увесь час мого керівництва фінчастиною УПО області мені приходилося йти неторованим шляхом, долаючи різні перешкоди, доказуючи свою правоту у підходах до виконання поставлених задач з удосконалення всіх процесів економічної, господарської діяльності, направленої на збереження державних коштів.

На шляху мені траплялися недоброзичливі, навіть

злобліві посадовці, які заважали, ставили підніжки, ставили під удар мій авторитет, плели інтриги. На щастя їх були одиниці, і я благополучно оминала підводні рифи, бо розумних, доброзичливих людей навколо мене було більше. Вони цінували мій труд, поважали мене, шанували, як спеціаліста, як надійну, порядну людину й керівника. Моя робота мала високу оцінку - в УПО МВС України.

Начальник Управління пожежної охорони області полковник в/с Науменко В.В., як і попередні начальники, не дозволяв нікому нехтувати мною, як керівником служби, ображати мене, нападати на мене. Та я йому ніколи не скаржилася, не доповідала про ті, чи інші складнощі, чи непорозуміння з боку колег - кривдників.

З першого дня на посаді начальника ФПВ УВС Сумської області, ще будучи у званні майора, а потім вже - полковника в/с Г... ускладнював роботу, зневажав мене, як особистість, допікав образами. Він хотів мати мене в себе на побігеньках, щоразу втручався в справи, хоча, наше управління не було на балансі УВС, не фінансувалося ним і не було підзвітним перед ним.

При кожній слушній нагоді він критикував саме пожежну охорону, закриваючи очі на недоліки підвідомчих підрозділів органів, не забуваючи пом'янути моє прізвище й вилити на мене добру мірку бруду. Він називав мене "ота розумна", "ота гонориста", а згодом казав: "ота самостійна". Він натравляв на фінчастини підрозділів пожежної охорони ревізорів контрольно-ревізійного відділення УВС, ревізорів міністерства, наказуючи: "пишіть побільше, нехай Кржемінська не буде така розумна". Він готував проекти наказів, щоб притягнути мене до відповідальності за найдрібніші недоліки, порушення, виявлені у підрозділах, але ті проекти опинялися в сміттєвому кошику після детального їх обговорення на вищому рівні.

Мене захищав заступник начальника УВС області полковник в/с Єременко І.С., який опікувався роботою пожежної

охорони, бо поважав мене за мою чесність і старанність, за професіоналізм. Буваючи в підрозділах області, казав особовому складу: “Слухайте оцю розумну жінку”. Іноді запитував у мене: “Тамаро Василівно, що ображають вас ревізори? Вони у нас надто хвацькі. А ви мені кажіть, я їх швидко приструню”

Я на не тільки сміялася. Не в моїх правилах і звичках скаржитися, “капати” начальству. А на свого кривдника не звертала уваги, хай собі злоститься, мене це не обходить, не зачіпає, я знаю свою справу. Я мала успіхи в роботі, фінансова служба працювала злагоджено, фінансові кадри стабільні, бухгалтерський облік на належному рівні. Це заслуга всього колективу економічних працівників пожежної охорони області.

Розділ XVI

Я дуже занедбала своє здоров'я й 1995 року змушена була лягти в лікарню для лікування в стаціонарі. Лікарі давно наполягали лікуватися в стаціонарі два рази на рік, а я й на лікарняному була рідкої - енцефаліт нагадував за себе, вимагав постійної уваги, а я відбувалася пігулками, уколами, аж поки мене почало заносити то наперед, то наліво, то направо, земля хиталася під ногами, значно підвищувався тиск. Мені виповнилося п'ятдесят п'ять років, та я продовжувала працювати, бо мені, як державному службовцю, продовжили термін служби ще на два роки. Слава був вже на пенсії за стажем роботи в шкідливих умовах, хоча теж продовжував працювати.

На порі стояла зима, сувора й засніжена. Слава щодня відвідував мене у лікарні, приносив ліки, щось смачненьке. Після роботи, стомлений, він з “являвся, наче сонечко, мені перед очі.

- Ну як ти тут почувашся, моя ясочко? - запитує.

- Мені вже краще, - відповідаю я. - Славко, побережи й ти себе. Не ходи щодня до мене, відпочивай після роботи, - благаю я його.

- Ти вимагаєш від мене неможливого, - сміється Слава. - Я не можу не побачити свою зірочку. Ось побуду, іду додому та й думаю про тебе, на душі робиться втішно й спокійно.

У п'ятницю він забирав мене додому, а в понеділок зрання приводив до лікарні. Я була така слабка й немічна, що не йшла, а тягнула неслухняні стопудові ноги. Слава заставляв робити над собою зусилля, іти за ним, хоч відстань була чималенька.

Мене дуже гнітив мій стан, не дивлячись на те, що я була завжди оптимістична, не зациклювалась на хворобі. Я іноді виходила на прогулянку до сусіднього парку, та, поборовши невелику відстань, поверталася до лікарні, бо відчувала, що впаду й не піднімусь.

Пройшовши курс лікування, я повернулася до роботи, поступово приходячи до норми.

Мій коханий чоловік був надійною опорою в усіх життєвих ситуаціях. Він захищав мене від негараздів, приходив завжди на допомогу, підставляв своє плече у важкі хвилини, щоб я йшла не спотикаючись, не шкутильгаючи. Слава турбувався за моє здоров'я, нагадував, що мені вже час пройти належний курс лікування, здати аналізи, зробити енцефалограму. А я не мала змоги залишити роботу, хоча б на коротку мить, щоб звернутися до лікаря, полікуватися амбулаторно.

Слава не витримував: вставав раненько, ішов до поліклініки, вистоював довгі черги, щоб отримати талон на прийом до лікаря.

- Тамаро, ось тобі талони на здачу крові й другий - до стоматолога. Швиденько збирайся, ми вже маємо йти - каже він, простягнувши мені талони.

Я збираюся і йду, а Слава мене супроводжує.

Він завжди й усюди супроводжував мене, звичайно це не стосувалося роботи. А клініки, лікарні, базари, магазини, установи, де я вирішувала особисті справи, я відвідувала у його

супроводі. “Так мені спокійніше за тебе”, - казав він.

В’ячеслав Антонович вирішував і такі питання, як сплата комунальних платежів, оформлення субсидій, хоча йому приходилося вистоювати довгі черги, що шкодило його здоров’ю, купувати у аптеках ліки, у магазинах, базарах - харчі, вирішувати безліч питань. Усе без стогону, нарікань, докорів, а мовчки, спокійно, вважаючи це за належне.

Його любов і турбота ставили мене на ноги після хвороб, вселяли надію на виздоровлення, на щастя. Він ніколи не залишав мене саму без нагальної потреби.

Слава два рази на рік, якщо не було рецидивів лежав у лікарні, але більше опікувався мною, переймався через мене. Ввечері, долаючи чималеньку відстань, відпросившись у лікаря, він приходив додому.

- Як ти, моя душечко? - питає мене.

Знаючи, що йому погано, важко, що серце надривається через аритмію, ішемію, я, плачучи, умовляла:

- Славко, побережи себе за для нас. Не ходи, а лікуйся. Але він і слухати не хотів:

- Мені краще з тобою поруч. Я за ніч відпочину, а вранці потихеньку піду.

Якщо він не мав змоги прийти, або почувався зле, то щовечора, десь о дев’ятій годині телефонував:

- Тамаро, ледве дочекався черги, щоб тебе почути, рідненька. Як ти? За мене не хвилюйся. У мене все гаразд, спи спокійно. На добраніч, я тебе люблю.

Я відповідала, що почувуюся добре, тільки хвилююся за нього, сумую за ним. А сама чи спала вночі, чи не спала, бо дуже нервувалася за стан здоров’я коханого. Марила, прокидалася, чекаючи на світанок. І так було завжди, коли Слави не було зі мною, тому, що я не уявляла життя без нього ні на хвилиночку. Увесь світ мутнів мені перед очима, я не жила, я існувала. Ми були, наче голка й нитка - один без одного ні на крок.

Якщо він затримувався на роботі, я не знаходила собі місця. Бувало, стою біля вікна, або виходжу на поріг і дивлюся на дорогу, аж поки він не з'явиться мені перед очима. Це повелося ще змолоду й тривало все життя. Я важко зносила його від'їзди до санаторію. Тільки він за поріг, а я на нього вже чекаю. Перші дні плачу, сумую, а потім заспокоююся. Добре, що поруч зі мною мій синочок і матуся.

*****

Слава не знімав для мене зірок, але він називав мене "зірко моя" й дарував мені квіти, посланці землі й сонячного неба.

До квітів я тягнулася ще у дитинстві. Моя матуся вирощувала на єдиному підвіконні багато квітів герані, які палахкотили буйним цвітом. Герані стояли на підвіконні, на великому столі.

Мама наказувала: "Коли будеш мити підлогу, побризкай і полий герані".

Я знімала горщики з квітами, ставила на підлогу й бризкала на кожний листочок.

Розкішні букети переливалися, сяяли райдужним сяйвом, яке вигравало в краплинах води.

Я задивлялася у сусідські вікна, за якими росли високі фікуси, пишні троянди, заздрила на цю розкіш.

Одного разу я поставила в баночку з водою паросток фікуса. Коли він пустив коріння, я його пересадила в горщик і слідкувала за його розвитком. Фікус викидав листочок за листочком, дуже ніжним гладеньким, блискучим. Я раділа кожній стрілочці, з якої розпускався листочок.

Фікус ріс стрункий і гарний, і я їм пишалася. Матуся любила польові, лучні квіти. Навесні й влітку вона збирала різні квіточки, на нашому столі завжди стояв букетик зі свіжих квіточок: синіх дзвоників, білої ромашки, рожевої смілки й улюбленої цнотливої квіточки незабудки.

Я чекала, коли зацвітає стійка прекрасна сон-трава,

ніжна, надзвичайно пахуча конвалія. Ці квіточки приносили на екзамени дівчатка, які мешкали в сусідніх селах.

Я обожнювала перші весняні садові нарциси. Їх вирощувала тітонька Ольга і приносила зворушливого букетика нам. Коли під її вікном зацвітав бузок, вона кликала мене до себе: “Томочко, приходь, у моєму палісаді під вікном зацвів бузок. А трохи пізніше зацвіте жасмин”.

Тож любов до квітів, як і до прекрасного, не виникає ні з чого. Її треба прищеплювати, як черенок до дерева. Тоді виростуть листочки, квіточки, плоди.

Слава знав і розділяв мої уподобання й при кожній нагоді, а то й без неї, дарував мені велике щастя.

Бувало, не раз він зустрічав мене аж біля мого управління, несучи в руці маленького гарненького букетика.

- Славко, яка приємна несподіванка! - гукаю я.

- Крульово моя, я скучив за тобою. Мені схотіло зустріти тебе, - каже він і цілує мене.

Слава знав, де росте весняна золотава дрібненька квіточка мати-мачухи і приносив мені крихітного букетика, який потім довго стояв у мініатюрній кришталевій вазочці. У цій вазочці згодом стояли якісь дрібненькі біленькі зірочки, ще якісь жовтенькі, блакитні й нарешті восени - запашні квіточки деревію.

Дарувати мені квіти було для Слави улюбленою справою. З походів на природу, з прогулянок він приносив квіти. “Це тобі з любов’ю, мадам Грицяцюєва, палка жінка, мрія поета” - сміючись, казав мій лицар.

Якось ми були на своєму городі. Я помітила на стежці розкішний розгалужений кущ синіх, як небо, квітів, які називаються сокірки. Тоненькі стеблинки шаровидного куща, наче всіяні дуже яскравими синіми-синіми зірочками. Я зірвала три гілочки, з яких вийшов шаровидний пишний букет. Він довго стояв на тумбочці, поки квіточки не посохли й не облетіли з тоненьких стеблинок.

А ще, коли зацвітали кружальця - сонечка соняшнику, ми привозили його з городу й ставили у високу глиняну підлогову вазу, але соняхи швидко в'януть і втрачають свою красу. Іноді всю зиму у вазі стояв букетик сухого перекотиполя, або якихось сивеньких колючок, які я збирала на схилах яруг.

Без квітів життя не таке повне й не таке прекрасне. Тому квіти в вазах завжди радували нам очі.

*****

Як я писала, наше житло було розташоване біля озера, тому з 1990 року наше життя було тісно пов'язане з мальовничим куточком, яке дихало свіжістю озера, запашною зеленню, що росла навколо нього, оспіване піснями пташок, овіяне вільними вітрами.

Свій вільний час ми проводили біля озера. Прогулянки на природі були особливо корисні після хвороб. Озеро стало для нас оздоровчою базою й базою відпочинку. Славіна любов і турбота ставили мене на ноги, подавали надію на одужання, на щастя. Він примушував мене робити над собою зусилля, побільше рухатися, ходити. Він невпинно вів мене за собою, хоча сам почувався недобре, але ніколи не подавав виду.

Сонячного суботнього ранку, було, каже:

- Квіточко, збирайся. Вже встало сонечко. Підемо навкруг озера.

Іноді я йшла за ним, ледве пересуваючи ноги. Голова мені паморочиться, руки від плеча до зап'ястка німіють, але прекрасне довкілля мене надихає. Озеро котить легенькі сріблясті хвилі, сонечко зазирає у вічі, сліпить їх, лоскоче її своїми промінчиками. Я, як та квітка, поступово розкриваюся, вибираючи в себе ранкову свіжість, вільніше дихаю, оживаю.

Слава, не поспішаючи, йде попереду. Він мій володар, мій повелитель. Сонце виграє на його сильних бронзових плечах. Зустрічне воно огортає нас, пестить теплом.

- Тамаро, подивись! Онде качечка пливе з виводком

каченьток, - звертається він до мене.

Я споглядаю, як дика качечка пливе озером, а за нею, гойдаючись на легеньких хвилях пливуть восьмеро каченьток. Перед очима картинка, як намальована.

Десь у очереті самець - очеретянка кличе свою подругу.

А ось і наша перша купальня. Слава запливає далеко. Тільки лисенька маківка голови видніється, а я стою на березку. Частіше буває, що і я хлюпаюся біля берега. Колись і я плавала поруч зі Славою, навіть перепливала затон у міському парку або нешироку річку, плавала в морі на короткі дистанції, а тепер я купаюся біля берега, або плаваю уздовж нього. То Слава колись у перші дні нашого сумісного життя навчив мене плавати, розсікаючи одночасно двома руками воду. Далі наш шлях пролягає повз березовий гайок.

Я замріяно прихиляюся до берези й складаю віршик:

“Як, подруго березо біла,
Ти навесні зазеленіла,
Я прихилилася до тебе,
Шукала спокою для себе.

Ти листям ніжно шелестіла,
Немов зі мною гомоніла,
Чи то вітання посилала,
Чи силу із землі давала.

А я просила, в Бога, в Неба
Добра для себе і для тебе,
Щоб ти росла струнка, висока,
Насичена життєвим соком.

Для себе - зовсім небагато -
А сили тільки - не багатства,
Щоб жити в злагоді з красою
І милуватися тобою...”

- Славко, послухай якого я віршика склала, - гукаю я й де-кламую.

- Гарний вірш, - каже Слава. - Ти у мене як справжня поетеса. Складай і далі, у тебе гарно виходить.

Ми йдемо лівобережжям озера. До берега прикуті човни, дерев'яні місточки для рибалок, на місточках рибалки вудять рибу. Подекуди стоять лавочки для відпочиваючих.

Сонечко піднімається вище, спекотно, але алея з ростучими на ній деревами горобини, зберігає прохолоду. Алеями прогулюються молоді мами з маленькими дітками, що садять або лежать у колясочках, або бігають поруч з іграшками. Походжають літні люди з собачками, їх обгоняють бігуни - спортсмени та трудовий нагод, що поспішає на роботу чи в справах. На спортивному майданчику тренується молодь.

Ми підходимо до "дикого пляжу", де вже засмагають, купаються молоді хлопці й дівчата, діти й дорослі люди. Ми маємо багато знайомих, з якими спілкуємося. Наше улюблене місце під березою вільне. Слава любить відпочивати у затінку, а я - здебільш на сонячній галявинці серед зеленої травички.

Десь об одинадцятій годині помалу йдемо додому. Слава - попереду, я - за ним. Йдемо мовчки, але відчуваємо один одного: самопочуття, настрої. Усе літо, осінь і навіть взимку, коли сяє зимове сонечко, а навкруги біліє снігова феєрія, ми ходимо навкруг озера. А навесні, коли навкруги усе зазеленіє, ми з радістю знову починаємо свій кругообіг у природі. Часто з нами відпочиває Родя, а коли я і Слава пішли на пенсію, то Родя відпочивав з нами усе літо.

Довкола озера росте багато лікарських трав. Вони усюди: вони на пагорбах, на схилах, у канавах, на прилеглих луках. Собача кропива, сунічник, пижмо, лучна м'ята, конюшина, квіти бузини, деревію літо й осінь сохли на нашому балконі, розносячи то ніжний, то терпкий дурманний аромат трави і ягоди.

Коли дозрівала бузина - чортова ягода, Слава збирав її й сушив, або готував з неї екзотичне желе. Коли я пригощала таким желе своїх подруг, вони не йняли віри, що воно з бузини,

бо воно ні на запах, ні на смак не схоже на цю, не вельми вшановану, ягоду. А справа у тім, що бузина з цукром дуже довго випаровувалася і, коли починала загустіти, то Слава додавав яблучний сік, і знову ця суміш довго кипіла. Желе виходило густим і ароматним.

Червона горобина заготовлялася в жовтні, іноді приморожена першими морозчиками. Тільки раз ми її заготовляли, коли на горобину був шалений врожай. Нам її вистачило на багато років.

Слава змайстрував спеціальне приладдя, схоже на виделку, на довгій тонкій жердині. Він обережно підсікав гроно біля його основи, щоб не ламати гілочок. Червоні грона терпкуватих ягід падали у траву, а я їх збирала у кошик. Уся горобинова алея рясніла цим червоним дивом. Ми насушили в духовці ягідок і додавали їх до компотів, киселів. Сушені ягідки Слава залюбки смоктав, коли взимку ходив на прогулянку. Вони тамували сухість у роті, спрагу, покращували загальний стан самопочуття.

Славі були відомі місця, де росте обліпіха.

Майже щороку він заготовляв ці ягоди. Їх іноді бувало так багато, що ми вичавлювали сік, а то перекручували через м'ясорубку і засипали цукром. Частину залишали собі, а решту віддавали дітям. Чай з обліпіхою неперевершений: її запах схожий на запах лісової суніці.

У нашій домашній аптеці зберігалось більше двох десятків різних сушених лікарських трав.

*****

Ми невимовно раділи, що мешкали майже в центрі міста. До річки Псел йти півгодини, до озера Чеха - десять хвилин, а до всього необхідного - "рукою подати".

Щастям у житті були для нас наші діти, з якими ми тісно контактували. Вітя, Валя, Родіон значили для нас понад усе. Майже щонеділі і в дощ, і в мороз, і в спеку ми зустрічалися. Коли Родіончик був маленький, ми їздили до дітей. Сметани,

сиру, яблук побільше, смаколиків накупимо і за сорок хвилин ми вже на місці. Улюбленою їжею Родіона був “торозьок”, яблучка, цитрусові, то ми вже старалися цим і забезпечувати. Як Родя підріс, діти приїздили до нас. Я готувала щось смачненьке, незвичне, щось новеньке за сучасними рецептами і частувала їх. Між нами завжди панували любов, повага й злагода. Ми допомагали дітям грішми, дарували подарунки, а вони дарували нам.

1997 року мені виповнилося п'ятдесят сім років, і я вийшла на пенсію. Мабуть, я вичерпала всі життєво необхідні ресурси, бо почувалася дуже погано. Серцеві напади, високий артеріальний тиск виснажували мене, ставили під загрозу моє життя. Вранці я не мала змоги піднятися з ліжка, надвечір мене знову валило з ніг.

Слава почувався теж дедалі гірше. Серце йому надривалося, ледь працювало, він обливався холодним потом, ковтав різні пігулки й ніколи не втрачав сили духу, всіляко мені допомагаючи, мене підтримуючі. Якось він мені сказав: “Тамаро, вчися жити без мене”. Я відчула в цих словах якийсь недобрий посил, недобрий знак, і з того часу в моєму серці поселилася невимовна туга.

Ми продовжували жити у звичному режимі, потихеньку ходили навкруг озера.

Я почала складати вірші. Це вийшло само собою. Рими самі по собі роїлися мені в голові.

Я декілька віршів почитала Славі - моєму критику, цензору й слухачеві. Він підтримував мене й застеріг:

- Виходить, я б сказав, непогано, якась родзинка мається, та дивись не уподібнюйся до версифікатора.

- Дякую. Я почула тебе, - відповіла я.

Я не знала значення цього для мене невідомого слова і відшукала його в Енциклопедії.

“Версифікатор” - має широке поняття, але я зрозуміла

його головне значення - віршування без глибокого змісту.

Згодом я познайомилася з самодіяльними поетесами, які, як і я, набували досвіду. Валентина Бергель навчила мене уникати “білих” віршів, уникати “русизму”, а моя недавня подруга - поетеса долучила мене до творчих людей, торувала для мене дорогу до слухачів. Я почала удосконалювати українську мову і багато над цим працювала. Я і Слава стали постійними активними відвідувачами Клубу для людей поважного віку, організованому в міській дорослій бібліотеці, де я разом з іншими читала свої доробки. Тут мені порадили скласти Абетку для дітей і я приступила працювати над Абеткою. Вона мені давалася легко. Вірші самі лізли до голови і невдовзі робота над нею була закінчена.

Я взяла казку О.Толстого “Золотий ключик, або пригоди Буратіно” й почала її віршувати українською мовою. Довгий час я над цим працювала, багато разів переробляла, але мені ставало дедалі цікавіше, і я дуже захопилася цією роботою. Робота була завершена, але я вважаю, що вона не досить досконала, тому вона так і не побачила світу.

Я дуже жалкую, що лежить і припадає пилком ця дуже цікава книга і, як на мою думку, з непоганим перекладом, але мені вже бракує часу для її переробки й друку.

Мої доробки друкували в газетах “Фрунзенець”, “Слово”, “Суми і сумчани” м.Суми, “Розкажіть онуку”, в журналі “Бібліотека вихователя дитячого садка” видавництва для дошкільнят м.Київ, у газеті “Новини Городнянщини”, м.Городня, ви давалися Дитячою бібліотекою м.Городня.

Я склала вже до тисячі доробок: віршів дитячих і дорослих, казочок для дітей, написала декілька книжок. У книжках я висвітлювала долі дітей війни й повоєнних років (“Діти війни”), писала про своє місто (“Рідне місто моє”), про свої юнацькі роки (“Неторовані шляхи юності моєї”) й інші.

Але все це написане вже без Слави. Та його дух, він увесь,

присутні в моїх роботах.

Розділ XVII

Цей розділ я присвячую виключно герою моєї повісті, лицареві мого серця, кохання всього мого життя, моєму чоловікові В'ячеславу Антоновичу.

Підводячи ризику під усім, що я написала, маю запевнити, що хоча моя розповідь суб'єктивна і особиста, проте головне те, що вона реальна, без перебільшень і прикрас.

Саме так В'ячеслав Антонович жив, вчився, працював і кохав.

Чи був він задоволений своїм життям, чи зазнав він щастя, на яке сподівався, яке малював у своїй уяві, на яке плекав у своїх надіях? Мені не відомо, бо мови про це між нами ніколи не було. Але я відчуваю, що розчарування було тоді, коли він пішов з авіації за станом здоров'я, коли він втратив улюблену справу, до якої він так прагнув. Тоді він мав починати все спочатку. Невдалий вибір професії теж не радував його. І диплом з відзнакою машинобудівного технікуму й престижне призначення на завод "Запоріжсталь" нічого не значили, не стали значущими у подальшому кар'єрному рості, навіть в працевлаштуванні.

Нехай Слава не досяг висот у кар'єрі, такі трудноголики, як він, не завжди здатні побудувати для себе драбинку нагору. І не їхня в цьому вина, бо на їхню долю випали важкі воєнні, повоєнні роки, які формували характер, погляди на життя, на життєві цінності. Він для себе обрав більш для нього важливе й почесне: відмінно навчатися, відмінно працювати й жити за всіма правилами порядності, не боятися труднощів і жертвувати собою заради коханих, рідних людей, кохати вірно, красиво, щоб кохали його самого за його кохання.

Цим він підкорив більш значимі життєві висоти й виконав свою місію на землі - місію людини, гідної жити на нашій

прекрасній Планеті Щастя.

В'ячеслав не був ідеальною людиною, ідеальним чоловіком. Я теж не була ідеальною. Були й розбіжності й суперечки й навіть сварки. Він полюбляв випити з друзями, а мене це драгувало. Якось посварившись, Слава сказав:

- Тамаро, змieni свій характер, або ми розлучимось.

- Я не для того одружувалася, їхала за тобою з рідного дому, народжувала тобі дитину, щоб розлучитися. Змінити характер рівнозначно тому, що народитися знов, а це неможливо. Ми обидва маємо переглянути головні принципи нашого спільного життя, зробити певні висновки. Наші дії, вчинки на нашій совісті і ми за них повинні відповідати. Тому й ти міняй свої підходи до життя. Ми маємо синочка, мені нікуди з ним іти. На нас ніхто ніде не чекає.

Час ішов, життя йшло, щось змінювалось на краще, і таких категоричних заяв на мою адресу не поступало. Мабуть, кожен з нас робив висновки, своєчасно й правильно реагував на негативи, не розпалюючи пожежі. Головне - перейти найважливіший життєвий "рубікон" з вірою в любов і вірою в себе і тоді всі життєві позиції будуть визначені й зрозумілі.

Я за все життя жодного разу не пожалкувала, що повірила його прекрасним очам, його словам у ті далекі 60-ті роки, коли він, від'їжджаючи на навчання й прощаючись, казав: "Зустрічі й розставання - дві різні частини. Якщо їх з'єднати, то будеш щасливий. Вір і чекай" і додавав: "Зірочко моя, я дякую долі за те, що вона мені тебе подарувала. Я дуже боюся тебе втратити. Прийде час, і ми ніколи не розлучимось".

Усе так і вийшло, як було загадано, коли він одного разу відчинив для мене двері в нове життя, запропонувавши руку й серце, запросив стати йому за дружину. Він це зробив так тонко й красиво, що я немов одразу піднялася на Олімп. Це він, мій казковий герой, створив для мене, провінціальної дівчинки, незабутнє свято одруження. Він був тим, якого я сама випестувала

у мріях своєї юності, він був тією людиною, від якої сходили чоловіча сила, витримка, упевненість, які підкоряли врівноваженістю й надійністю.

Побувавши хоч раз у промінні його тепла й чарівності, душа завжди прагнутиме до них знов і знов, щоб злитися разом навек.

Хоча життя приготувало для нас багато труднощів і випробувань, та, на мою думку, щасливий початок наших відносин став настільки визначним, що потім надало сили все збороти й перемогти.

Слава прожив шістдесят сім років. Він залишив після себе добро й радість, чисте вірне кохання, які посіяв і зростив у своїх справах, вчинках, у відношенні до людей, яких він поважав, і яких ніколи даремно не засуджував, прощаючи мимовільні слабкості. Слава увесь живе в своєму синові, у своєму онукові і у моєму невтішному серці.

Я подумки кажу: Ти не Ангел, ти- мій Кумир. Ти - світло в моєму вікні, ти - світло в моєму житті”.

“... Є така легенда про птаху, що співає лише один раз за все своє життя, та зате прекрасніше за всіх у світі.

Одного разу вона летить шукати куц терновника й не заспокоїться, поки не знайде. Серед колючого віття заспіває вона пісню й кидається грудьми на самий довгий, на самий гострий шпичак і, підносячись над неймовірною мукою, помираючи, співає так, що цій тріумфуючій пісні позаздрили і жайворонки і соловей. Увесь світ завмирає, прислухаючись, і сам Бог усміхається на небесах. Бо все найкраще можна купити лише ціною великого страждання...” (Колін Маккеллоу)

Ця легенда про птаху може стати й легендою про людину, якщо вона на те заслуговує.

Життя Слави було тією піснею, яка багатоголосними звуками відгукнулася в моєму серці, злившись із моїм життям, і прозвучала з ним в унісон, залишивши по собі глибоку пам'ять

про прекрасне й найкраще, що цінніше за всі нагороди й скарби світу.

Лебединою піснею звучали наші листи, коли ми, будучи в розлуці, листувалися. Я для себе зберегла деякі з них, тому що вони дорогі, милі безмірно. У листах кожне слово звучить, подібно музиці, високій поезії, яку ще не склав жоден митець, тому що в листах не вигадка, а поклик люблячої душі. Я привожу лише деякі витяги з нашого листування 1986 року, коли я перебувала на лікуванні в Маріупольському санаторії “Металург”. Листи свідчать самі за себе й підтверджують мої слова. Листи написані російською мовою, і я вважаю за доцільне надрукувати їх, як у оригіналі, щоб донести їх дійсний, істинний зміст і значення.

Я писала Славе:

“Здравствуй мой любимый муж Антон-Халимон! Рассталась я с тобой с тяжелой душой. С такой же душой ехала, с такой душой живу в санатории.

Скучновато мне здесь, иногда даже плакать хочется. Скучаю по тебе и волнуюсь, как ты там? Как себя чувствуешь?” (Санаторий “Металлург”, Приморский бульвар, №17.1988 год)

“Здравствуй мой любимый Славко! Сейчас сижу у моря и пишу тебе письмо. Солнца нет, день пасмурный. Отдыхающих на берегу единицы. Шумит волна, а чайки садятся прямо на воду и качаются. Вдали шныряют небольшие судёнышки, стоит сторожевой катер. Воздух мягкий и тёплый. Я немножко грущу.

Вот выглянуло солнышко, и море заискрилось, засеребрилось от мелкой ряби. Как мне не хватает тебя! Какая я была бы счастливая, если бы ты был рядом, мой любимый и желанный, если бы я могла дышать тобой и вместе наслаждаться радостями беззаботного бытия. А так я очень скучаю здесь, и только волны прибоя немножко заглушают мою тоску.

На пирсах и волнорезах стоят рыбаки, ловят какую-то мелочь. Огромный соблазн постоять в воде. Сейчас пойду и

постою. Вода холодная и воздух с моря свежий... До свиданья, мой Антон - Халимон. Крепко и многократно тебя целую. Твоя "Дуняша". (Мариуполь. 08.09.1986 год.)

"Здравствуй мой дорогой и любимый! Получила твоё письмо и немного отлегло от сердца, узнав, что у тебя всё в порядке.

Очень плохо расставаться, когда дорожишь друг другом в не мыслишь жизни друг без друга. Я всегда, оставаясь без тебя, считала недели, дни, подгоняла время. Скоро встреча... До свиданья. Люблю, скучаю, крепко целую. Дама с Приморского бульвара -17, как ты меня окрестил." (Из письма от 10.09.1986 года).

"Здравствуй мой дорогой и крепко любимый Славутич! Получила твоё прекрасное письмо, за которое благодарю, благодарю...

Сегодня суббота, но для меня все дни похожи один на другой, за исключением различия - солнечный или дождливый. Погода стоит, в основном, солнечная, вечера - тёплые, как в июле. Писать много не буду, скоро увидимся. Целую всех вас крепко, а тебя - многократно. Твоя Крульова" (15.09.1986 года. г. Мариуполь).

В то время наш сын Виктор служил в армии, поэтому я писала письма, обращаясь только к Славе. Подписывалась под письмами именами и прозвищами, данными мне Славой в ответных письмах.

Слава писал в ответ:

"Здравствуй моя дорогая ягодка! Даже не хочется вспоминать первые дни, которые я провел сам, без тебя, моя Крулева. В общем, я пришел немножко в себя только на пятый день. Самочувствие улучшилось, вернее, стало обычным. Так что, дорогая моя "Дама с Приморского бульвара", лечи свои больные косточки спокойненько, а мы тебя уж как-нибудь дождемся, хотя и очень скучаем (Булькали я). В общем, мамка, я

тебя очень, очень люблю и жду. Если есть возможность, то звони и, конечно, пиши. Целую крепко вас, пани! Ваш преданный до гроба раб Вячеслав.” (Из письма от 05.09.1986 года).

“Здравствуй родненькая моя! Решил мысленно и от скуки по тебе поговорить с тобой.

Отдежурил вчера по цеху благополучно, без особых напряжений и волнений. Вчера после дежурства сделал небольшую уборку: пропылесосил, протер пыль по всем полированным местам, полил цветы, разморозил холодильник, потрусил простилки.

А сегодня с Булькой сделали утренний моцион по посёлку и заодно получили заказное письмо от Валентина с фотографиями. Ну вот, без сегодняшнего дня осталось 12 дней - уже половина, уже мне легче.

Погода у нас переменчивая, значительно похолодало. Моя птичка, моя щебетушечка! Очень скучаю по тебе, а люблю по-прежнему. До свидания. Целую крепко-крепко. Слава”. (08.09.1986года).

“Здравствуй любенькая моя Душечка!

С большой радостью и удовольствием получил твоё письмо, писанное тобой на берегу моря под шум волн и крики чаек. Но это было вчера. А сегодня крепко заскучал по тебе и всё считаю, что осталось скучать ещё 10 дней.

Томочка, миленькая! Дома мне холодно без тебя. Набейся сил, здоровья, тепла и приезжай быстрее, обогрей меня.

Все твои высочайшие повеления выполняю неукоснительно - цветы все живые (и, надеюсь, они доживут до твоего приезда), пыли почти не видно, только тараканы, по-моему, очень обнаглели, наверное, почувствовали отсутствие хозяйки.

Вот такие дела. Как дома не хватает твоего звонкого голоса. Целую крепко. Твой Славко”. (10.09.1996 года).

“Здравствуй моя радость! Вот я снова имею удовольствие разговаривать с тобой. Надеюсь, ты не обидишься на мои

частые послания?.." (Из письма от 11.09.1986 года).

"Здравствуй родненькая! 13 сентября, в субботу, получил твоё такое желанное письмо. Я уже совсем соскучился по тебе, моя зозуленька. Это уже моё последнее письмо - ты его получишь перед самым отъездом. А осталось ждать ещё недельку... До свидания, моя ласковая, любимая. Буду с нетерпением ждать и встречать. Целую крепко-крепко. Твой Славко" (Из письма от 14.09.1986 года).

У цих листах увесь Слава, про якого я пишу, як бачите, без перебільшення. Його достоїнства розумника, інтелектуала, чуйного, чутливого, ніжного, люблячого чоловіка щиро й яскраво виражені в коротеньких сердечних листах.

26 травня 2020 року.

Дружина Тамара.

м. Городня